

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การวิจัยนี้เกิดขึ้นเพื่อแสดงถึงการก้าวข้ามของบุคคลจากการเปลี่ยนแปลงทฤษฎีที่ปรากฏออกเป็นมโนกรรม วจีกรรมและกายกรรมนั้น จะสามารถก่อให้เกิดกระบวนการได้อย่างไรต่อการเปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศน์ในสังคมซึ่งปรากฏออกเป็นระบบความคิด การสื่อสาร และกิจกรรมการพัฒนา จนมีการผุดบังเกิดคุณสมบัติใหม่ของสังคมในลักษณะของสังคมที่รับรู้.

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของบุคคลและสังคมนั้น มีข้อถกเถียงกันมาเป็นเวลานานว่าบุคคลและโครงสร้างสังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างไร การเปลี่ยนแปลงในระดับใดกำหนดการเปลี่ยนแปลงในอีกระดับหนึ่ง สาขามนุษยศาสตร์ อาทิ วิชาทางศาสนาเห็นว่าเมื่อทำให้แต่ละคนเป็นคนดีหรือบรรลुरुธรรมแล้ว สังคมจะดีตามไปด้วย ในทางศาสนานั้นการเปลี่ยนแปลงจากการบรรลुरुธรรมเช่นนี้เรียกว่าการก้าวข้ามของบุคคล (self-transcendence) ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงบุคคลให้มีระดับจิตที่สูงขึ้น เมื่อมีบุคคลที่จิตสูงขึ้นมากพอจะทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงไป ส่วนทฤษฎีทางสังคมบางแนวทางมีความเห็นตรงกันข้าม กล่าวคือการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะกำหนดการเปลี่ยนแปลงของบุคคล ในขณะที่ทฤษฎีทางสังคมในปัจจุบันมีความเห็นเพิ่มเติมว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นผลของกระบวนการที่ต่อเนื่องจากพื้นฐาน และเต็มไปด้วยนวัตกรรมไม่เพียงจากศักยภาพภายใน (immanent potentials) แต่จากเงื่อนไขของบริบทด้วย (contextual conditions)^๑ ส่วนทฤษฎีอื่น ๆ ที่พัฒนาต่อมามีความเห็นว่าการกระทำของบุคคลมีอิสระจากการถูกกำหนดและบางครั้งเป็นผู้กำหนดสังคมด้วยเช่นเดียวกัน^๒ ความเห็นในระยะหลังเช่นนี้ได้เริ่มเข้าใกล้ความเห็นในสาขามนุษยศาสตร์โดยเฉพาะทางศาสนามากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามจากความซับซ้อนของสังคมในปัจจุบันทำให้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ของบุคคลเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่อาจลดทอนและไม่เป็นเส้นตรง (non linear) คือไม่อาจคาดผลลัพธ์จากการให้เหตุผลทั่วไป แต่สามารถก่อให้เกิดคุณสมบัติใหม่ขึ้นในสังคม จึงเรียกการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ว่าการผุดบังเกิดทางสังคม (social emergence)

^๑ Christian Schmidt-Wellenburg, "Social Change", **Encyclopedia of Social Theory**, ed. by Austin Harrington, Barbara L. Marshall and Hans-Peter Müller, (London and NY: Routledge, 2006) : 553.

^๒ ทฤษฎีกลุ่ม Micro-Macro Integration หรือกลุ่ม Agency-Structure Integration เป็นตัวอย่างของความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำของบุคคลกับโครงสร้างสถาบันของสังคม.

จากข้อถกเถียงข้างต้น ทำให้เกิดคำถามต่อมาว่าการก้าวข้ามของบุคคลจะนำไปสู่การหลุดพ้นเกิดทางสังคมได้อย่างไร และการหลุดพ้นเกิดดังกล่าวนำไปสู่สังคมในลักษณะใด

เพื่อตอบคำถามดังกล่าว การวิจัยนี้จึงเริ่มจากฐานคิดสองฐานคิด คือฐานคิดในระดับบุคคลและฐานคิดในระดับสังคม ทั้งนี้โดยอาศัยความรู้จากสองสาขาวิชาได้แก่สาขามนุษยศาสตร์ซึ่งมีความรู้ทางพระพุทธศาสนาเป็นตัวอย่างคำอธิบายการกระทำที่ก่อให้เกิดการก้าวข้ามของบุคคล และสาขาสังคมศาสตร์ซึ่งเป็นคำอธิบายแบบแผนพฤติกรรมและการเปลี่ยนแปลงในระดับสังคม ฐานคิดทั้งสองสามารถสรุปได้ดังนี้

ในระดับบุคคลนั้น มโนกรรม วาจกรรม และกายกรรมที่ปฏิบัติตามทฎฐิ (ความเห็น) ประกอบกับสังกัปปะ (ความคิด) วาจา (การเจรจา) กัมมันตะ (การกระทำ) อาชีวะ (การเลี้ยงชีพ) วายามะ (ความพยายาม) สติ (ความระลึก) สมาธิ (การตั้งจิตมั่น) ญาณะ (ความรู้) และวิมุตติ (ความหลุดพ้น) ธรรมเหล่านี้ล้วนเป็นไปเพื่อผลต่อบุคคล ในทางพระพุทธศาสนา ถ้าเริ่มจากสัมมาทิฎฐิหรือความเห็นที่ถูกต้องจะทำให้บุคคลเปลี่ยนไปเป็นสุขหรือเป็นอิสระ แต่ถ้าเป็นมิจกาทิฎฐิหรือความเห็นที่ไม่ถูกต้องจะนำไปสู่ทุกข์ ดังปรากฏในพีชสูตร^๓

ในระดับสังคมนั้น คำบรรยายหลัก (grand narrative) วาทกรรม (discourse) และกิจกรรมหรือแบบแผนพฤติกรรมทางสังคมต่างอยู่ภายใต้ชุดของระบบความเชื่อหรือกระบวนทัศน์ (paradigm) ซึ่งนำไปสู่ผลที่เป็นได้ทั้งความเจริญหรือความเสื่อม ดังปรากฏเป็นเหตุการณ์เชิงประจักษ์ที่สนับสนุนฐานคิดข้างต้นดังต่อไปนี้

ตั้งแต่ยุคการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Revolution)^๔ มาถึงยุคแห่งแสงสว่างทางปัญญา (The Enlightenment) การสร้างทฤษฎีทางสังคมใหม่ ๆ จนการเกิดความสงสัยในความจริงหรือกังขาคติ (skepticism) และนำไปสู่ขบวนการหลังนวยุค (postmodernism) ทั้งหมดเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงระบบความคิดทางด้านความเข้าใจความจริงในธรรมชาติ การอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม การสำรวจวัฒนธรรม จนถึงการตรวจสอบใคร่ครวญในพัฒนาการปรัชญาความรู้ในฐานะเป็นสิ่ง ๆ หนึ่งในตัวมนุษย์^๕

^๓ ดูรายละเอียดใน องุ ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๔/๒๔๖.

^๔ การปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ถือว่าเริ่มต้นในปี ค.ศ. ๑๕๔๓ หรือ พ.ศ. ๒๐๘๖ เมื่อนิโกลัส โคเปอร์นิคัส (Nicolaus Copernicus) พิมพ์หนังสือเรื่อง De revolutionibus orbium coelestium libri VI ("Six Books Concerning the Revolutions of the Heavenly Orbs") ซึ่งให้คำอธิบายจักรวาลโดยมีดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางแทนที่โลก ดูรายละเอียดใน Encyclopædia Britannica, "science, history of", **Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite**, (Chicago: Encyclopædia Britannica, 2009).

^๕ Joyce Appleby, et al., "Introduction", **Knowledge and Postmodernism in Historical Perspective**, ed. by Joyce Appleby, Elizabeth Covington, David Hoyt, Michael Latham and Allison Sneider, (London & NY: Routledge, 1996), p. 2.

ระบบความคิดนี้อยู่บนกระบวนทัศน์ (Paradigm)^๖ ของอารยธรรมตะวันตกและของโลกในเวลาต่อมา เป็นการเปลี่ยนมุมมองในการมองความจริงจากวิธีการอธิบายธรรมชาติด้วยการอาศัยประเพณีนิยมและความศรัทธาสืบสูงที่สุดตามคำสอนของศาสนาในยุคกลางมาสู่ยุคสมัยใหม่ด้วยระบบความเชื่อในเรื่องการใช้เหตุผล ความก้าวหน้าทางวัตถุในโลกนี้ และการปกครองตนเองของปัจเจกบุคคล (individual autonomy) โดยเรื่องการใช้เหตุผลแสวงหาความรู้หรือญาณวิทยามีแตกต่างกัน อาทิ แนวเหตุผลนิยม (rationalism) แนววิธีการทางวิทยาศาสตร์

^๖ กระบวนทัศน์ มาจากภาษากรีก paradeigma หมายถึง หลักฐาน ตัวอย่าง แบบแผน แบบจำลองและแม่พิมพ์ ในทางสังคมศาสตร์ใช้หมายถึงกลุ่มความคิด กลุ่มทฤษฎีแบบจำลองหรือการกระทำซึ่งแทนความคิดที่ชี้แนะหรือกรอบแนวคิด ดูรายละเอียดใน Antje Jackelén, "Paradigm", **Encyclopedia of Science and Religion**, ed. by J. Wentzel Vrede van Huyssteen, 2nd ed., (USA: The Gale Group, Inc., 2003): 647. กระบวนทัศน์ยังหมายถึง ชุดของข้อสมมุติพื้นฐานหรือมูลบท (Assumptions) แนวคิด (Concepts) คุณค่า (Values) และการปฏิบัติ (Practices) ต่างๆ ซึ่งประกอบเป็นวิธีหนึ่งในการมอง "ความเป็นจริง" (Reality) เพื่อให้ชุมชนหนึ่ง ๆ ได้ใช้ร่วมกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสาขาวิชาการ ดูรายละเอียดใน Dictionary.com, "Paradigm", [online]. Source: <http://dictionary.reference.com/browse/paradigm>, [January 2009]. สำหรับงานของโทมัส กุห์น (Thomas Kuhn) นั้นกระบวนทัศน์มีความหมาย ๓ อย่างคือ ตัวอย่างคำตอบปัญหาซึ่งเป็นตัวแบบพฤติกรรม, เกี่ยวกับตำราซึ่งตัวอย่างคำตอบปัญหานั้นปรากฏอยู่และหมายถึงชุดของข้อผูกมัดที่สมาชิกในชุมชนวิทยาศาสตร์มีร่วมกัน กระบวนทัศน์จึงหมายถึงโลกทัศน์ (world-view) ระบบความเชื่อ (belief system) หรือกรอบอุดมการณ์ (ideological framework) ดูรายละเอียดใน "paradigm", Phillip Anthony O'Hara, **Encyclopedia of Political Economy Vol.2**, (London: Routledge, 2001): 827. ส่วนงานของ ฟริตจอฟ คาปรา (Fritjof Capra) นิยามกระบวนทัศน์ครอบคลุมการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจนก่อตัวเป็นวัฒนธรรมและรวมการรับรู้ (Perceptions) เข้าอยู่ในชุดที่เป็นวิถีในการมองความจริงนี้ด้วย ดูรายละเอียดใน อรศรี งามวิทย์พงศ์, "กระบวนทัศน์และการจัดการความยากจนในชนบทของรัฐในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๘ : พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๔๔", **วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ดุสิตบัณฑิต**, (คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๖ และ ๒๔-๒๕ และใน ฟริตจอฟ คาปรา, **จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ เล่ม ๑ ทศนะแม่บทเพื่อการปฏิวัติวัฒนธรรมแบบใหม่**, แปลโดย พระประชา ปสนนธมโม, พระไพศาล วิสาโล, สันติสุข โสภณสิริ และรสนา โตสิตระกูล, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๙), หน้า (๓๐). ในการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ (paradigm shift) จากกระบวนทัศน์หนึ่งไปสู่อีกกระบวนทัศน์นั้น กุห์น ได้ให้เหตุผลไว้ ๔ ประการ คือ ๑) การพิจารณาด้านสุนทรีย์ เช่นความเรียบง่าย เอกภาพ ๒) ความเชื่อส่วนบุคคลหรือความเชื่อทางการเมือง ๓) กระบวนทัศน์ใหม่สามารถแก้ปัญหาซึ่งกระบวนทัศน์เดิมแก้ไม่ได้โดยรู้สึกว่ามีวิกฤตที่ปัญหาแก้ด้วยกระบวนทัศน์เดิมไม่ได้ และต้องการมุมมองจากกระบวนทัศน์ใหม่ ๔) การตัดสินใจว่ากระบวนทัศน์ใดจะใช้ได้ผลดีในอนาคตซึ่งแสดงถึงการใช้อยู่บางส่วนและความศรัทธาในกระบวนทัศน์ใหม่ เหตุผลทั้ง ๔ นี้มีลักษณะที่เป็นอัตวิสัยอย่างยิ่ง ดูรายละเอียดใน David J. Stump, "Paradigm", **New Dictionary of the History of Ideas Vol. 4**, ed. by Maryanne Cline Horowitz, 6 Vol. (USA: Thomson Gale, 2005): 1716.

และประสบการณ์นิยม (empiricism) ส่วนในเรื่องปัจเจกบุคคล (individualism) และเรื่องความสนใจในโลกนี้หรือการแยกศาสนาจากเรื่องทางโลก (secularism) ต่างเป็นผลสืบทอดจากพัฒนาการของการฟื้นฟูวิทยาการ (Renaissance) และการปฏิรูปคริสต์ศาสนา (Reformation)^๗

กระบวนทัศน์ที่เชื่อถือเช่นนี้เรียกว่า **กระบวนทัศน์ยุคใหม่** (modern paradigm)^๘ หรือนวยุคนิยม (modernism) ภายใต้กระบวนทัศน์ยุคใหม่นั้นความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านประชากร วิธีการผลิตและนำไปสู่การปฏิวัติอุตสาหกรรม (industrial revolution) ในที่สุด การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมเดิม จนไม่สามารถจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจและทรัพยากรทางเศรษฐกิจได้

การแสวงหาคำบรรยายหลักหรือความคิดหลัก (metanarrative หรือ grand narrative)^๙ หรือทฤษฎีทางสังคมใหม่ๆ เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเกิดขึ้น อาทิ ทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคม (Social Darwinism) ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ (Structural functionalism) ทฤษฎีนิยัตินิยมทางเศรษฐกิจ (Economic determinism) เป็นต้น ทฤษฎีเหล่านี้นำไปสู่การเกิดอุดมการณ์ต่าง ๆ อาทิ อุดมการณ์ฟาสซิสต์ อุดมการณ์เสรีนิยม ลัทธิทุนนิยม ประชาธิปไตย และอุดมการณ์สังคมนิยมคอมมิวนิสต์

^๗ Encyclopædia Britannica, "modernization", **Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite**, (Chicago: Encyclopædia Britannica, 2009).

^๘ กระบวนทัศน์นี้ “ยึดวิธีการวิทยาศาสตร์เป็นหลัก เพราะเชื่อว่าโลกมีกฎเกณฑ์ และวิธีการวิทยาศาสตร์เป็นทางพบกฎของโลก วิทยาศาสตร์จะแก้ปัญหาทุกอย่างของมนุษย์” ดูรายละเอียดใน กิรติ บุญเจือ, **อรรถปริวรรต คู่เวรคู่กรรม ปรัชญาหลังนวยุค**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๒๑-๒๒.

^๙ คำบรรยายหลักหรือความคิดหลักนี้ นักวิชาการบางท่านใช้ว่า **วาทกรรมหลัก** (ในที่นี้ไม่ใช่คำนี้เพื่อหลีกเลี่ยงการซ้ำกับคำว่า วาทกรรม (discourse)) เป็นแนวคิดที่ ฌอง-ฟร็องซัว ลีโอตาร์ด (Jean-François Lyotard) ใช้กล่าวถึงแนวคิดทฤษฎีที่อ้างว่าสามารถให้คำบรรยายได้อย่างกว้างขวางสากลและใช้การอ้างนี้เป็นข้อได้เปรียบในการสร้างความชอบธรรมให้กับคำบรรยายตามแนวคิดทฤษฎีดังกล่าว รวมทั้งปฏิเสธการให้เหตุผลของคำบรรยายชุดอื่นๆ ถือเป็นการอ้างหรือผูกขาดความจริงฝ่ายเดียว ทำให้คำบรรยายหลักมีนัยของการใช้อำนาจเบ็ดเสร็จ ตัวอย่างของคำบรรยายหลักได้แก่ ทฤษฎีวิวัฒนิยมวิภาษวิธีของมาร์กซิสม์ซึ่งให้คำบรรยายทุกวิวัฒนาการของสังคมในรูปของการต่อสู้ระหว่างชนชั้น (class struggle) เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาการเกิดคำบรรยายหลักเช่นนี้นักคิดในยุคหลังนวยุค (postmodern) จึงใช้วิธีการให้คำบรรยายย่อยหรือความคิดย่อย (little narratives) ในการอธิบายสิ่งต่าง ๆ แทน รายละเอียดดูใน Stuart Sim, ed., **The Routledge Companion to Postmodernism**, ed. by Stuart Sim, 2nd ed., (London & NY: Routledge, 2005), p. 226.

ในการต่อสู้ระหว่างอุดมการณ์ข้างต้นประเทศทุนนิยมได้ใช้การสื่อสารด้วยการนำเสนอวาทกรรม^{๑๐} และกิจกรรมการพัฒนา (development activities) ในรูปของ “การทำให้ทันสมัย” (Modernization)^{๑๑} ทั้งโดยตรงและโดยผ่านองค์การสหประชาชาติซึ่งได้ประกาศให้

^{๑๐} Nick Crossley, **Key Concepts in Critical Social Theory**, (Great Britain: Sage Publications Ltd., 2006), pp.60-63. ได้อธิบายว่า วาทกรรม (Discourse) มีความหมายอย่างง่ายคือ คำพูดหรือการสื่อสารในวิธีการต่าง ๆ โดยที่การวิเคราะห์วาทกรรมในเรื่องใด ๆ จะมีจุดเน้นพิเศษคือ การให้ความสำคัญกับบริบท (Context) และการวิเคราะห์บริบทนี้มีข้อสมมุติพื้นฐาน (Assumption) คือ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการใช้วาทกรรมจะรู้สึกตัวถึงระบบ แบบแผนที่อาศัยอยู่ หรือไม่รู้สึกตัวถึงผลที่ตามมาจากวิธีการที่พูดไป การวิเคราะห์แบบนี้จึงต้องชุดและก่อสร้างสิ่งที่อยู่ข้างใต้ระบบนี้ขึ้นมาอันจะเกิดคุณค่าความเป็นอิสระออกมา ผู้กระทำทางสังคม (Social agents) พึงตระหนักว่า วิธีการคิดและมองโลกของเขามาจากโครงสร้างทางสังคม (วาทกรรม) ซึ่งเขาเรียนรู้มาและที่คุ้นเคยพึ่งพาอาศัยอยู่ โดย มิเชล ฟูโก (Michel Foucault) ให้ความสนใจกับประวัติการเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์ภายในของการเกิดวาทกรรมเช่นเดียวกับเงื่อนไขเชิงสถาบัน และปัญหาทางสังคมที่เอื้อต่อการเกิด การก่อตัว และการอยู่รอดของวาทกรรมนั้น ๆ ด้วยขณะที่ยูจีน ฮาเบอร์มัส (Jürgen Habermas) ใช้คำว่า วาทกรรม เพื่อแสดงถึงการตั้งคำถามกับ บรรทัดฐานและข้อสมมุติฐานพื้นฐานที่มักเชื่อโดยไม่สงสัย ส่วนใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, **รัฐศาสตร์แนววิพากษ์**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๔๔), หน้า (๒๓) พูดถึงความคิด ฟูโกว่า “วาทกรรมเป็นตัวกำหนดทุกอย่างและเราไม่มีวันที่จะหนีออกไปจากสิ่งที่เรียกว่าวาทกรรม ตรรกะเท่าที่วิธีการหาความรู้ของเรายังเป็นการเข้าไปจัดระบบ ระเบียบ ลำดับชั้นของสิ่งที่เราอ้างว่ารู้ ในรูปของวาทกรรม” นอกจากนี้ Maja Mikula, **Key Concepts in Cultural Studies**, (NY: Palgrave Macmillan, 2008), p.54. กล่าวถึงความคิดของฟูโกว่า วาทกรรมยังเป็นแหล่งที่บรรจบระหว่างอำนาจและความรู้ซึ่งผันแปร รูปแบบและความสำคัญตามผู้พูด ตำแหน่งของอำนาจ และบริบททางสถาบันที่ผู้พูดดำรงอยู่ สำหรับใน Lamont Lindstrom, “discourse”, **Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology**, (London & NY: Routledge, 2001): 162-163. ได้แบ่งความหมายของวาทกรรมเป็น ๓ ระดับคือ หนึ่งตัวการพูดและการเขียนสองเนื้อหาองค์ความรู้ และสามคือชุดของเงื่อนไขและขั้นตอนซึ่งกำกับวิธีที่คนสื่อสารและใช้ความรู้ นั้น ดังนั้นวาทกรรมจึงเกี่ยวข้องกับระเบียบวิธีในการสื่อสาร (order of communication) ความรู้ และอำนาจ (power) โดยเฉพาะในเรื่องความสัมพันธ์ของอำนาจ (power relation)

^{๑๑} ตัวอย่างแนวคิดนี้ได้แก่ Walt Whitman Rostow ได้เสนอแนวคิดในหนังสือ **The Stages of Economic Growth: A non-communist manifesto** (1960) โดยเสนอแบบจำลอง การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของรอสทาว ซึ่งขัดแย้งกับแบบจำลองของ Harrod-Domar ที่เน้นการเติบโตอย่างมีเสถียรภาพจากการออม และอัตราส่วนผลผลิตกับทุน (output-capital ratio) รอสทาวเสนอว่า การทำให้ทันสมัยทางเศรษฐกิจมีห้าขั้นตอน คือ สังคมดั้งเดิม (Traditional society), สังคมก่อนการทะยาน (Preconditions for take-off), สังคมทะยานขึ้น (Take-off), สังคมโตเต็มที่ (Drive to maturity), และสังคมบริโภคแบบมวลชนสมบูรณ์ (High mass consumption) ดูรายละเอียดใน Douglas Calvin Dacy, “Rostow, Walt Whitman (1916-2003)”, edited by Steven N. Durlauf and Lawrence E. Blume, **The New Palgrave Dictionary of Economics Vol. 7**, 2nd ed., 8 Vol. set (NY: Palgrave Macmillan, 2008): 244-245.

ทศวรรษที่ ๑๙๖๐ (พุทธศักราช ๒๕๐๓-๒๕๑๓) เป็นทศวรรษแห่งการพัฒนาและประกาศอีก ๓ ครั้งใน ๓ ทศวรรษต่อมา วาทกรรมและการประกาศดังกล่าวสอดคล้องกับการเกิดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑ ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๐๔ เพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยจากสังคมเกษตรกรรมสู่สังคมอุตสาหกรรม และสอดคล้องกับนโยบายการสร้างอิทธิพลของประเทศทุนนิยมพัฒนาแล้วที่มีต่อประเทศกำลังพัฒนา^{๑๒}

ในปัจจุบันเมื่ออุดมการณ์เสรีนิยม ทุนนิยมประชาธิปไตยได้รับชัยชนะ แนวคิด “การทำให้ทันสมัย” ซึ่งสร้างปัญหาได้เปลี่ยนสู่วาทกรรมและนโยบาย “เสรีนิยมใหม่” (Neoliberalism)^{๑๓} และแนวคิด “โลกาภิวัตน์” (Globalization)^{๑๔} วาทกรรมและนโยบายเหล่านี้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งในระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งในชุมชนเมืองและชนบท

การเปลี่ยนแปลงที่ผ่านมามีได้นำไปสู่ผลลัพธ์เช่นใด ในกรณีประเทศไทยนั้น สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ประเมินผลแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑ ถึง ๗ (พุทธศักราช ๒๕๐๔-๒๕๓๙) มีข้อสรุปคือ

^{๑๒} อรศรี งามวิทย์พงศ์, “กระบวนการทัศน์และการจัดการความยากจนในชนบทของรัฐในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๙ : พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๔๔”, หน้า ๔๗.

^{๑๓} เสรีนิยมใหม่ มุ่งเน้นเศรษฐกิจและการค้าเสรี ลดบทบาทภาครัฐ ส่งเสริมบทบาทเอกชน นโยบายที่รู้จักกัน คือ “ฉันทามติวอชิงตัน” (Washington Consensus) เรียกร้องให้รัฐบาลที่มีบทบาทแทรกแซงเศรษฐกิจต้องหันมาเปิดเสรีแทน ลดการควบคุมโดยรัฐ, แปรรูปรัฐวิสาหกิจ และรักษาเสถียรภาพระดับราคา ดูรายละเอียดใน Roger Scruton, “neo-liberalism”, **The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought**, 3rd ed., (NY: Palgrave Macmillan, 2007), p.472.

^{๑๔} โลกาภิวัตน์ มีนิยามต่างกัน อาทิ “การกระทำในที่แห่งหนึ่ง (มีผลต่อที่อื่น), การบีบอัดของกาล-อวกาศ (จากการสื่อสาร), การเร่งการพึ่งพากัน (จากด้านเศรษฐกิจและสังคมระหว่างประเทศ), โลกที่หดตัวลง (จากการเชื่อมของสิ่งขวางกั้นทางพรมแดนต่อกิจกรรมทางสังคมเศรษฐกิจ) รวมถึงนิยามของการรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของโลก, การปรับระเบียบความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างภูมิภาค สำนึกในเงื่อนไขการรวมกันระดับโลกและการเกี่ยวโยงกันของภูมิภาคต่าง ๆ” ดูรายละเอียดใน David Held and Anthony McGrew, “The Great Globalization Debate: an Introduction”, in **The Global Transformations Reader**, ed. by David Held and Anthony McGrew, 2nd edition, (Cambridge: Polity Press, 2005), p.3.

เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน”^{๑๕} ขณะที่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ (พุทธศักราช ๒๕๔๐-๒๕๔๔)^{๑๖} มีผลลัพธ์คือ “เป็นการเติบโตที่ยังอยู่บนพื้นฐานของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน”^{๑๗} ส่วนแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๙ (พุทธศักราช ๒๕๔๕-๒๕๔๙) เศรษฐกิจมีการเจริญเติบโตแต่โครงสร้างทางเศรษฐกิจขาดความสมดุล เช่นเดียวกับความไม่สมดุลของมิติด้านสังคม มิติด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม^{๑๘} สำหรับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๐ (พุทธศักราช ๒๕๕๐-๒๕๕๔) กำหนดวิสัยทัศน์คือ **สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน (Green and Happiness Society)**

ปัญหาจากคำบรรยายหลัก วาทกรรมและกิจกรรมการพัฒนาภายใต้กระบวนทัศน์ที่เป็นมูลบทโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือกระบวนทัศน์ยุคใหม่นี้ จะมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร

อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (Albert Einstein) เคยให้ความเห็นในปัญหาลักษณะนี้ว่า “ปัญหาสำคัญต่าง ๆ ที่เรามิฉะนั้น ไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยระดับของวิคิดเดียวกันกับที่เราใช้สร้างปัญหาเหล่านั้นขึ้นมา”^{๑๙} หากความเห็นดังกล่าวมีส่วนเป็นความจริง ตรรกะในการคิดหาคำตอบยังคงอยู่ในมูลบทของระดับวิคิดหรือกระบวนทัศน์เดียวกับปัญหาที่เกิดขึ้นเช่นนี้ ตรรกะนั้นการแก้ไขปัญหาคงหวังผลได้จริงเช่นนั้นหรือ การเปลี่ยนแปลงที่ได้ผลในเชิงคุณภาพจะเกิดขึ้นได้อย่างไร และการเปลี่ยนแปลงบนพื้นฐานกระบวนทัศน์ที่ต่างออกไปนั้นจะมีที่มาจากที่ใด

^{๑๕} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, “การติดตามประเมินผล การพัฒนาประเทศด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม,” เอกสารประกอบการสัมมนา ระดมความคิดเห็นเฉพาะกลุ่ม (Focus Group) : แนวคิดและยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ ในระยะ แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๐ (พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๔), หน้า ๒, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=139>, [มกราคม ๒๕๕๒] และดูรายละเอียดใน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐”, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=139>, [มกราคม ๒๕๕๒].

^{๑๖} อรรถวิทย์ งามวิทย์, “กระบวนทัศน์และการจัดการความยากจนในชนบทของรัฐในช่วง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๘: พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๔๔”, หน้า ๓๒๙-๓๓๑. ได้ผลการวิจัย ว่า “กระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์กายภาพและความมั่งคั่ง” หรือกระบวนทัศน์ยุคใหม่มีอิทธิพลต่อการจัดทำ แผนพัฒนาฯ ตั้งแต่ฉบับที่ ๑-๘ แม้จะเปลี่ยนมาสู่เป้าหมาย “คนเป็นศูนย์กลาง” ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ แต่ อาจมิใช่การเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์

^{๑๗} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, “การติดตามประเมินผล การพัฒนาประเทศด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม”, หน้า ๓.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^{๑๙} “The significant problems we have cannot be solved at the same level of thinking with which we created them” In **The Quotations Page**, [online]. Source: <http://www.quotationspage.com/quote/23588.html>, [January 2009].

ปัญหาข้างต้นนำไปสู่การปรากฏของ “กระบวนทัศน์หลังยุคใหม่” หรือ “หลังนวยุค” (postmodern paradigm)^{๒๐} หรือลัทธิหลังนวยุค (postmodernism) กระบวนทัศน์นี้ตั้งข้อสงสัยและวิพากษ์กระบวนทัศน์ยุคใหม่โดยเฉพาะเรื่องวัฒนธรรม “ความเจริญ” หรือ “ความก้าวหน้า” (progress) ระบบการเมืองที่เชื่อในวัฒนธรรมดังกล่าว รวมทั้งอุดมการณ์มนุษยนิยมเสรีนิยม (liberal humanist ideology) จากยุคแห่งแสงสว่างทางปัญญา โดยมองว่าอุดมการณ์และวัฒนธรรม “ความก้าวหน้า” ของกระบวนทัศน์ยุคใหม่ควรพามนุษยชาติไปสู่การเป็นอิสระจากความต้องการทางเศรษฐกิจและการกดขี่ทางการเมือง แต่กลับนำไปสู่การกดขี่มนุษยชาติแทน รวมทั้งได้สร้างวิธีคิดและพฤติกรรมที่ไม่เป็นประโยชน์กับตัวมนุษยชาติเองด้วย^{๒๑} กระบวนทัศน์หลังยุคใหม่ได้นำเสนอสิ่งที่ตรงข้าม อาทิ การปฏิเสธคำบรรยายหลัก (grand narratives) ความไม่เหมือนกัน (dissimilarity) ของระบบ ความแตกต่าง (difference) และหน่วงเหนี่ยว (deferral) ตามแนวคิด *différance* ของฌาค แดริดา (Jacques Derrida) การปฏิเสธต่อบรรทัดฐานหรือระบบที่ให้ความชอบธรรมแก่อำนาจเบ็ดเสร็จ (authoritarianism) เป็นต้น^{๒๒} กล่าวโดยสรุป กระบวนทัศน์หลังยุคใหม่มีจุดสนใจคือ ความแตกต่าง (difference) และพหุนิยม (pluralism)^{๒๓}

ปัญหาจากกระบวนทัศน์ยุคใหม่ไม่เพียงก่อให้เกิดกระบวนทัศน์หลังยุคใหม่เท่านั้น แต่มีปฏิกริยาในการรื้อฟื้นกระบวนทัศน์ก่อนยุคใหม่ (pre-modern paradigm) ให้ปรากฏตัวขึ้นเช่นกัน ดังเช่นการกลับมาใช้คำบรรยายหลักของกลุ่มที่ยึดถือความเชื่อพื้นฐานดั้งเดิม (fundamentalism) ในด้านต่าง ๆ อาทิ กลุ่มที่ยึดถือความเชื่อพื้นฐานด้านศาสนา (religious fundamentalism) ด้านระบบตลาด (market fundamentalism) ด้านการเมืองและชาตินิยม (political and nationalistic fundamentalism) เป็นต้น^{๒๔}

^{๒๐} กระบวนทัศน์หลังนวยุคเป็นกระแสความคิดที่ต่อต้าน ชัดแจ้ง ตรงกันข้ามกับแนวคิดและวิธีคิดแบบนวยุคหรือยุคใหม่ อาทิ มองว่าความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์เพิ่มขีดความเดือดร้อนให้กับมนุษย์, ยิ่งควบคุมธรรมชาติ ธรรมชาติยิ่งตอบโต้, เหตุผลทางวิทยาศาสตร์เป็นเพียงศิลปะแห่งการชวนเชื่อ มีความจริงอีกมากที่รู้ได้ด้วยสามัญสำนึกหรือการหยั่งรู้, ความรู้จริงอยู่ที่องค์รวม เป็นต้น ดูรายละเอียดในกิริติ บุญเจือ, *อรรถปริวรรต คู่เวรคู่กรรม ปรัชญาหลังนวยุค*, หน้า ๓๓-๓๖ และ ๕๖-๕๙.

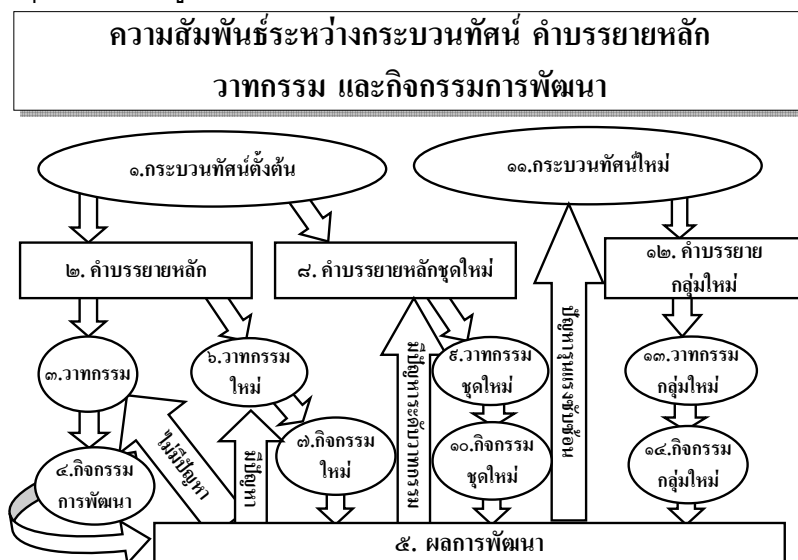
^{๒๑} Stuart Sim, "Preface to the second edition", *The Routledge Companion to Postmodernism*, p. vii.

^{๒๒} Stuart Sim, "Postmodernism and Philosophy", *The Routledge Companion to Postmodernism*, p. 3-12.

^{๒๓} Ian Hamilton Grant, "Postmodernism and Politics", *The Routledge Companion to Postmodernism*, p. 13.

^{๒๔} *Ibid.*, p. x-xi.

ท่ามกลางการปะทะทางกระบวนทัศน์เหล่านี้ (ดูภาพที่ ๑.๑) การตระหนักถึงปัญหาของกระบวนทัศน์ยุคใหม่ได้นำสู่การแสวงหาทางเลือกในการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ต่าง ๆ^{๒๕}

ภาพที่ ๑.๑ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนทัศน์ คำบรรยายหลัก วาทกรรม กิจกรรมและผลการพัฒนา

ภาพนี้แสดงถึง (๑) กระบวนทัศน์ดั้งเดิมสร้าง (๒) คำบรรยายหลักทางสังคมซึ่งให้ความชอบธรรมแก่ (๓) วาทกรรมเพื่อสื่อสารให้คนเชื่อและนำไปสู่ (๔) นโยบายและกิจกรรมการพัฒนาซึ่งดำเนินไปจน (๕) ผลการพัฒนาก่อปัญหา จึงมีการสร้าง (๖) วาทกรรมใหม่ และ (๗) กิจกรรมใหม่บนคำบรรยายหลักและกระบวนทัศน์เดิม แต่เมื่อกลายเป็นปัญหาในระดับวาทกรรม (๘) คำบรรยายหลักชุดใหม่บนกระบวนทัศน์เดิมพร้อมทั้ง (๙) วาทกรรม และ (๑๐) กิจกรรมชุดใหม่จะนำมาใช้จนถึงระดับที่ปัญหารุนแรงและซับซ้อนเกินกว่าจะใช้กระบวนทัศน์เดิมได้อีก จึงจะมี (๑๑) กระบวนทัศน์ใหม่พร้อมกับ (๑๒) คำบรรยาย (๑๓) วาทกรรมและ (๑๔) กิจกรรม

^{๒๕} ตัวอย่างประเทศบังคลาเทศโดยมุฮัมหมัด ยูनुส กับธนาคารกรามีน ซึ่งได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพร่วมกันในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ หรือประเทศภูฐานกับความสุขมวลรวมประชาชาติ เป็นต้น สำหรับประเทศไทยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงเสนอทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง นอกจากนี้ใน อรรถวิทย์งามวิทยาพงศ์, “กระบวนทัศน์และการจัดการความยากจนในชนบทของรัฐในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๘: พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๔๔”, หน้า (๓) และ ๓๓๒-๓๓๓. ได้ชี้ให้เห็นถึงกระบวนทัศน์อื่นที่แตกต่างจากของรัฐปรากฏอยู่ในช่วงก่อนยุคแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑ คือ “กระบวนทัศน์ความมั่นคงเชิงระบบความสัมพันธ์” ที่รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาและความเชื่ออื่น ๆ ทางจิตวิญญาณ และบางชุมชนได้เปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift) กลับสู่กระบวนทัศน์ดังกล่าวในปัจจุบัน.

กลุ่มใหม่มาใช้ อย่างไรก็ตามกระบวนทัศน์ทางสังคมที่พันไปสามารถรื้อฟื้นกลับมาเป็นทางเลือกใหม่ได้อีกครั้ง ดังที่ปรากฏกับกระบวนทัศน์ก่อนยุคใหม่และกระบวนทัศน์ยุคใหม่.

จากฐานคิดทั้งระดับบุคคลและสังคมที่เสนอมานำกลับสู่ประเด็นปัญหาหลักของการวิจัยนี้คือ “การก้าวข้ามของบุคคลจากการเปลี่ยนแปลงทฤษฎีจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์จนมีการผุดบังเกิดทางสังคมและกลายเป็นสังคมที่พึงประสงค์ได้อย่างไร”

ในทางพระพุทธศาสนาระหว่างการก้าวข้ามของบุคคลกับการเปลี่ยนแปลงสังคมมีการพิจารณาอย่างไร บุคคลจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงตนเองก่อนแล้วจึงเปลี่ยนแปลงสังคมได้ใช่หรือไม่ การเปลี่ยนแปลงตนเองถึงระดับใดจึงมาทำประโยชน์ให้แก่สังคมได้ ส่วนคำว่าประโยชน์หมายความว่าอย่างไร และการทำประโยชน์เพื่อตนเองกับประโยชน์เพื่อผู้อื่นเลือกอย่างไรก่อนหลัง

พิจารณาจากประเด็นหลังสุดก่อน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสแก่พระอัสสชิว่าเถระถึงเรื่องประโยชน์ว่าให้ทำประโยชน์ตนก่อนประโยชน์คนอื่น^{๒๖} โดยอรรถกถาได้ขยายว่าประโยชน์ตนนั้นคืออริยผลที่ปรากฏในกัมมัญฐานซึ่งต่างจากประโยชน์ในความหมายของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม^{๒๗} ในส่วนของระดับการเปลี่ยนแปลงนั้นในทางอุดมคติควรก้าวข้ามเป็นพระอริยบุคคลเพื่อสามารถมาช่วยบุคคลอื่นได้อย่างไม่มีอคติและอวิชชา แต่ในทางปฏิบัติที่การก้าวข้ามของบุคคลเป็นกระบวนการที่อาจไม่สามารถสำเร็จได้ในเวลาอันสั้นจะสามารถทำประโยชน์ทั้งสองด้านร่วมกันได้หรือไม่ พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานให้ความสำคัญกับประเด็นนี้ถึงระดับที่ว่าบุคคลที่มีระดับความก้าวหน้าทางจิตจนเข้าใกล้นิพพานแล้วนั้นให้ช่วยคนอื่นให้หมดก่อนจึงจะยอมก้าวข้ามสู่นิพพานเป็นคนสุดท้ายซึ่งเป็นคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์^{๒๘} สำหรับในงานวิจัยนี้โน้มเอียงทางการเปลี่ยนแปลงหรือการก้าวข้ามของบุคคลก่อนตามแนวทางเถรวาทแต่เห็นด้วยว่าเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระดับหนึ่งแล้วหากยังอยู่ในโลกียสุขอยู่สามารถมาเปลี่ยนแปลงสังคมให้อิงอาศัยต่อกันในการเปลี่ยนแปลงตนและคนอื่นในระดับที่สูงยิ่งขึ้นต่อไป

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๖/๘๔

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ. อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๑๙๐-๑๙๒. ส่วนความแตกต่างระหว่างประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนากับประโยชน์ในเศรษฐกิจทุนนิยม ดูรายละเอียดใน สมบูรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์, “วาทกรรมเรื่องประโยชน์ระหว่างพระพุทธศาสนาและเสรีนิยมใหม่”, *บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๕๒) : ๙๓-๑๑๗ และในเอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเครือข่ายวิชาการวิจัยสายมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ครั้งที่ ๒ ในหัวข้อ “การเปลี่ยนแปลงของโลกและสังคมกับบทบาทของมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : พลังปัญญาเพื่อพัฒนาประเทศ”, วันที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๑ ณ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.

^{๒๘} Edward A. Irons, “bodhisattva (bodhisatta)”, *Encyclopedia of Buddhism*, (NY: Facts On File, Inc., 2008): 52.

ถ้าเช่นนั้นพระพุทธศาสนาจะพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงของบุคคลและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในลักษณะใด

เมื่อพิจารณาจากประวัติศาสตร์จะพบว่า การเปลี่ยนแปลงในตัวเจ้าชายสิทธัตถะมาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นการตรัสรู้หรือการก้าวข้ามของบุคคล (self-transcendence) ครั้งสำคัญ แต่การก้าวข้ามนี้มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหรือไม่ อย่างไร

บริบททางสังคมของอินเดียก่อนการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง^{๒๙} และการเปลี่ยนแปลงในการแสวงหาทางจิตวิญญาณ ในการแสวงหาทางจิตวิญญาณมีลัทธิความเชื่อและผู้นับถือสมณะพราหมณ์หลายกลุ่ม อาทิ กลุ่มที่เชื่อไตรเวท กลุ่มที่เชื่อในแนวคิดดั่งนักตรรกะหรือนักอภิปรัชญา เช่น ลัทธิคุรุทั้ง ๖ และกลุ่มที่เชื่อประสบการณ์ธรรมด้วยปัญญาตนซึ่งรวมถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๓๐}

การตรัสรู้และการเผยแผ่ธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น นักวิชาการบางคน เช่น แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) มองว่า “เช่นเดียวกับศาสนาเซน แต่เห็นได้ชัดกว่าว่าพระพุทธศาสนาแสดงตนเป็นผลผลิตแห่งเวลาของการพัฒนาเมือง ของกษัตริย์ผู้มีอำนาจในเมืองและผู้สูงศักดิ์ในนคร”^{๓๑} แต่นักวิชาการบางส่วนไม่เห็นด้วย เช่น โกวินด์ จันทร ปานเด (Govind Chandra Pande) มองว่า “การเปลี่ยนแปลงสังคมเป็นเพียง ‘โอกาส’ ไม่ใช่ ‘สาเหตุ’ ของการเปลี่ยนแปลงทางจิตวิญญาณ”^{๓๒}

^{๒๙} Govind Chandra Pande, **Studies in the Origins of Buddhism**, fourth edition, (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1999), pp. 310-315. และ Richard Francis Gombrich, **Theravada Buddhism: A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo**, (London & NY: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1988), pp. 50-51. ก่อนสมัยพุทธกาลมีการอพยพครั้งใหญ่และการตั้งถิ่นฐานใหม่ นำไปสู่การเจริญเติบโตของเมือง ชนชั้นพ่อค้าหรือวรรณะแพศย์มีบทบาทมากขึ้นจากการเกษตรที่มีผลผลิตส่วนเกินและการค้า เช่นเดียวกับวรรณะกษัตริย์ซึ่งมีความสำคัญเป็นที่สองรองจากวรรณะพราหมณ์ กลับมีอำนาจมากขึ้น และพราหมณ์ต้องอาศัยการปกป้องและการดูแลสวัสดิภาพจากกษัตริย์ มีการขยายเขตแดนของผู้ปกครองซึ่งมีรูปแบบการปกครองทั้งระบอบราชาธิปไตยและสาธารณรัฐ

^{๓๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๗๔/๕๕๙-๖๐๐. และ สมิตธิพล เนตรนิมิตร, **มิติสังคมในพระสูตรต้นตอปฏิภัก**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ชีวาภิวัฒน์, ๒๕๕๐), หน้า ๔๐.

^{๓๑} “Like Jainism, but even more clearly, Buddhism presents itself as the product of the time of urban development, of urban kingship and the city nobles” in Max Weber, **The Religion of India**, trans. and ed. by Hans H Gerth and Don Martindale, (NY, 1958), p. 204 cited in Richard Francis Gombrich, **Theravada Buddhism: A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo**, p. 50.

^{๓๒} “Social Change is an “occasion” rather than a “cause” of spiritual change” in Govind Chandra Pande, **Studies in the Origins of Buddhism**, p. 311.

ขณะที่งานศึกษาบางเรื่องแสดงถึงความสัมพันธ์ที่การเผยแผ่ธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีต่อบริบททางสังคม เช่น งานของบี.จี.โกคาล (B.G. Gokhale) ศึกษาองค์ประกอบของคณะสงฆ์ว่ามาจากวรรณะใด จากในเถรคาถาและเถรีคาถารวมทั้งในอรรถกถาที่เกี่ยวข้อง^{๓๓} ซึ่งริชาร์ด เอฟ.กอมบริช (Richard F. Gombrich) สรุปว่า “เกือบครึ่งหนึ่งมาจากวรรณะที่มั่งคั่งและมีอำนาจ...และแม้ว่าพระพุทธศาสนาจะเปิดสำหรับทุกคนที่จะเข้ามาในคณะสงฆ์ แต่ไม่ได้เป็นศาสนาหลักสำหรับชนชั้นต่ำต้อย”^{๓๔} ปานเดเห็นตรงกันว่ามีพราหมณ์มาร่วมจำนวนมากและมาพร้อมกับผู้ติดตามซึ่งมาจากวรรณะต่ำกว่าด้วย^{๓๕} แต่ข้อสรุปของกอมบริชในเรื่องนี้ ผู้วิจัยเห็นว่ามิชอบนักเนื่องจากพระเถระและพระเถรีที่นำมาศึกษาในงานของโกคาลนั้นเป็นเพียงบางส่วนและเป็นส่วนที่บรรลुरुธรรมเป็นพระอรหันต์ (เป็นการมองในเชิงคุณภาพ) ขณะที่พระภิกษุสงฆ์อื่น ๆ ซึ่งมีจำนวนมาก (เป็นการมองในเชิงปริมาณ) และไม่ได้กล่าวถึงในการศึกษานี้ไม่สามารถระบุได้ว่าอยู่ในวรรณะใดเป็นส่วนใหญ่หรือถ้าพิจารณาจากข้อกล่าวอ้างของปานเดแล้วอาจต้องสรุปเป็นตรงกันข้าม ดังนั้นการสรุปที่ดีที่สุดสำหรับการศึกษาของโกคาลคงได้เพียงพระเถระและพระเถรีผู้บรรลुरुธรรมตามที่ปรากฏในคาถาดังกล่าวส่วนใหญ่มาจากวรรณะชั้นสูง แต่ไม่สามารถสรุปไปได้ว่าเป็นหรือไม่เป็นศาสนาหลักสำหรับวรรณะใด อย่างไรก็ตามสิ่งที่ปรากฏชัดเจนคือการอยู่ร่วมกันโดยไม่เลือกวรรณะในคณะสงฆ์แสดงถึงการผุดบังเกิด (emergence) คุณสมบัตินี้ใหม่ในสังคม นอกจากนี้ยังมีเหตุผลสนับสนุนจากหลักธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงในเรื่องความเสมอภาคของบุคคลต่าง ๆ เช่น ในเทววิชชุสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นว่า มนุษย์นั้นไม่ได้แตกต่างกันโดยชาติกำเนิดการแบ่งแยกกันเป็นเพียงการเรียกตามบัญญัติ ทั้งนี้โดยมีกรรมเป็นสิ่งบอกว่าแต่ละคนจะเป็นอะไร^{๓๖} เช่น เป็น ชวาหา เป็นพ่อค้า เป็นพระราชา ฯลฯ กอมบริช ซึ่งแม้ว่าจะมองพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าทรงสน

^{๓๓} B.G. Gokhale, “The Early Buddhist Elite”, **Journal of Indian History** XLII part II, 1965, pp. 391-402. and B.G. Gokhale, “Early Buddhism and the Brahmins”, in A.K. Narain (ed.), **Studies in the History of Buddhism**, (Delhi: 1980), pp.68-80. Both are cited in Richard Francis Gombrich, **Theravada Buddhism: A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo**, pp. 55-56. การศึกษาพบว่า ในจำนวนพระเถระและพระเถรี ๓๒๘ รูป มากกว่าสองในสามมาจากเมืองใหญ่ โดยจำนวน ๑๓๔ รูปมาจากวรรณะพราหมณ์, ๗๔ รูปมาจากวรรณะกษัตริย์, ๘๘ รูปมาจากวรรณะแพศย์, ๑๑ รูปมาจากวรรณะศูทรและ ๑๐ รูปมาจากนอกวรรณะ.

^{๓๔} “...nearly half of them came from wealthy or powerful houses...Buddhism, though it admitted anyone to the Sangha, was not primarily a religion of the downtrodden.” In Richard Francis Gombrich, **Theravada Buddhism: A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo**, p. 56.

^{๓๕} Govind Chandra Pande, **Studies in the Origins of Buddhism**, p. 391.

^{๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๗/๕๗๖-๕๗๗.

พระทัยในการปฏิรูปปัจเจกบุคคลให้พ้นจากสังคมแต่ไม่ใช่นักปฏิรูปสังคม^{๓๗} ได้ยอมรับว่าแนวคิดเรื่องเจตนาหรือกรรมนี้มีผลอย่างถึงรากต่อระเบียบสังคม “ถ้าความรุนแรงเป็นสิ่งที่ผิดเสมอ สิ่งนี้จะตั้งคำถามต่อบทบาทตามจารีตของกษัตริย์ซึ่งเป็นผู้ใช้กำลังได้อย่างชอบธรรม”^{๓๘} ทั้งนี้ในศาสนาพราหมณ์ กษัตริย์มีหน้าที่ทำสงครามและลงโทษอาชญากร ขณะที่แนวคิดเรื่องกรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าส่งผลต่อสังคมชาวพุทธเถรวาทคือ “การกระทำจะเป็นสิ่งดีหรือเลวไม่คำนึงถึงว่าใครเป็นผู้ทำ การทำตามบทบาทในสังคมไม่เป็นประเด็นในทางศีลธรรม”^{๓๙}

ความคิดของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าดังกล่าวได้รับการยอมรับได้อย่างไรและการกระทำของพระองค์มีผลต่อโครงสร้างทางสังคมในยุคนั้นหรือไม่ ในเรื่องความคิดของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นกอมบริชให้ความเห็นคล้ายแนวคิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ของคุณคือ “ความคิดใหม่นั้นจะน่าเชื่อและได้รับการยอมรับถ้าให้คำตอบที่ดีกว่าคำตอบที่มีอยู่เดิมในการแก้ปัญหาขณะนั้นซึ่งปัญหาเหล่านี้อาจเป็นด้านความรู้ จริยธรรมหรือสังคม และความคิดใหม่นั้นอาจเป็นทางปัญญา อารมณ์หรือการปฏิบัติ”^{๔๐} สำหรับประเด็นที่สองกอมบริชมองแย้งว่า “คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นคำสอนเพื่อการหลุดพ้นโดยแท้”^{๔๑} และประหลาดใจกับคนที่เห็นพระองค์เป็นนักปฏิรูปสังคม กอมบริชยอมรับว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงจัดตั้งคณะสงฆ์ขึ้นและมีพระมหากรุณาธิคุณต่อสัตว์โลก “แต่สิ่งที่ทรงสนพระทัยคือ ปฏิรูปปัจเจกบุคคลและช่วยให้พ้นจากสังคมตลอดกาล ไม่ใช่ปฏิรูปสังคมโลก”^{๔๒} แต่นักวิชาการบางคนมีความเห็นตรงกันข้าม เช่น จานงค์ ทองประเสริฐเห็นว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงคิด “ปฏิวัติสังคม”^{๔๓} ส่วนเคน เอช.โจนส์ (Ken H. Jones) เห็นว่าพระพุทธศาสนามุ่งเพื่อประโยชน์ตนและสังคมด้วย โดยที่

^{๓๗} Richard Francis Gombrich, **Theravada Buddhism: A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo**, p. 30.

^{๓๘} “If violence is always wrong, this calls into question the traditional role performance of the *kṣatriya*, the legitimate use of force.” in *Ibid.*, p. 69.

^{๓๙} “If acts are good or bad regardless of who does them, social role-playing is morally irrelevant” in *Op.cit.*

^{๔๐} “...the new ideas will seem cogent and may gain acceptance if they seem to offer solutions better than those already available to current problems. Such problems may be cognitive or ethical or social, they may be intellectual, emotional or practical.” in *Ibid.*, p. 11.

^{๔๑} “My view of the Buddha’s message as a pure soteriology...” in *Ibid.*, p. 29.

^{๔๒} “But his concern was to reform individuals and help them to leave society forever, not to reform the world.” in *Ibid.*, p. 30.

^{๔๓} จานงค์ ทองประเสริฐ, **แผนการกู้สภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ**, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๒๕.

“การดำเนินการทางสังคมของพระพุทธศาสนาหรือพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม ไม่ใช่อะไรใหม่ทางพระพุทธศาสนา นอกจากเป็นการขยายคำสอนศีลธรรมดั้งเดิมและความกรุณามุ่งเน้นไขว่ของศตวรรษที่ยี่สิบ”^{๔๔} รวมทั้ง “การพยายามแยกระหว่างการปฏิบัติธรรมส่วนตัวและการดำเนินการเพื่อช่วยเหลือสังคมถือว่าเป็นสิ่งผิด มีเพียงการปฏิบัติหนึ่งเดียวที่ต้องทำ”^{๔๕} ส่วนสิทธฺิ บุตรอินฺทฺริเห็นว่พระพุทธศานามีหลักปรัชญาสังคมไม่ใช่เพีย้งการหลุดพ้นเฉพาะบุคคลเท่านั้น แต่มีหลักธรรมเพื่อการเปลี่ยนสังคมด้วย^{๔๖} คำสอนในพระไตรปิฎกที่สนับสนุนถึงการก้าวข้ามของบุคคลกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมปรากฏในส่วนท้ายของจักกวัตติสูตร^{๔๗} กล่าวคือ เมื่อสังคมเสื่อมโทรมจนเกิดการฆ่ากันอย่างมากมาย บุคคลที่รอดชีวิตได้ตระหนักและปรึกษากันเพื่อเปลี่ยนชีวิตมาสู่การประพฤติกุศลกรรม การก้าวข้ามทิวฏฐิเดิมสู่การประกอบกุศลกรรมของบุคคลเหล่านี้ส่งผลให้สังคมกลับมาปกติสุข มีความมั่งคั่งและบุคคลมีอายุขัยยืนยาวขึ้น

สำหรับสังคมปัจจุบัน พระพุทธศาสนาอาจพิจารณาทิวฏฐิ^{๔๘} ของบุคคลหรือเทียบได้กับกระบวนทัศน์แตกต่างจาก “กระบวนทัศน์ยุคใหม่” ซึ่งเป็นพื้นฐานของวัตถุนิยม ทุนนิยม บริโภคนิยมและโลกาภิวัตน์ กล่าวคือ พระพุทธศาสนาสอนให้พ้นจากทิวภาวะ (Duality) ทั้งจากสัสสตทิวฏฐิคือความเห็นว่ามีอัตตาและโลกซึ่งเที่ยงแท้ และจากอุจเจททิวฏฐิคือความเห็นว่ามีอัตตาและโลกซึ่งจักพิณาสชาตสูญหมด รวมทั้งในการดำเนินชีวิตให้พ้นจากที่สุดทั้งสองคือ ทั้งจากอิตถกิลมณานุโยคคือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน และกามสุขัลลิกานุโยคคือ การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย ทั้งนี้สัสสตทิวฏฐิและอิตถกิลมณานุโยคจะมุ่งไปสู่โลก

^{๔๔} “Buddhist social activism-‘Engaged Buddhism’- is not seen as some new kind of Buddhism, but simply as the logical extension of the traditional teachings of morality and compassion to twentieth-century conditions.” In Ken H. Jones, **The Social Face of Buddhism: An Approach to Political and Social Activism**, A Wisdom East-West book, (London: Wisdom Publications, 1989), p. 21.

^{๔๕} “It attempts, therefore, to show that a distinction between personal Buddhist practice and social activism can be false; there is only one practice to be done.” In *Ibid.*, p. 19.

^{๔๖} Siddhi Butr-indr, **The Social Philosophy of Buddhism**, (Bangkok: Mahamakut Buddhist University Press, 1973), pp.8-18.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๕-๑๐๖/๗๕-๗๘

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๑. ให้คำแปลทิวฏฐิว่า ความเห็น ความเข้าใจ ความเชื่อถือ และ **Buddhist Dictionary: Manual of Buddhist Terms and Doctrines**, ed. by Nyanatiloka, Fourth Revised Edition, (Kandy: Buddhist Publication Society, 1988), pp.104-108. ให้คำแปล diṭṭhi ว่า ทัศนะ (view) ความเชื่อ (belief) ความเห็นที่คาดการณ์ (speculative opinion) และการมองเห็นจากภายใน (insight).

หน้าและดำเนินชีวิตที่ทรมาณตนในโลกนี้ ดังกระบวนทัศน์ในยุคกลางหรือก่อนยุคใหม่ ขณะที่อุจเจตทิกฏฐิและกามสุขัลลิกานุโยคไม่เชื่อในโลกหน้าและพยายามแสวงหาความสุขในโลกนี้ ดังเช่นในกระบวนทัศน์ยุคใหม่ สำหรับพระพุทธศาสนานั้นการพ้นจากทิกฏฐิทั้งสองนำไปสู่สังกัปปะหรือเทียบได้กับคำบรรยายหรือความคิด (narrative) วาจา (วาทกรรม) กัมมันตะ อาชีวะ ฯลฯ (กิจกรรมการพัฒนา) ซึ่งเป็นขั้นภาวนาหรือขั้นการปฏิบัติตามกิจในอริยสัจ ๔ และในมัชฌิมาปฎิปทา โดยธรรมเหล่านี้เป็นคำตอบสำหรับปัญหาทุกข์และการดับทุกข์ของบุคคล

อย่างไรก็ตามเมื่อมองในระดับสังคมที่เป็นระบบซับซ้อนแล้ว การเชื่อมโยงการดับทุกข์ของบุคคลกับการบำบัดทุกข์ของสังคมยังมีการศึกษาและเผยแพร่อยู่อย่างจำกัด และบางครั้งการให้คำอธิบายระบบสังคมยังเป็นลักษณะลดทอน (reductionism) คือ มองสังคมเป็นเพียงการกระทำของบุคคลแต่ละคนรวมกันเท่านั้น การขาดแคลนคำอธิบายในระดับสังคมเช่นนี้ทำให้พลังในการเป็นวาทกรรมต่อการพัฒนาสังคมมีจำกัด รวมทั้งส่งผลถึงบทบาทของพุทธกระบวนทัศน์ที่มีต่อระบบวัฒนธรรมด้วยเช่นเดียวกัน

การวิจัยในเรื่องนี้จึงมีเหตุผลและแรงจูงใจเพื่อมุ่งค้นหาความเชื่อมโยงจากการดับทุกข์ของบุคคลสู่การบำบัดทุกข์ของสังคมโดยเฉพาะการศึกษาในด้านนิโรธและมรรคในระดับโลกียธรรมและสมมุติสัจจะบนพื้นฐานพุทธกระบวนทัศน์ กล่าวคือ เป็นการศึกษาว่าเมื่อบุคคลได้ตระหนักรู้ถึงปัญหาหรือทุกข์ของตนและได้ก้าวข้ามปัญหาของตนแล้ว (self-transcendence) จะสามารถนำไปสู่การผุดบังเกิดทางสังคม (social emergence) ซึ่งก่อให้เกิดคุณสมบัติใหม่ของระบบสังคมที่พึงประสงค์ได้อย่างไร ในการแสวงหาคำตอบนี้จะใช้ระบบความคิดของพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการอธิบาย การศึกษานี้หวังประโยชน์จากการจัดระบบองค์ความรู้เพื่อนำคำสอนของพระพุทธศาสนามาอธิบายปรากฏการณ์ของสังคมร่วมสมัย รวมทั้งหวังในการสร้างทางเลือกใหม่ในการเปลี่ยนแปลงสังคมบนพื้นฐานพุทธกระบวนทัศน์ที่แตกต่างจากกระบวนทัศน์กระแสหลักคือ กระบวนทัศน์ยุคใหม่ รวมทั้งอาจคล้ายคลึงหรือแตกต่างกับกระบวนทัศน์หลังยุคใหม่และกระบวนทัศน์ก่อนยุคใหม่ที่รื้อฟื้นอีกครั้ง

การศึกษาเรื่องนี้ถือว่ามีความสำคัญ ทั้งนี้เมื่อพิจารณาปรากฏการณ์ในบริบทของสังคมไทยจะพบว่า ภายหลังความล้มเหลวตั้งแต่การใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑ บุคคลในชุมชนบางคนได้เรียนรู้จากประสบการณ์ที่ทุกข์ยาก และ “ตื่นรู้” ถึงความจริงของปัญหาและสาเหตุ พร้อมทั้งเริ่มต้นใช้วัฒนธรรมชุมชนค้นหาเป้าหมายและแนวทางการปฏิบัติใหม่ที่พาดนและครอบคลุมให้รอดพ้นจากวิกฤติและความทุกข์เดิม ๆ ในระดับโครงสร้างเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่

ยั่งยืน การ“ตื่นรู้” หรือการก้าวข้ามของบุคคลเหล่านี้ไม่เพียงดำเนินการเฉพาะตนและครอบครัวเท่านั้นแต่ได้ร่วมมือกันในชุมชน จนในที่สุดเปลี่ยนเป็นการพึ่งตนเองและเป็นชุมชนเข้มแข็ง^{๔๙}

ในการเลือกพื้นที่เพื่อศึกษานั้นจึงเลือกจากผู้นำและชุมชนที่เกิดปรากฏการณ์ข้างต้น ทั้งนี้ ชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช นับเป็นตัวอย่างชุมชนหนึ่งที่ได้รับ ความทุกข์ยากจากการพัฒนา^{๕๐} จนประมาณปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ ประยงค์ รัตนรงค์ ได้ชักชวน ชาวบ้านในชุมชนเปลี่ยนแปลงแนวทางการพัฒนาใหม่ การเลือกในครั้งนั้นทำให้ชุมชนไม้เรียง เปลี่ยนไปสู่ชุมชนที่พึ่งตนเอง เป็นชุมชนเข้มแข็ง^{๕๑} และมุ่งสู่ “สังคม”ตื่นรู้” อย่างในปัจจุบัน

ปรากฏการณ์จากชุมชนไม้เรียงนี้ ในทางพุทธศาสตร์จะสามารถนำมาเป็น กรณศึกษาได้อย่างไร ทั้งนี้เพื่อทำความเข้าใจและหาคำอธิบายจากหลักพุทธธรรมที่แสดงถึง กระบวนการตามแนวทางปฏิบัติจากการก้าวข้ามของบุคคลสู่การหลุดพ้นแห่งสังคมตื่นรู้ องค์ความรู้ที่ได้จะเป็นประโยชน์ในการสร้างแบบจำลองเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ทำความเข้าใจ สังคมอื่น ๆ รวมทั้งชุดคำอธิบายจากพุทธกระบวนการทัศน์ที่ได้จะสามารถนำมาเผยแพร่เป็น คำอธิบายและพัฒนาเป็นนวัตกรรมใหม่ ๆ เพื่อปลูกฝังและนำสู่ผลทางสังคมอย่างกว้างขวางหยั่งลึกต่อไป สิ่งนี้คือ ความสำคัญของการศึกษาในงานวิจัยนี้.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดกระบวนการหลุดพ้นแห่งสังคมตื่นรู้จาก การก้าวข้ามของบุคคลตามหลักพุทธธรรมและวิทยาการปัจจุบัน

^{๔๙} สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, การศึกษาระบบการพัฒนา สังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์, (กรุงเทพฯ : สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของ มนุษย์ ๒๕๔๘), หน้า ๑-๒ และ ๑๑๒-๑๑๗. คณะผู้วิจัย นำโดย ศ.ดร. จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ พบว่า ระบบการ พัฒนาสังคมมี ๒ ระบบ คือ ระบบการพัฒนาสังคมตามทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง และระบบการพัฒนาสังคมที่ มุ่งให้เป็นไปตามมาตรฐานสากลของโลกตามทฤษฎีความทันสมัย โดย “ชุมชนที่ประชาชนดำรงชีวิตตาม ระบบเศรษฐกิจพอเพียงจะมีความเข้มแข็ง มีความรัก ความเอื้ออาทรต่อกัน มีอัตลักษณ์ในชุมชน” และชุมชน ที่มีความเข้มแข็ง “มีระบบการพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ทั้งร่วมกันคิด ดำเนินกิจกรรม ทั้งทาง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม โดยทุกกิจกรรมมีความเป็นองค์รวม เชื่อมโยงและบูรณาการหลายมิติ”.

^{๕๐} กลยาณี ปฎิมาพรเทพ, “การวิจัยและพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช”, ใน ภูมิปัญญากับการสร้างพลังชุมชน, เอกสารวิชาการลำดับที่ ๔๔ (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๔๘), หน้า ๒๑๒.

^{๕๑} ประยงค์ รัตนรงค์, “เสวนา“เศรษฐกิจชุมชน: ทางเลือกเพื่อทางรอดสังคมไทย””, ในประยงค์ รัตนรงค์ แมกไซไซ ๒๐๐๔ สาขาผู้นำชุมชน รางวัลของคนทำงานด้วยชีวิตและจิตวิญญาณ,(กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน, มูลนิธิหมู่บ้าน และมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๔๗), หน้า ๒๖-๓๒.

- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์กระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้าม
ของบุคคลตามหลักของประยงค์ รัตนรงค์และชุมชนไม่เรียง
- ๑.๒.๓ เพื่อสร้างแบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จาก
การก้าวข้ามของบุคคลเพื่อใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

๑.๓.๑ **ขอบเขตเชิงพื้นที่** งานวิจัยนี้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของบุคคลและสังคมใน
ชุมชนไม่เรียง อำเภอดงบัง จังหวัดนครราชสีมา สาเหตุที่เลือกพื้นที่นี้เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่
เคยประสบปัญหาจากการพัฒนาตามกระบวนการทัศน์ยุคใหม่และวาทกรรมการทำให้ทันสมัย อาทิ
ปัญหาการปลูกยางพาราเป็นพืชเชิงเดี่ยว ปัญหาการขาดแคลนและอาชญากรรมในเขาคูนัย เป็นต้น
แต่เมื่อเกิดปัญหาแล้วมีกลุ่มบุคคลนำโดยประยงค์ รัตนรงค์ได้ตระหนักและ“ตื่นรู้” ในปัญหาและ
สาเหตุดังกล่าว จึงได้เป็นผู้นำร่วมกับชาวบ้านในชุมชนเข้ามาเปลี่ยนแปลงชุมชนของตน จน
กลับมาเป็นชุมชนพึ่งตนเองและเป็นชุมชนเข้มแข็ง อีกทั้งได้ขยายเครือข่ายความร่วมมือไปยัง
ชุมชนอื่น ๆ นอกจากนี้ชุมชนไม่เรียงยังเป็นหนึ่งในศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชนทั่วประเทศ^{๕๒}
รวมทั้งเป็นต้นแบบของนวัตกรรมการพัฒนา อาทิ สถาปนาชุมชน แผนแม่บทชุมชน เป็นต้น จน
เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๔๗ มูลนิธิรามาธิบดีฯ ได้มอบรางวัลให้ประยงค์ รัตนรงค์ ในสาขา
ผู้นำชุมชน เช่นเดียวกับหน่วยงานในประเทศไทย อาทิ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้คัดเลือก
ประยงค์ รัตนรงค์ เป็นปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน สาขาผู้นำชุมชนและเครือข่ายเมื่อวันพืชมงคล
ปีพุทธศักราช ๒๕๕๒ สำหรับการเลือกพื้นที่แห่งเดียวนั้นเป็นการศึกษากรณีศึกษาในฐานะเป็น
“ระบบ” และเป็นกรณีศึกษาเชิงเครื่องมือ (instrumental case study) แม้ว่าการศึกษาหลาย ๆ
กรณี (multiple case study) จะทำให้เข้าใจปรากฏการณ์ร่วมกัน แต่การวิจัยหลายกรณีศึกษา
ย่อมต้องทุ่มเทและให้ความสนใจในความซับซ้อนของระบบในแต่ละกรณี ๆ เช่นกัน^{๕๓}

๑.๓.๒ **ขอบเขตเชิงเนื้อหา** งานวิจัยนี้มีขอบเขตในการศึกษาเนื้อหาเรื่องการก้าว
ข้ามของบุคคลเฉพาะเพียงการบ่งชี้ถึงการเปลี่ยนแปลงทฤษฎีหรือกระบวนการทัศน์ของประยงค์
รัตนรงค์จากกระบวนการทัศน์ยุคใหม่มาเป็นกระบวนการทัศน์แบบพหุนิยมหรือองค์รวม ส่วนเนื้อหาเรื่อง

^{๕๒} สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, ๑๐ คำถามแผนชุมชนพึ่งตนเอง ตัวอย่างตำบลไม่เรียง,
ชุดความรู้เพื่อชุมชน ลำดับที่ ๓, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, ๒๕๔๔) หน้า ๒๒-๒๔. ได้นำเสนอ
ชุมชนไม่เรียงเป็น ๑ ใน ๑๕ แห่งสำหรับเรียนรู้ดูงาน “ชุมชนพึ่งตนเอง”

^{๕๓} Robert E. Stake, “Qualitative Case Study,” in **Handbook of Qualitative Research**,
edited by Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln, 3rd ed., (CA: Sage Publication Inc., 2005), pp.
443-447. การวิจัยกรณีศึกษาเดียวยังมีอีกประเภท คือ กรณีศึกษาเชิงเนื้อหาแท้ (intrinsic case study) เช่น
ศึกษาผู้ป่วยเฉพาะราย.

การผุดบังเกิดทางสังคมจะศึกษาในกระบวนการปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนไม่เรียงโดยเฉพาะจากผู้นำชุมชนที่บุกเบิกในด้านต่าง ๆ ในประเด็นการตระหนักถึงปัญหา การค้นหาสาเหตุ การกำหนดเป้าหมายและการแก้ไขปัญหา การเผชิญกับการต่อต้าน อุปสรรคและความล้มเหลว การแสวงหาหนทางสร้างความเข้าใจและนำไปสู่ความสำเร็จ รวมทั้งกระบวนการที่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันดังกล่าวปรากฏเป็นโครงสร้างและสถาบันทางสังคมใหม่ ๆ ในชุมชน สำหรับเนื้อหาสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรมจะจำกัดขอบเขตการศึกษาเพียงลักษณะของสังคมที่รู้ในด้านหน้าที่ของโครงสร้างและสถาบันทางสังคมในการกำหนดเป้าหมาย (the function of goal-attainment) ในการปรับตัวต่อการจัดการทรัพยากร (the function of adaptation) ในการรักษาแบบแผนและบรรทัดฐานของสังคม (the function of latency) และในการรักษาความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของระบบสังคม (the function of integration)

๑.๓.๓ ขอบเขตเชิงสาขาวิชาที่ศึกษา งานวิจัยนี้ได้ใช้การศึกษาในลักษณะสหสาขาวิชาโดยมีสาขาวิชาหลักคือ สาขาพุทธศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ ทั้งนี้ ทางด้านสังคมศาสตร์นั้น ศึกษาการผุดบังเกิดทางสังคม (social emergence) ของชุมชนไม่เรียงในลักษณะเป็นระบบพลวัตที่ซับซ้อน (complex dynamical systems) ผ่านช่วงเวลาที่ใช้ศึกษา ขณะเดียวกันระบบดังกล่าวตั้งอยู่ในบริบทที่ได้รับผลกระทบทั้งจากปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในระบบเอง การศึกษายังให้ความสำคัญกับการกระทำ (agency) และโครงสร้าง (structure) ในลักษณะที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและพึ่งพาอาศัยกันอย่าง เป็นหนึ่งเดียวและนำไปสู่การผุดบังเกิด (emergence) ของคุณสมบัติใหม่ของสังคม

ขอบเขตที่ศึกษานี้จึงเป็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงเชิงระบบผ่านช่วงเวลาระหว่างระดับจุลภาค (Micro)-อัตวิสัย (Subjectivism) -การกระทำ (Agency)-ยุทธวิธี (Strategy) จนถึงระดับมหภาค (Macro)-วัตถุวิสัย (Objectivism)-โครงสร้าง (Structure)-กฎเกณฑ์ (Rule)^{๕๔} โดยทั้งหมดอยู่ในระบบที่มีปฏิสัมพันธ์กับบริบท สิ่งแวดล้อม หรือระบบภายนอกตลอดเวลา

^{๕๔} สุณีย์ ประสงค์บัณฑิต, “แนวความคิดฮาบิทัสของปีแอร์ บูร์ดิเยอกับทฤษฎีทางมานุษยวิทยา”, วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (มานุษยวิทยา), (คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕-๑๘ และ ๗๗-๗๘. สรุปว่า อัตวิสัย “จะศึกษาเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ ความมีอิสระในการเลือก วิธีการเกี่ยวกับปัจเจกซึ่งเป็นระดับจุลภาค” ส่วน วัตถุวิสัย “วิเคราะห์พฤติกรรมมนุษย์ในทางสถิติด้วยวิธีเชิงประจักษ์ หรือ รูปแบบแนวคิดที่เป็นนามธรรมซึ่งมีแนวโน้มในการยึดยึดตัวแบบที่เป็นทางการให้กับความจริงทางสังคม” สรุปความคิดบูร์ดิเยอ ว่า “อัตวิสัย หมายถึง ความรู้ทุกรูปแบบที่ให้ความสำคัญกับความรู้สำนึกในระดับปัจเจกบุคคลและการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างปัจเจกบุคคล ส่วนวัตถุวิสัย หมายถึง ความรู้ทุกรูปแบบที่ให้ความสำคัญกับกฎเกณฑ์หรือโครงสร้างที่มากำหนดการกระทำของคน” สำหรับ ยุทธวิธี ในความหมายของ บูร์ดิเยอ คือ ศิลปะการเล่นกับเวลา การประวิงเวลา ไม่ได้เป็นเรื่องของกฎเกณฑ์เชิงโครงสร้าง แสดงให้เห็นว่าคนไม่ได้ถูกกำหนดโดยกฎเกณฑ์ฝ่ายเดียว”

ทางด้านสาขาวิชาพุทธศาสตร์ ในการศึกษาพระพุทธศาสนานั้นมีวิธีการศึกษาได้ อย่างน้อยสองแนวทางคือ แนวทางแรกศึกษาพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาหนึ่งซึ่งเป็น ระบบวัฒนธรรมในสังคม เช่น งานของแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber)^{๕๕} หรืองานของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Geertz)^{๕๖} เป็นต้น แนวทางนี้จะอธิบายถึงศาสนาที่ศึกษาว่ามีผลหรือ ความหมายอย่างไรในเชิงโลกทัศน์หรือเชิงสัญลักษณ์ต่อวิถีความเป็นอยู่ของบุคคลและสังคม นั้น แนวทางที่สองคือการศึกษาพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นคำอธิบายต่อปรากฏการณ์ของ ธรรมชาติ พฤติกรรมของมนุษย์และสังคม เป็นต้น การศึกษาในแนวทางนี้จะพัฒนาชุด คำอธิบายจากหลักธรรมเพื่อใช้เป็นแนวคิดทฤษฎีหรือเครื่องมือในการทำ ความเข้าใจวัฒนธรรม วิถีคิดและวิถีชีวิตร่วมกันของกลุ่มคนและปรากฏการณ์ทางสังคม ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่าใน คัมภีร์อินเดียบรรณใช้คำว่าธรรมหมายถึงวัฒนธรรมส่วนหนึ่งโดยที่ธรรมมีทั้งประเภทบังคับคือ ศีลหรือกฎหมาย ธรรมประเภทที่ไม่บังคับหรือประเภทวัฒนธรรมทั่วไปทั้งทางวัตถุและทางจิต และวัฒนธรรมสูงสุดที่ทำให้คนบรรลุความสุขทางจิตใจที่เรียกว่าบรรลุมรรค ผล นิพพาน^{๕๗} การศึกษาในแนวทางนี้จึงไม่จำกัดการอธิบายเฉพาะกับสังคมที่นับถือพระพุทธศาสนาเท่านั้นแต่ สังคมใดที่มีธรรมหรือเงื่อนไขกระบวนการดังกล่าวถือว่าอยู่ในขอบข่ายการอธิบายได้ เช่นเดียวกัน สำหรับงานวิจัยนี้จะศึกษาในแนวทางที่สองนี้และจะอธิบายความจริงในด้านสมมุติ สัจจะ คือมุ่งศึกษาความจริงที่ถือตามความกำหนดหมายตกลงกันไว้ของชาวโลก^{๕๘} และจะ ศึกษาธรรมหรือสภาวะ ปรากฏการณ์ในระดับโลกียธรรม คือธรรมอันเป็นวิสัยของโลก^{๕๙} คือ ธรรมประเภทที่บังคับและไม่บังคับ หากมีการนำธรรมทางด้านปรมาตมสัจจะหรือระดับโลกุตตร ธรรม อาทิ รูป นาม หรือ มรรค ผล นิพพาน ฯลฯ มาอธิบายแนวคิดหรือปรากฏการณ์ การใช้

^{๕๕} ตัวอย่างงานของเวเบอร์ เช่น The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism ซึ่ง อธิบายถึงจริยธรรมของศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ที่มีผลสำคัญต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจแบบทุน นิยมในประเทศตะวันตก ขณะที่ประเทศที่นับถือศาสนาอื่น ๆ ไม่เกิดระบบดังกล่าว ดูรายละเอียดใน George Ritzer, **Modern Sociological Theory**, Fifth Edition, (USA: McGraw-Hill Inc., 2000), pp. 28-32.

^{๕๖} ตัวอย่างงานของเกียร์ซ เช่น The Religious of Java. และ “Religious as a Cultural Systems.” ใน The Interpretation of Cultures. ดูรายละเอียดใน อคิน รพีพัฒน์, **วัฒนธรรมคือความหมาย : ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ**, หนังสือชุด “นักคิดและความคิด” เอกสารวิชาการลำดับที่ ๗๐, (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๕๑), หน้า ๓๗-๔๙ และ ๗๑-๑๑๐.

^{๕๗} พุทธทาส อินทปัญโญ, **ธรรมะในฐานะวัฒนธรรมและการประยุกต์ให้เต็มตาม ความหมาย**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕-๑๓.

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๗๕-๗๖.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔.

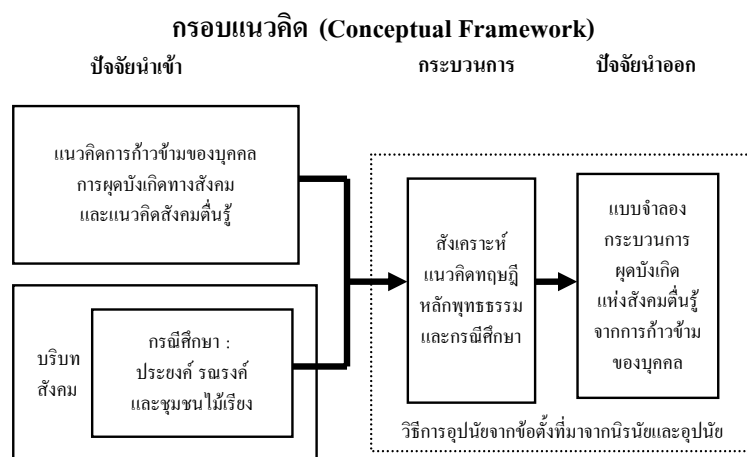
ดังกล่าวยังคงเพื่อวัตถุประสงค์ในการอธิบายด้านสมมุติสัจจะและระดับโลกียธรรมเป็นหลักเท่านั้น ข้อสังเกตและข้อควรระวังในการวิจัยนี้ที่ประสงค์จะจำกัดขอบเขตไว้เป็นพิเศษคือ การใช้หลักธรรมอธิบายวิธีคิดและวิถีชีวิตเช่นนี้อาจหวังพัฒนาสู่ความจริงสากล (universal truth) ตามหลักพุทธธรรม แต่ขณะเดียวกันหากดำเนินการอย่างมีอคติอาจเผชิญกับความเสี่ยงที่จะเป็นสัทธรรมปฏิรูปในด้านหนึ่งหรือเป็นคำบรรยายหลัก (grand narrative) ในอีกด้านหนึ่ง รวมทั้งผลการวิจัยอาจจัดเป็นงานประเภทอุตรสังขนิยม (inclusivism) คือความจริงของพุทธธรรมอยู่เหนือความจริงของความเชื่ออื่น ซึ่งทั้งหมดเป็นสิ่งที่งานวิจัยนี้ประสงค์จะหลีกเลี่ยงทั้งสิ้น งานวิจัยนี้จึงเริ่มจากการจำกัดขอบเขตให้เป็นคำบรรยายย่อย (little narrative) เพื่ออธิบายปรากฏการณ์เฉพาะที่ศึกษา ส่วนการพัฒนาเป็นความจริงสากลหรือกลายเป็นคำบรรยายหลักหรือไม่ ถือเป็นภาระของการวิจัยซ้ำหรือต่อยอด รวมทั้งการวิจารณ์จากงานอื่นๆ ต่อไป

๑.๓.๔ ขอบเขตเชิงเวลาที่ศึกษา งานวิจัยนี้ได้เลือกช่วงเวลาในการศึกษาระหว่างปีพุทธศักราช ๒๕๒๕-๒๕๕๕ เป็นสำคัญ สาเหตุที่เลือกช่วงเวลาดังกล่าวเนื่องจากก่อนหน้าปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ ชุมชนได้รับผลกระทบอย่างมากจากการปิดการทำเหมืองแร่บนเขาขุนยี่ ส่งผลให้เกิดปัญหาทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมในชุมชน แต่ในช่วงปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ ถือเป็นจุดเปลี่ยนในการที่ประยงค์ รัตนรงค์และชาวบ้านได้เรียนรู้การแปรรูปยางพาราเป็นยางแผ่นอบแห้งจนสามารถตั้งโรงงานของชุมชนได้สำเร็จเป็นแห่งแรกในประเทศไทยในปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ ท่ามกลางเสียงคัดค้านจากภายนอก ชุมชนไม่เรียงได้เผชิญกับปัญหาและความท้าทายอย่างต่อเนื่องตลอดมา แต่ด้วยการเรียนรู้และการมุ่งมั่นอย่างต่อเนื่องในการแก้ไขปัญหาทำให้ชุมชนแห่งนี้สามารถพึ่งตนเองและสร้างความเข้มแข็งได้จนถึงปัจจุบัน

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ แนวคิดการก้าวข้ามของบุคคล การผุดบังเกิดทางสังคม รวมทั้งสังคมต้นรู้ มีสำนักความคิดแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร และแต่ละความคิดตั้งอยู่ในบริบททางสังคมที่กำเนิดความคิดดังกล่าวอย่างไร
- ๑.๔.๒ การก้าวข้ามของบุคคลในกรณีของประยงค์ รัตนรงค์ปรากฏอย่างไร รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนไม่เรียงจนมีการผุดบังเกิดทางสังคมขึ้นนั้น มีกระบวนการที่อธิบายได้อย่างไร
- ๑.๔.๓ ประสบการณ์ของประยงค์ รัตนรงค์, ปฏิสัมพันธ์ของสมาชิกและลักษณะของชุมชนไม่เรียงมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับแนวคิดการก้าวข้ามของบุคคล การผุดบังเกิดทางสังคม และสังคมต้นรู้หรือไม่ เพียงใด
- ๑.๔.๔ แบบจำลองกระบวนการการผุดบังเกิดแห่งสังคมต้นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลที่ได้จากกรณีศึกษานี้ เป็นอย่างไร

จากวัตถุประสงค์ของการวิจัย ขอบเขตการวิจัยและปัญหาที่ต้องการทราบ สามารถนำมาประมวลเป็นกรอบแนวคิดและกรอบทฤษฎีได้ตามภาพที่ ๑.๒ และภาพที่ ๑.๓ ดังนี้

ภาพที่ ๑.๒ แสดงกรอบแนวคิด (Conceptual Framework)

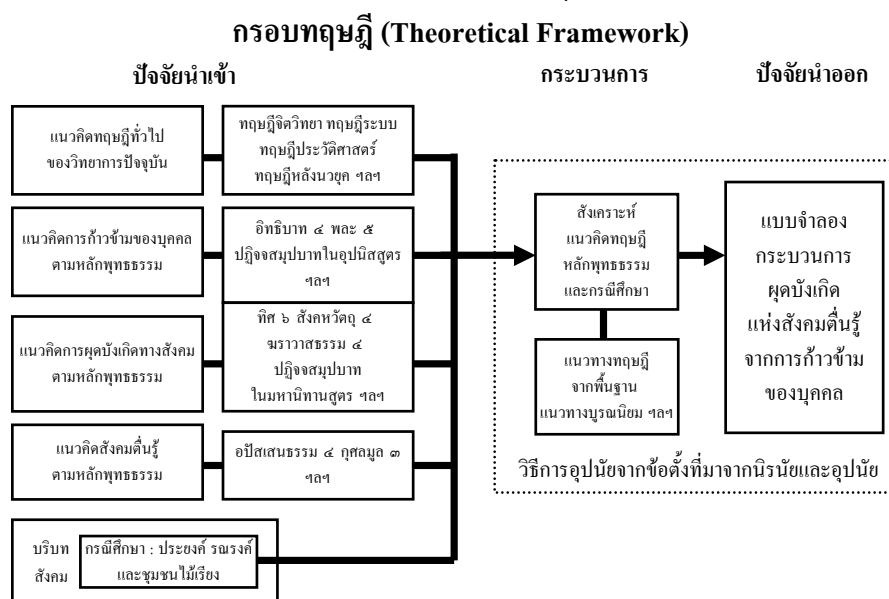
ทางด้านกรอบแนวคิด (conceptual framework) ปัจจัยนำเข้าในกระบวนการการศึกษา คือ แนวคิดการก้าวข้ามของบุคคล (self-transcendence) และการผุดบังเกิดทางสังคม (social emergence) และแนวคิดลักษณะสังคมตื่นรู้ (Awakening Society) ข้อเท็จจริงจากกรณีศึกษาประยุทธ์ จันทร์โอชาและชุมชนไม่เรียงภายในบริบทสังคม จากปัจจัยนำเข้ดังกล่าวทั้งที่เป็นมาจากการรวบรวมข้อเท็จจริงและการตีความหลักธรรมจะนำมาใช้ในการประมวลและสังเคราะห์ด้วยวิธีการอุปนัยได้เป็นปัจจัยนำออกคือชุดคำอธิบายหรือแบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคล.

ในการสร้างชุดคำอธิบายในงานวิจัยนี้ (ดูภาพที่ ๑.๓) มีทฤษฎีต่าง ๆ ทั้งจากแนวคิดทั่วไปของวิทยาการสมัยใหม่และจากหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้อง (รายละเอียดจะกล่าวถึงในบทที่ ๒) ได้แก่ กลุ่มแนวคิดทฤษฎีทั่วไปของวิทยาการปัจจุบัน เช่น ทฤษฎีจิตวิทยา ทฤษฎีระบบ (Systems Theory) โดยเฉพาะทฤษฎีการผุดบังเกิด (Emergence Theory) และทฤษฎีหลังนวยุค (Poststructuralism and Postmodern Social Theory) เป็นต้น การใช้ทฤษฎีเหล่านี้จะเป็นแนวทางในการสร้างกรอบการให้เหตุผลและการอธิบายสภาพความเป็นจริงของกรณีศึกษาชุมชนไม่เรียง รวมทั้งวิเคราะห์บริบทสังคมที่ทำให้เกิดความคิดดังกล่าวขึ้นใช้ในสังคม ทั้งนี้จะหลีกเลี่ยงการกำหนดเลือกทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งเป็นการเฉพาะเจาะจงก่อนเข้าศึกษาในพื้นที่เพื่อป้องกันปัญหาการใช้คำบรรยายหลัก (grand narrative) ใด ๆ เป็นกรอบในการมองและเลือกเข้าใจชุมชนตามทฤษฎีดังกล่าว

สำหรับกลุ่มหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ หลักธรรมการก้าวข้ามหรือการบรรลุนิพพานของบุคคล เช่น อินทรีย์ ๕ และพละ ๕ คือธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตนและเป็น

พลัง ได้แก่ ศรัทธา (ความเชื่อ) วิริยะ (ความเพียร) สติ (ความระลึกได้) สมาธิ (ความตั้งจิตมั่น) และปัญญา (ความรู้ทั่วชัด) ปฏิจ্ঞสมุปบาทในอุปนิสสูตรซึ่งอธิบายในระดับบุคคล เป็นต้น **หลักธรรมที่เกี่ยวกับการผุดบังเกิดทางสังคม** เช่น ทิศ ๖ ในสังคาลกสูตร, สังคหวัตถุ ๔ หรือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคล ได้แก่ ทาน (การให้) ปิยวาจา (วาจาเป็นที่รัก) อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์) และสมานัตตตา (ทำตนเสมอดันเสมอปลาย), ฆราวาสธรรม ๔ หรือ ธรรมสำหรับการครองเรือน ได้แก่ สัจจะ (ความจริง, ซื่อตรง) ทมะ (ความข่มใจ) ขันติ (ความอดทน) และจาคะ (ความเสียสละ), ปฏิจ্ঞสมุปบาทในมหานิทานสูตรซึ่งอธิบายระดับสังคม เป็นต้น **หลักธรรมที่เกี่ยวกับสังคมขั้นสูง** เช่น กุศลมูล ๓ หรือต้นตอของความดี ได้แก่ อโลภะ (ความไม่โลภหรือความคิดเผื่อแผ่ เสียสละแบ่งปัน), อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้ายหรือมีเมตตา), อโมหะ (ความไม่หลงหรือมีปัญญา) เป็นต้น

ส่วนกระบวนการในการจัดทำชุดคำอธิบายนั้นจะอาศัยแนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐาน (grounded theory) แนวทางบูรณาการ (integral approach) หรือบูรณานิยม (integralism) ของเคน วิลเบอร์ (Ken Wilber) และหลักพุทธธรรมเพื่อทำให้การบรรยายปรากฏการณ์ทำได้ตามความเป็นจริงและรอบด้านมากที่สุด.

ภาพที่ ๑.๓ แสดงกรอบทฤษฎี (Theoretical Framework)

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ แบบจำลอง (model) หมายถึง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่นำมาใช้อธิบายกระบวนการที่ซับซ้อนให้เข้าใจได้อย่างเรียบง่าย ตัวอย่าง ในปฏิจ্ঞสมุปบาทสายเกิดทุกข์นั้น เมื่อมีอวิชชา (ความไม่รู้) เป็นปัจจัย สังขาร (การปรุงแต่ง) จึงเกิดขึ้น เป็นต้น

๑.๕.๒ กระบวนการ (process) หมายถึง กรรมวิธีหรือลำดับการกระทำซึ่งดำเนินต่อเนื่องกันไปจนสำเร็จ ตัวอย่าง กระบวนการยุติธรรม เริ่มจากตำรวจสืบสวนหาผู้ต้องสงสัยส่งให้อัยการดำเนินการฟ้องร้อง ศาลยุติธรรมตัดสิน หากมีความผิดจะส่งให้ราชทัณฑ์ลงโทษ

๑.๕.๓ การผุดบังเกิด (emergence) หมายถึง การเกิดคุณสมบัติใหม่ในระบบใหญ่ อันเนื่องมาจากปฏิสัมพันธ์ขององค์ประกอบของระบบใหญ่ที่กระทำต่อเนื่องซ้ำ ๆ และขยายผลปฏิสัมพันธ์ทั้งในพื้นที่และเวลา ตัวอย่าง ธาตุไฮโดรเจนและธาตุออกซิเจนร่วมกับปัจจัยอื่น ๆ มีปฏิกิริยากันจนเกิดเป็นน้ำซึ่งมีคุณสมบัติใหม่ต่างจากคุณสมบัติของไฮโดรเจนและออกซิเจน

๑.๕.๔ การผุดบังเกิดทางสังคม (social emergence) หมายถึง ในสังคมที่ซับซ้อน ปฏิสัมพันธ์ธรรมชาติของบุคคลที่มีต่อกันประกอบกับปัจจัยอื่น ๆ ที่กระทำต่อเนื่องซ้ำ ๆ ขยายผลทั้งในจำนวนผู้ที่เข้าร่วมและจำนวนกิจกรรม นำไปสู่การเกิดคุณสมบัติของสังคมขึ้นซึ่งเป็นคุณสมบัติใหม่ (novel) คาดการณ์ไม่ได้ (unpredictable) จากการใช้เหตุผลในระดับบุคคลและลดทอนไม่ได้ (irreducible) แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ไม่เป็นเส้นตรง (nonlinear)

๑.๕.๕ สังคมตื่นรู้ (Awakening Society) หมายถึง คุณสมบัติของสังคมที่มีหลักธรรมใหญ่ทางพระพุทธศาสนากำกับในการขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม กล่าวคือ อโลภะ (ความไม่โลภหรือความคิดเผื่อแผ่ เสียสละแบ่งปัน) กำกับระบบเศรษฐกิจหรือหน้าที่การปรับตัวในการจัดการทรัพยากรภายในสังคม, อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้ายหรือมีเมตตา) กำกับระบบการเมืองหรือหน้าที่การบรรลุเป้าหมายของสังคม, อโมหะ (ความไม่หลงหรือมีปัญญา) กำกับชุมชนทางสังคมหรือหน้าที่การบูรณาการสังคมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และอปปมาทะ (ความไม่ประมาทหรือมีสติรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง) กำกับระบบวัฒนธรรมหรือหน้าที่การรักษาแบบแผนและบรรทัดฐานของสังคม

๑.๕.๖ การก้าวข้าม (transcendence) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติในเชิงคุณภาพของสิ่งหนึ่ง ๆ หรือการกลายเป็นสิ่งที่มีคุณสมบัติสูงขึ้น ในงานวิจัยนี้จะใช้การก้าวข้ามประเภทการก้าวข้ามแบบต่อเนื่อง (continuous transcendence) ซึ่งเป็นการก้าวข้ามที่เกิดจากภายใน (internal) และหลอมรวม (inclusive) คือเกิดจากเหตุหรือการกระทำภายในสิ่งนั้น ๆ และหลอมรวมคุณสมบัติเดิมเข้าไปในคุณสมบัติใหม่ที่สูงขึ้น ส่วนการก้าวข้ามที่ไม่ได้ใช้ในการวิจัยนี้คือ การก้าวข้ามแบบไม่ต่อเนื่อง (noncontinuous transcendence) ซึ่งเป็นการก้าวข้ามที่เกิดจากเหตุหรือการกระทำภายนอก (external) และแยกออก (exclusive) คือเกิดจากแหล่งภายนอกที่ไม่สัมพันธ์กันและแยกคุณสมบัติเดิมและคุณสมบัติใหม่ออกจากกัน

๑.๕.๗ การก้าวข้ามของบุคคล (self-transcendence) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติในตัวบุคคลตั้งแต่เด็กจนเป็นผู้ใหญ่จากจิตที่มีทิฐิความเห็นประกอบด้วยมโนกรรม วชิกรรมและกายกรรมระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่ง ในการวิจัยนี้ จะใช้การเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติในตัวบุคคลเฉพาะในระดับโลกิยธรรมเท่านั้น

๑.๕.๘ ชุมชน (community) หมายถึง หน่วยทางสังคมและวัฒนธรรมซึ่งไม่จำเป็นต้องมีขอบเขตพื้นที่ตามหน่วยการปกครอง เช่น หมู่บ้านหรือตำบล เป็นหน่วยที่สร้างพื้นที่ส่วนรวมร่วมกันทั้งพื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางสัญลักษณ์ผ่านปฏิบัติการทางสังคม และปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทั้งภายในและภายนอกชุมชนภายใต้บริบทและเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์

๑.๕.๙ คนพาล หมายถึง คนที่ชอบคิด ชอบพูดและชอบทำแต่เรื่องชั่ว เป็นผู้ทำอกุศลกรรมบถ ๑๐, ชักชวนผู้อื่นให้ทำอกุศลกรรมบถ, เป็นผู้พอใจและเป็นผู้สรรเสริญอกุศลกรรมบถ (ทั้งนี้ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่ มโนทุจริต ๓ คือ อภิชฌา (เพ่งเล็งอยากได้ของเขา), พยาบาท (ความคิดปองร้าย), มิจฉาทิฎฐิ (ความเห็นผิด) วจีทุจริต ๔ คือ มุสาวาท (พูดเท็จ), ปิสุณาวาจา (พูดส่อเสียด), ผรุสวาจา (พูดคำหยาบ), สัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ) กายทุจริต ๓ คือ ปาณาติบาต (ฆ่าสัตว์), อทินนาทาน (ลักทรัพย์) และกาเมสุมิฉาจาร (ประพฤติดูผิดในกาม).

๑.๕.๑๐ อัมมปุถุชน หมายถึง คนที่ไม่ได้ลำดับฟังธรรม ไม่มีการเรียนธรรมที่ควรรู้หรือเรียกว่า ไม่มีปริยัตติสัทธรรม (สัทธรรมคือคำสั่งสอนอันจะต้องเล่าเรียน) ไม่มีปฏิบัติสัทธรรม (สัทธรรมคือปฏิบัติทำอันจะต้องปฏิบัติ ได้แก่ ไตรสิกขา) และไม่มีปฏิเวธสัทธรรม (สัทธรรมคือ ผลอันจะพึงเข้าถึงหรือบรรลุด้วยการปฏิบัติ)

๑.๕.๑๑ กัลยาณปุถุชน หมายถึง คนธรรมดาที่มีความประพฤติดี, ปุถุชนผู้มีคุณธรรมสูง เป็นผู้เรียนรู้ธรรม ปฏิบัติธรรมตามไตรสิกขาแต่ยังไม่บรรลุผลการปฏิบัติเป็นพระอริยบุคคล ในงานวิจัยนี้แบ่งกัลยาณปุถุชนเป็น ๒ ชั้น คือ กัลยาณปุถุชนชั้นต้น และกัลยาณปุถุชนชั้นสูง โดยกัลยาณปุถุชนชั้นต้นคือ ผู้ฟังธรรมเรียนรู้ปริยัติและปฏิบัติในศีลสิกขา สามารถละอกุศลธรรม และกัลยาณปุถุชนชั้นสูงคือผู้ปฏิบัติในระดับอธิจิตตสิกขา

๑.๕.๑๒ บัณฑิต หมายถึง ผู้ที่ชอบคิด ชอบพูดและชอบทำแต่เรื่องดี เป็นผู้ทำอกุศลกรรมบถ ๑๐, ชักชวนผู้อื่นให้ทำอกุศลกรรมบถ ๑๐, เป็นผู้พอใจและเป็นผู้สรรเสริญอกุศลกรรมบถ (ทั้งนี้ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่ มโนทุจริต ๓ คือ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา, ไม่พยาบาท, สัมมาทิฎฐิ วจีทุจริต ๔ คือ เว้นจากพูดเท็จ, เว้นจากพูดส่อเสียด, เว้นจากพูดคำหยาบ, เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ กายทุจริต ๓ คือ เว้นจากปลงชีวิต, เว้นจากลักทรัพย์, เว้นจากประพฤติดูผิดในกาม) ในงานวิจัยนี้แบ่งบัณฑิตเป็น ๓ ชั้นคือ บัณฑิตชั้นต้น บัณฑิตชั้นสูงและบัณฑิตชั้นสูงสุด โดยบัณฑิตชั้นต้นคือ ผู้ดำเนินชีวิตด้วยกุศลกรรมและปัญญา บัณฑิตชั้นสูงคือ ผู้เกื้อกูลตน ผู้อื่นและโลก และบัณฑิตชั้นสูงสุดคือ ผู้มีความฉลาดลึกซึ้งในธรรม

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสามารถประมวลเป็นการนำเสนอได้อย่างน้อย ๒ แนวทางด้วยกันโดยพิจารณาการให้ความสำคัญกับวิธีคิดในการทบทวนดังนี้

แนวทางแรก อยู่บนวิธีคิดที่ว่าทบทวนนี้เป็นการแสดงถึง “ความจริง” “ความรู้” หรือ “ข้อค้นพบ” ที่มีผู้เสนอไว้แล้ว จึงให้ความสำคัญกับเนื้อหา แนวทางนี้เป็นการนำเสนอในลักษณะการพรรณนาถึงเอกสารและงานวิจัยว่า “มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเนื้อหาของวิทยานิพนธ์ที่จะทำ”^{๖๐} ทั้งนี้เพื่อตั้งสมมติฐานได้อย่างตรงประเด็นในงานวิจัยเชิงปริมาณหรือเพื่อให้เกิดแนวคิดรวบยอด (concept) ในงานวิจัยเชิงคุณภาพ กล่าวคือเพื่อยืนยันว่ามีข้อมูลเพียงพอและเพื่อให้เห็นภาพชัดเจนในเรื่องที่จะทำ^{๖๑} แนวทางนี้จะทบทวนผลการวิจัยแต่ละเรื่องว่ามีเนื้อหาเป็นประการใด

แนวทางที่สอง อยู่บนวิธีคิดที่ว่าทบทวนนี้เป็นการแสดงถึง “ญาณวิทยา” หรือ “วิธีวิทยา” ที่ใช้ในการแสวงหาความรู้ จึงให้ความสำคัญกับแนวคิดทางทฤษฎีเป็นการนำเสนอในลักษณะสรุปประมวลแนวคิดทางทฤษฎีที่ศึกษาปัญหาที่คล้ายคลึงกันไม่ใช่แสดงว่ามีใครทำวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวกับประเด็นปัญหานี้ไว้บ้างแล้ว^{๖๒} การทบทวนนี้จึงทำเพื่อ “ใช้เป็นพื้นฐานหรือแนวทางในการกำหนดปัญหา และกำหนดกรอบคิดในการวิจัย วางแนวทางการวิจัย (Research Design) และกำหนดแนวทางในการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลในกระบวนการวิจัย...หัวใจสำคัญในการวิจัย...อยู่ที่การกำหนดกรอบคิดในการวิจัย”^{๖๓} นอกจากนี้ นักวิชาการหลังยุคใหม่หรือหลังนวยุค (postmodernism) นิยมใช้วิธีการวิพากษ์หรือชี้ข้อบกพร่องในแนวคิดทฤษฎีของผู้อื่นจากนั้นจึงนำเสนอแนวคิดของตน^{๖๔} แต่หลังนวยุคสายกลางบางกลุ่มอาจจะเปิดกว้างคือใช้วิธีย้อนอ่านใหม่หมด ไม่ลดละอะไรเลย (reread all, reject none) โดยเลือกประเด็นมาคิดใหม่ (re-think) เพื่อโลกาภิวัตน์ที่เหมาะสม (sound globalization)^{๖๕} ทั้งนี้ สายหลังนวยุคกลุ่มแรก

^{๖๐} พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, แนวการเขียนหัวข้อ โครงร่าง และวิทยานิพนธ์, (กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๕๗.

^{๖๑} อ้างแล้ว.

^{๖๒} ชัยนันท วรรณะภูติ, “การกำหนดกรอบคิดในการวิจัย”, ใน คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการพัฒนา, บรรณาธิการ โดย อุทัย ดุลยเกษม, (ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๖), หน้า ๓๐.

^{๖๓} อ้างแล้ว.

^{๖๔} อคิน รพีพัฒน์, วัฒนธรรมคือความหมาย : ทฤษฎีและวิธีการของคลีฟฟอร์ด เกียร์ซ, หน้า ๕.

^{๖๕} กิรติ บุญเจือ, อรรถปวิวรรต คู่เวรคู่กรรม ปรัชญาหลังนวยุค, หน้า ๒๖.

อาจเรียกว่าสายรื้อสร้าง (deconstructionism) และกลุ่มหลังอาจเรียกว่าสายสร้างใหม่หรือปฏิรูปนิยม (reconstructionism)

เพื่อหลีกเลี่ยงความซ้ำซ้อนและการถกเถียง ในงานวิจัยนี้จะใช้วิธีนำเสนอทั้งสองแนวทางโดยการพรรณนาตามแนวทางแรกในหัวข้อนี้โดยนำเสนอเนื้อหาหรือข้อค้นพบของเอกสารและงานวิจัยเป็นหลัก ขณะที่ในบทที่ ๒ จะวิเคราะห์ในด้านแนวคิดทฤษฎีเป็นสำคัญ

การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับส่วนนี้มีประเด็นที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการวิจัย ๓ หัวข้อดังต่อไปนี้

- ๑.๖.๑ เอกสารและงานวิจัยด้านรูปแบบสังคม
- ๑.๖.๒ เอกสารและงานวิจัยด้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
- ๑.๖.๓ เอกสารและงานวิจัยในพื้นที่ชุมชนไม่เรียง

๑.๖.๑ เอกสารและงานวิจัยด้านรูปแบบสังคม

แนวคิดเรื่องรูปแบบสังคมมีการนำเสนอมาตั้งแต่ในอดีต การศึกษาวิจัยในเรื่องดังกล่าวจึงมีเอกสารจำนวนมาก ในที่นี้จะทบทวนส่วนที่เกี่ยวข้องพอสังเขป

จากเอกสารและงานวิจัยที่ศึกษารูปแบบสังคมนั้น ส่วนใหญ่นำเสนอลักษณะรูปแบบของสังคมอุดมคติหรือสังคมที่พึงประสงค์ แต่ประเด็นที่น่าสนใจคือ การนำเสนอดังกล่าวอยู่บนกระบวนการทัศน์ความเชื่ออะไร มีแนวคิดและวิธีการให้เหตุผลต่อสังคมอุดมคตินั้น ๆ อย่างไร และสังคมอุดมคตินั้น ๆ จะก่อรูปขึ้นได้อย่างไร

งานที่นำเสนอสังคมอุดมคติบนพุทธกระบวนการทัศน์มีทั้งที่ศึกษาในคัมภีร์ และการประยุกต์หลักธรรมกับสังคม อาทิ งานศึกษาคัมภีร์ของพระมหาไกรวุฒิ มะโนรัตน์^{๖๖} ได้วิจัยคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อนาคตวงศ์บนกระบวนการทัศน์สังคมแบบทอนลง คือเห็นว่าสังคมเป็นที่รวมของปัจเจกบุคคล พบว่าคุณลักษณะของสังคมขึ้นกับคุณลักษณะของสมาชิก การทำความเข้าใจสังคมอุดมคติจึงได้จากลักษณะของบุคคลอุดมคติ โดยแบ่งสังคมอุดมคติเป็นเชิงรูปแบบและเชิงเนื้อหา

ปัญหาการให้เหตุผลโดยใช้วิธีการลดทอนในการศึกษาเช่นนี้อาจถูกโต้แย้งจากนักคิดในเชิงสังคมหรือเชิงระบบ ถึงความแตกต่างกันระหว่างระบบหรือองค์รวมกับส่วนย่อย

^{๖๖} พระมหาไกรวุฒิ มะโนรัตน์, “สังคมอุดมคติ ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อนาคตวงศ์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔).

งานที่สะท้อนความเป็นระบบได้อย่างดีได้แก่ งานของพระวราภรณ์ ชยาโคร (พุลสวัสดิ์)^{๖๗} ซึ่งวิจัยการประยุกต์หลักธรรมสำหรับสังคมอุดมคติในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) โดยหมายถึงสังคมแห่งกัลยาณมิตรที่มีสภาพแวดล้อมเอื้อให้สมาชิกพัฒนาศักยภาพของตนให้เข้าถึงอิสรภาพทั้งสี่ด้าน คือ ทางกาย ทางสังคม ทางจิตใจและทางปัญญา ทั้งนี้มีสังคมสงฆ์ที่อาศัยหลักธรรมและหลักวินัยเป็นสังคมตัวอย่าง ส่วนสังคมฆราวาสอาศัยทั้งปัจจัยภายนอกทางสังคมที่ดีคือสังคมแห่งกัลยาณมิตร และปัจจัยภายในปัจเจกบุคคลที่ดีเรียกว่า โยนิโสมนสิการเป็นคุณสมบัติที่ได้รับจากการหล่อหลอมของสังคมที่ดี วิธีการเข้าถึงสังคมอุดมคติและพัฒนาบุคคลอุดมคติทำโดยพัฒนาคนด้วยการศึกษาตามหลักไตรสิกขา แนวคิดของพระธรรมปิฎกบูรณาการความสัมพันธ์ของสามระบบ คือ มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม ทั้งสาระและรูปแบบ บุคคลและระบบ ปัจเจกบุคคลและสังคม จิตใจและรูปธรรม แม้ว่าสังคมอุดมคติดังกล่าวจะอธิบายอย่างเป็นระบบ แต่การก่อรูปของสังคมในบริบทแนวคิดร่วมสมัยจะมีคำอธิบายอย่างไร

งานของพระมหาวินัย ผลเจริญ^{๖๘} พยายามใช้วิธีผสมผสานการอธิบายหลักธรรมเข้ากับแนวคิดสังคมร่วมสมัย โดยเสนอว่าแนวคิดประชาสังคมสะท้อนจิตสำนึกอิสระของพลเมืองที่เห็นแก่ความถูกต้องดีงามและความเจริญรุ่งเรือง โดยพลเมืองซึ่งมีคุณสมบัติสำคัญคืออดทนต่อกันและเคารพซึ่งกันและกัน มารวมตัวในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อทำกิจกรรมอันเป็นประโยชน์ของกลุ่มและ/หรือของส่วนรวม โดยแนวคิดนี้ปรากฏในพุทธศาสนาผ่านพระจริยาวัตรของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงเสียสละเพื่อส่วนรวมและหลักธรรมที่ทรงแสดงเน้นมิติทางสังคม เช่น เมตตากรุณา รวมทั้งการจัดตั้งคณะสงฆ์เป็นชุมชนอุดมคติที่มีเสรีภาพ ความเสมอภาค และภราดรภาพอย่างกลมเกลียวกัน สำหรับสังคมไทยหลังเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้มีการรวมกลุ่มกันของชาวพุทธมากขึ้นโดยได้รับแนวคิดทางพุทธศาสนาจากปัญญาชน อาทิ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ในการวิพากษ์สังคมแนวพุทธ และการจัดตั้งองค์กรพัฒนาแนวพุทธ

นอกจากวิธีการผสมผสานแนวคิดพุทธธรรมกับแนวคิดร่วมสมัยแล้ว งานบางชิ้นได้ทำในทางตรงกันข้ามโดยพยายามแสดงความแตกต่างของมูลบทแนวคิดพุทธธรรมกับแนวคิดตะวันตกในการมองสังคมที่ดี เช่นงานของสมภาร พรหมทา^{๖๙} ซึ่งเป็นการนำเสนอแนวคิดชุมชนที่

^{๖๗} พระวราภรณ์ ชยาโคร (พุลสวัสดิ์), “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสังคมอุดมคติในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

^{๖๘} พระมหาวินัย ผลเจริญ, “การศึกษาแนวคิดและขบวนการประชาสังคมของพุทธศาสนาในสังคมไทย (หลังจากเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖-ปัจจุบัน)”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา*, (คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔).

^{๖๙} Somporn Promta, “A Buddhist Concept of Good Community”, *บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๕๐) : ๖๙-๑๑๕.

ดีตามแนวพุทธด้วยแนวทางปรัชญาสังคม (Social Philosophy) ในลักษณะเชิงปทัชฐาน (Normative science) ในเรื่องความยุติธรรม สิทธิ เสรีภาพ และผู้ปกครองรัฐ โดยนำเสนอแนวคิดกรรม เจตนา ความรับผิดชอบต่อการกระทำ หลักความเมตตา หลักชุมชนนิยม หลักปฏิสมุปปันยกรรม (สิ่งต่าง ๆ เป็นส่วนหนึ่งของทั้งหมด) และหลักคุณความดี (Virtue) มาแทนแนวคิดตะวันตกเรื่องความเห็นแก่ตัวที่มีเหตุผล (Rational Selfishness) ปัจเจกบุคคลนิยม (Individualism) ผลประโยชน์ตน (Self Interest) และแนวคิดอำนาจ (Power)

งานของสมภาร มีจุดแข็งในฐานะงานทางปรัชญา อย่างไรก็ตามมีคำถามคือการใช้หลักพุทธธรรมในการสร้างแนวความคิดชุมชนที่ดีนั้น สมภารให้ความสำคัญกับการให้เหตุผลบนพื้นฐานของจริยศาสตร์แบบใดมากกว่ากันระหว่างจริยศาสตร์ที่เน้นพิจารณาผลการกระทำ (Consequentialism) ซึ่งเน้นที่เป้าหมาย หรือจริยศาสตร์แบบสัมบูรณ์นิยม (absolutism) ที่เน้นแรงจูงใจและวิธีการ ซึ่งแม้ว่าหลักพุทธธรรมจะมีส่วนผสมของจริยศาสตร์ทั้งสองแนว^{๗๐} แต่น้ำหนักที่แตกต่างกันในแต่ละด้านย่อมมีผลต่อสังคมอุดมคติที่แตกต่างกัน นอกจากนี้งานของสมภารในเรื่องนี้ ไม่ได้ขยายคำตอบในทางปฏิบัติซึ่งเป็นงานสำคัญอีกงานหนึ่งในทางพระพุทธศาสนารวมทั้งเป็นคำถามสำคัญของปรัชญาสังคม^{๗๑} กล่าวคือ หลักพุทธธรรมดังกล่าวจะสามารถก่อรูปเป็นสังคมหรือเป็นสถาบันทางสังคมได้อย่างไร

งานที่พยายามลงในภาคปฏิบัติมากขึ้นแต่กระทำในชั้นวิจัยเอกสาร ได้แก่ งานของพิพัฒน์ ยอดพฤติการ^{๗๒} ซึ่งใช้หลักธรรมในการสร้างดัชนีชี้วัดสังคมที่พึงประสงค์ โดยใช้องค์ธรรมระดับศีลเป็นเครื่องมือในการศึกษาเปรียบเทียบเศรษฐกิจกระแสหลักและพุทธเศรษฐกิจซึ่งเป็นพื้นฐานของการวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงอีกชั้นหนึ่ง อย่างไรก็ตามข้อจำกัดของงานของพิพัฒน์คือ พยายามให้คำอธิบาย (justification) หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาภายใต้กรอบความคิดเศรษฐกิจกระแสหลัก ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เรียกวิธีนี้ว่า “ใช้กรอบความคิดแบบตะวันตกส่วนเนื้อหาเป็นของพระพุทธศาสนา”^{๗๓} (ดูเพิ่มเติมในภาคผนวก ก) นอกจากนี้พิพัฒน์ได้พยายามใช้การให้เหตุผลแบบนิรนัย (deduction)

^{๗๐} สมบูรณ์ เอื้อมอริวงค์, “วาทกรรมเรื่องประโยชน์ระหว่างพระพุทธศาสนาและเสรีนิยมใหม่”, *บันทึกศึกษาปริทรรศน์*, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๕๒) : ๙๓-๑๑๗.

^{๗๑} “social philosophy”, *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. by Ted Honderich, Second Edition, (NY: Oxford University Press Inc., 2005): 876-878.

^{๗๒} พิพัฒน์ ยอดพฤติการ, “การใช้การสร้างตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงโดยเปรียบเทียบกับพุทธเศรษฐกิจ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙).

^{๗๓} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), *มหาวิทยาลัยกับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพฯ : เนติกุลการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๘๒.

กล่าวคืออธิบายความจริงทั่วไปคือพุทธเศรษฐศาสตร์สรุปเข้าหาหลักเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งเป็นความจริงเฉพาะ ดังนั้นจึงเป็นการนำความจริงมาจัดหีบห่อใหม่ (repackage) งานของพิพัฒน์จึงขาดการพัฒนาเศรษฐศาสตร์แนวพุทธที่เป็นอิสระและครอบคลุมโดยมีหลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นส่วนย่อย (subset) ข้อจำกัดนี้ดูเหมือนพิพัฒน์ได้ตระหนักและเสนอแนะให้ผู้วิจัยอื่นต่อยอดต่อไป

สำหรับงานอื่น ๆ ที่อาศัยพุทธกระบวนทัศน์เป็นพื้นฐานและน่าสนใจได้แก่ งานของพระมหาเสริช นริสสุโร (พันธ์ประโคน)^{๗๔} ศึกษาปัสเสนธรรมคือธรรมเป็นจุดพนักพิงซึ่งประกอบด้วย การพิจารณาแล้วเสพ พิจารณาแล้วอดกลั้น พิจารณาแล้วเว้น และพิจารณาแล้วบรรเทา เพื่อเป็นกระบวนการพัฒนาชีวิตให้เกิดความสุขทั้ง ๔ ด้านคือ ทางกาย ทางสังคม ทางจิตใจและทางปัญญา นอกจากนี้ได้แก่งานของ ชีรโชติ เกิดแก้ว^{๗๕} ซึ่งศึกษาเรื่องดัชนีชี้วัดความสุขตามทัศนะของพระพุทธศาสนา เป็นการเน้นความสุขทางใจ ไม่อาศัยวัตถุ และขยายความสุขจากส่วนตัวไปคนหมู่มาก โดยมีดัชนีวัดความสุขจาก ๔ ด้านคือ สันติภาพจากเบญจศีล เบญจธรรม ความสมานฉันท์จากหลักสาราณียธรรม ความพอเพียงทางวัตถุที่เสพจากหลักคิหิสุข และปัจจัยสนับสนุนคุณภาพของชีวิตคือสปปายะ โดยมีวิธีสร้างและวัดความสุขในระดับปัจเจกบุคคลอาศัยหลักบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ

สำหรับงานที่อาศัยกระบวนทัศน์ตะวันตกเพื่อศึกษาสังคมอุดมคติโดยยืมวาทกรรมของพระพุทธศาสนาได้แก่ งานของพงษ์ธร ดันติฤทธิ์ศักดิ์^{๗๖} โดยพบว่าแนวทางการพัฒนาสังคมโดยการส่งเสริมความหลากหลายและเชื่อมโยงกันของ “ชุมชนสปปายะ” (หมายถึงการรวมตัวกันของบุคคลที่มีความสอดคล้องกันในเชิงโครงสร้าง ทั้งโครงสร้างจิต โครงสร้างวัฒนธรรม และโครงสร้างสังคมเศรษฐกิจในระดับมหภาค) มีวิสัยทัศน์บูรณาการนำมาซึ่งสังคมแห่งความสุข (วิสัยทัศน์บูรณาการ หมายถึงการเปิดพื้นที่ให้มนุษย์ได้เลือกใช้ชีวิตอยู่ใน

^{๗๔} พระมหาเสริช นริสสุโร (พันธ์ประโคน), “การศึกษาวิเคราะห์ห่อปัสเสนธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙).

^{๗๕} ชีรโชติ เกิดแก้ว, “ดัชนีชี้วัดความสุขตามทัศนะของพระพุทธศาสนา”, วารสารพุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๙) : ๘๘-๑๐๐.

^{๗๖} พงษ์ธร ดันติฤทธิ์ศักดิ์, “ชุมชนสปปายะกับวิสัยทัศน์บูรณาการ : แนวทางสู่สังคมแห่งความสุข”, เอกสารประกอบการอภิปรายในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “กตिकाและอำนาจในสังคมไทย” ๒๕ กันยายน ๒๕๕๐, (กรุงเทพฯ: วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), (อัสสาเนา) เป็นบทความที่พัฒนาแนวคิดจากการวิจัยในระดับปริญญาเอกของ พงษ์ธร ดันติฤทธิ์ศักดิ์, “ผู้ประกอบการไทยกับกระบวนการพัฒนาจิต : การศึกษาด้วยพหุวิธีวิทยาบูรณาการ”, วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการ, (วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙).

ชุมชนสัปปายะตามโครงสร้างต่าง ๆ และส่งเสริมให้แต่ละชุมชนมีความเข้มแข็งเอื้อต่อการสร้างเครือข่ายให้เกิดระหว่างชุมชนต่าง ๆ ผ่านการสื่อสารและยอมรับซึ่งกันและกัน)

ส่วนงานที่ใช้แนวคิดดัชนีชี้วัดสังคม ได้แก่งานวิจัยของสถาบันพระปกเกล้า^{๗๗} โดยเสนอตัวชี้วัดธรรมาภิบาลใน ๕ ประเด็น คือ ความชอบธรรม ความโปร่งใส การตรวจสอบได้ ความมีประสิทธิภาพ และการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยแต่ละประเด็นแบ่งเป็น ๔ ด้าน คือ กฎหมาย สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง

งานวิจัยที่เจาะลึกในการบริหารอาทิ งานวิจัยดัชนีชี้วัดความโปร่งใสหน่วยงานของรัฐของธีรชัย ณ นคร และคณะ^{๗๘} ได้วิจัยมาตรฐานและตัวชี้วัดความโปร่งใสหน่วยงานของรัฐ โดยการจัดทำเกณฑ์มาตรฐานและตัวชี้วัดความโปร่งใส ๗ ด้านคือ ด้านการจัดหาพัสดุ การบริหารงาน การให้บริการแก่ประชาชน การบริหารงานบุคคล การบริหารงานงบประมาณ การติดตามและประเมินผล และการเปิดเผยและการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของประชาชน

กล่าวโดยสรุป ภาพรวมเอกสารและงานวิจัยรูปแบบสังคมที่ได้ทบทวนนี้จะเป็นการวิเคราะห์แนวคิดของบุคคลต่าง ๆ หรือนำเสนอแนวทางลักษณะสังคมที่ควรจะเป็น รวมทั้งเป็นงานที่พยายามสร้างเกณฑ์ในการพิจารณาเพื่อให้ไปถึงเป้าหมายของสังคมที่ตั้งตามระบบคุณค่าที่อยู่ในกระบวนทัศน์หนึ่ง ๆ ลักษณะงานโดยทั่วไปจึงเป็นการมองสังคมในลักษณะเป็นภาพนิ่ง (snapshot) ภาพเป้าหมายหรือภาพพึงประสงค์เป็นการศึกษาเชิงปทัฏฐาน (Normative Science) หรือกำหนดดัชนีชี้วัดการเข้าถึงเป้าหมายดังกล่าว

การนำเสนอในลักษณะข้างต้น ทำให้มีช่องว่างในการศึกษาที่สมควรพิจารณาอย่างน้อยสามประการคือ ประการที่หนึ่งการมองภาพของสังคมอุดมคติในลักษณะที่เป็นกระบวนการและองค์รวมจากปรากฏการณ์จริงทางสังคมมากกว่าเป็นภาพสังคมที่เป็นภาพนิ่ง แบบลดทอนหรือมีรูปแบบจากจินตภาพ ประการที่สองการอธิบายสังคมในบริบทที่เป็นระบบซับซ้อนและเป็นพหุสังคม มากกว่าการอ้างอิงสังคมพระพุทธศาสนาเป็นระบบวัฒนธรรมหลัก ความพยายามในการอธิบายในบริบทที่ซับซ้อนจะนำไปสู่การนำเสนอแนวคิดจากพุทธธรรมที่สามารถใช้อธิบายสังคมหลากหลาย และประการที่สามคือ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างจิตของบุคคล

^{๗๗} สถาบันพระปกเกล้า, รายงานการวิจัยตัวชี้วัดธรรมาภิบาล, (กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๔).

^{๗๘} ธีรชัย ณ นคร, ชินนาฏ ลีดส์ และพระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอูน), รายงานการศึกษาวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่องการพัฒนาเพื่อจัดทำมาตรฐานและตัวชี้วัดความโปร่งใสหน่วยงานของรัฐ, (สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๐). และสำนักงานคณะกรรมการข้อมูลข่าวสารของราชการ, คู่มือการประเมินเกณฑ์มาตรฐานและตัวชี้วัดความโปร่งใสสำหรับหน่วยงานของรัฐ, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการข้อมูลข่าวสารของราชการ สำนักปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๑).

โครงสร้างวัฒนธรรมและโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมนั้นจะพิจารณาว่าจิตของบุคคลมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างต่าง ๆ ได้ แทนที่จะมองว่าจิตของบุคคลเป็นเพียงตัวแปรผันตามเท่านั้น

ในการวิจัยนี้จะพยายามศึกษาช่องว่างจากเอกสารและงานวิจัยดังกล่าวทั้งในลักษณะสังคมอุดมคติที่มาจากปรากฏการณ์จริง มีการศึกษาในระบบที่ซับซ้อน และการศึกษาในระดับบุคคลที่มีผลต่อโครงสร้างส่วนอื่น ๆ

๑.๖.๒ เอกสารและงานวิจัยด้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นงานที่สาขาสังคมศาสตร์ให้ความสนใจอันเนื่องมาจากกระบวนทัศน์ที่เชื่อว่าสามารถทำสังคมให้เจริญก้าวหน้าอย่างต่อเนื่องไม่สิ้นสุด

จากเอกสารและงานวิจัยที่ทบทวนในหัวข้อนี้ให้เนื้อหาข้อค้นพบที่เป็นการปูพื้นฐานเพื่อการต่อยอดการอธิบายการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยให้กับการวิจัยนี้ ทั้งการอธิบายจากภาพอดีตจนถึงปัจจุบัน จากพื้นที่หรือสนาม (field) "เมือง" ถึง "บ้าน" และจากระดับมหภาคจนถึงจุลภาค รวมทั้งมุมมองของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ภาพในอดีตของ "เมือง" ระดับมหภาคได้จากงานของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์^{๗๙} พบว่าการจัดระเบียบทางสังคมของรัฐไทยเป็นชนชั้นนาย (เจ้าและขุนนาง) และชนชั้นไพร่ (และทาส) โดยวิวัฒนาการการจัดระเบียบทางสังคมและการเมืองไทยเป็นเรื่องการควบคุมกำลังไพร่พลซึ่งนำไปสู่พลวัตความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ สิ่งนี้มีผลต่ออำนาจและความมั่งคั่ง ระบบอุปถัมภ์มีบทบาทสำคัญในการเลื่อนชั้นทางสังคมในชนชั้นนายโดยเฉพาะในยามสงบซึ่งไม่ได้อาศัยความสามารถในการรบดังเช่นที่ปรากฏในยามสงคราม

ปัญหาที่น่าสนใจคือ การเลื่อนชั้นทางสังคมซึ่งเป็นการเลื่อนชั้นในตำแหน่งทางการเมืองโดยมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายนี้ จะรับมือกับการเลื่อนชั้นทางสังคมจากความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจที่มุ่งหวังผลทางการเมืองเป็นเป้าหมายได้อย่างไร นอกจากนี้สิ่งที่น่าสังเกตจากงานวิจัยนี้ซึ่งกล่าวถึงไว้บางส่วนคือ ผลข้างเคียงของระบบอุปถัมภ์ที่ก่อให้เกิดระบบการให้สินบนเพื่อการเลื่อนชั้นทางสังคมนั้นจะถือเป็นมรดกที่มาสู่ปัจจุบันได้หรือไม่

^{๗๙} คึกฤทธิ์ รพีพัฒน์, ม.ร.ว., สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๖), แปลโดย หม่อมราชวงศ์ประกายทอง สิริสุขและพรรณิ สรุบบุญมี, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๑๙). แปลจากวิทยานิพนธ์และหนังสือ Akin Rabibhadana, M.R., **The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period 1782-1873**, (NY: Cornell University, 1969).

ประเด็นเรื่องการเลื่อนชั้นทางสังคมระหว่างกลุ่มที่มั่งคั่งทางเศรษฐกิจและกลุ่มชนชั้นค่อมอำนาจทางการเมืองนั้น งานของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล^{๘๐} ให้คำตอบอย่างน่าสนใจคือ การแปรรูปของรัฐไทยนั้นยอมรับเศรษฐกิจระบบทุนแต่ไม่ให้บทบาททางการเมือง โดยเฉพาะกับชนชั้นกระฎุมพี (bourgeoisie) หรือชนชั้นกลางชาวจีนซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการส่งรายได้และต่อสู้กับทุนนิยมตะวันตกตั้งแต่การทำสัญญาบาวริงในปีพ.ศ. ๒๓๙๘

สิ่งที่น่าสังเกตคือ การยอมรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจแต่ไม่ยอมให้มีบทบาททางการเมืองนี่ยังเป็นประเด็นปัญหาอยู่ในปัจจุบันหรือไม่ และปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นที่มีอำนาจกับชนชั้นกระฎุมพีหรือชนชั้นกลางที่มีจำนวนน้อยและอ่อนแอในช่วงดังกล่าวแม้ว่าจะไม่มีความขัดแย้งเท่าใดนัก แต่ในปัจจุบันที่มีจำนวนมากและเข้มแข็งขึ้นนั้นจะรับมือปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวในลักษณะเดิมหรือแตกต่างออกไป ยิ่งไปกว่านั้นขณะที่เมืองมีการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และภาพที่แตกต่างระหว่างเมืองกับบ้านจะดำเนินไปอย่างไร

ภาพอดีตและปัจจุบันของ “บ้าน” ในระดับมหภาคจากงานวิจัยหลายชุดของฉัตรทิพย์ นาถสุภาและคณะ^{๘๑} ได้เติมเต็มความจริงอีกด้านของสังคมไทย ฉัตรทิพย์และคณะซึ่งเป็นผู้นำสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชน พบว่าในอดีตสังคมไทยมีสองสถาบันคือชุมชนหมู่บ้านและรัฐ แบ่งเป็นชนชั้นชาวนาและชนชั้นข้าราชการ ส่วนชนชั้นกระฎุมพีมีขนาดเล็กและอ่อนแอ ชุมชนหมู่บ้านมีเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองได้และมีวัฒนธรรมของตัวเอง โดยวัฒนธรรมและจิตวิญญาณไทยคือ ครอบครัว ชุมชน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน น้ำใจ และการนับถือบรรพบุรุษ วัฒนธรรมเหล่านี้สืบทอดไปถึงชุมชนหมู่บ้านไทยต่างๆ ในอดีตซึ่งมีลักษณะเป็นเครือข่าย มีลักษณะโบราณและความเป็นชุมชนเข้มข้น รวมทั้งเป็นวัฒนธรรมชาติไทยโดยธรรมชาติ สำหรับชุมชนหมู่บ้านในประเทศไทยมีความคงทนและไม่แตกสลาย เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ มีการช่วยเหลือกันภายในชุมชนและระหว่างชุมชน รวมทั้งรัฐและระบบทุนนิยมถึงส่วนเกินแต่ไม่ได้เข้ามาบริหารการผลิต

^{๘๐} Seksan Prasertkul, “The Transformaion of the Thai State and Economic Change (1855-1945),” **Dissertation of Doctor of Philosophy**, (Cornell University, 1989).

^{๘๑} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๙-๑๒๑. เป็นการสรุปจากโครงการวิจัยที่ศาสตราจารย์ ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภาเป็นหัวหน้าชุดโครงการอาทิ โครงการวิจัยเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต เป็นการศึกษาเศรษฐกิจของหมู่บ้านโดยสัมภาษณ์ชาวบ้านสูงอายุ ๒๐๐ หมู่บ้าน วิจัยระหว่างปีพ.ศ. ๒๕๒๑-๒๕๒๙ ได้ผลงานหนังสือ ๕ เล่ม วิทยานิพนธ์ ๔ เล่ม ฯลฯ , โครงการวิจัยประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไท ศึกษาวัฒนธรรมชุมชนหมู่บ้านไทยทั้งในและนอกประเทศไทย วิจัยระหว่างปีพ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๔๑ ได้ผลงานหนังสือ ๔ เล่ม วารสารฉบับพิเศษ ๑ ฉบับ วิทยานิพนธ์ ๒ เล่ม ฯลฯ และโครงการวิจัยเรื่องเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย ศึกษาช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบัน วิจัยระหว่างปีพ.ศ. ๒๕๔๓-๒๕๔๖ ได้ผลงานวิจัย ๒๑ เล่ม.

อย่างไรก็ตามหลังสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบัน^{๔๒} เศรษฐกิจไทยได้เปลี่ยนไปเป็นสองระบบคือ ระบบเศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจทุน ระบบเศรษฐกิจชุมชนเกี่ยวข้องกับชีวิตคนไทยจำนวนมากและมีเป้าหมายการผลิตเพื่อรักษาความอยู่รอดของครอบครัวและชุมชนจึงผลิตเพื่อบริโภคเอง ส่วนที่เหลือจึงขายเพื่อซื้อสินค้าอื่น วิธีการผลิตคือเป็นผู้ผลิตเล็กอิสระ ใช้แรงงานในครอบครัว ระบบเศรษฐกิจชุมชนหรือผู้ผลิตเล็กอิสระมีเสถียรภาพมากที่สุดในภาคใต้ สำหรับการแปรรูป (transformation) ของระบบเศรษฐกิจไทยจากระบบชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุนเป็นกระบวนการที่มีความหนักตัวสูงมาก เนื่องจากลักษณะพิเศษของชุมชนหมู่บ้านไทยที่สามารถปรับตัวและต่อสู้ โดยมีวัฒนธรรมชุมชนที่เป็นเครือข่าย ช่วยเหลือกัน และเป็นวัฒนธรรมกลางที่ต่างสมัครใจเข้าร่วมทำให้ร่วมมือระหว่างชุมชนได้อย่างแน่นแฟ้น

สำหรับเส้นทางในอนาคตนั้น จักรทิพย์และคณะเห็นว่าควรเป็นเส้นทางที่ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนมีบทบาทนำ การประสานระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบเศรษฐกิจทุนใช้วัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นวัฒนธรรมชนชาติไทยเป็นระบบวัฒนธรรมเดียวในการกำกับความสัมพันธ์ ทั้งนี้ข้อเสนอของจักรทิพย์คือ สร้างเครือข่ายของเกษตรกรรายย่อยขึ้นเป็นระบบเศรษฐกิจอิสระหนึ่ง ให้มีกิจกรรมหลายด้านและครอบคลุมพื้นที่กว้างขวาง รวมทั้งเกษตรกรขยายอาชีพไปสู่กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการแปรรูปผลผลิตเกษตร หัตถกรรม และบริการ^{๔๓}

ภาพการแยกกันของชุมชนหมู่บ้านและรัฐปรากฏอย่างชัดเจน โดยชุมชนหมู่บ้านมีการพึ่งตนเองและไม่แตกสลายตามการเปลี่ยนแปลงของ “เมือง” หรือรัฐไทย แต่เส้นทางอนาคตที่จักรทิพย์ประสงค์นั้นจะเกิดขึ้นได้อย่างไรในระบบเปิดอย่างโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากชุมชนหมู่บ้านขาดพลังและระบบรัฐควบคุมอย่างเข้มแข็ง

สิ่งที่เกิดขึ้นในภาคใต้ซึ่งเป็นที่ตั้งของกรณีศึกษาในงานวิจัยนี้ ดูเหมือนเป็นข้อยกเว้นแต่เปรียบเสมือนต้นแบบของสิ่งที่จักรทิพย์วาดฝันไว้ งานวิจัยของจักรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์^{๔๔} ที่สะท้อนภาพอดีตของ “บ้าน” ในภาคใต้ ทำให้เห็นลักษณะ

^{๔๒} “คำแถลงชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย”, ยศ สันตสมบัติ สุวิทย์ วีรศาสน์และพอพันธ์ อูยานนท์, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์วิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๖), หน้า (๑)-(๙). เป็นรายงานฉบับหนึ่งในโครงการวิจัยเรื่องเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

^{๔๓} จักรทิพย์ นาถสุภา, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๔. ปรากฏในภาคผนวกซึ่งเป็นปาฐกถาประจำปี “ลงช่วงโสกันต์ กินปั้นข้าวจี” ครั้งที่ ๔ วันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๘.

^{๔๔} จักรทิพย์ นาถสุภาและพูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์, เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๓๙).

พิเศษของระบบเศรษฐกิจจากการมีเครือข่ายและการพึ่งพาระหว่างหมู่บ้านทั้งในการใช้แรงงานผลิต จนเกิดประเพณี “ออกปาก” “ขอแรง” “กินวาน” “ขอแรง” หรือ “ขอมือ” หรือทางชุมชนเรียกว่า “ตามแรง” และการแลกเปลี่ยนผลผลิตจนเกิดประเพณี “เป็นเกลอ” หรือ “มัดเกลอ” และ “ตลาดน้ำใจ” ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนทางน้ำใจไม่ใช่เพื่อการค้าบนพื้นฐานของเครือญาติและการต่อสู้กับธรรมชาติ ส่วนในระบบการปกครอง หมู่บ้านภาคใต้ห่างไกลจากรัฐจึงใกล้ชิดกันเองและเป็นอนาธิปัตย์นิยมคือรวมกลุ่มเป็นอิสระปกครองกันคล้ายรัฐย่อย ๆ และมองรัฐเป็นคนภายนอกหรือเป็น “ศัตรู” อย่างไรก็ตามก่อนสงครามโลกครั้งที่สองได้เกิดการเปลี่ยนแปลงบางอย่าง อาทิ การเกิดเจ้าที่ดินและนายทุนท้องถิ่นจากการ “เหมาเมือง” ของพ่อค้าจีน ระบบเจ้าภาษีนายอากร การขยายการปลูกข้าว การปลูกยางพาราเพื่อขาย การเกิดตลาดของคนจีนที่เป็นตลาดการค้าตามที่ตั้งของศูนย์การปกครองและเส้นทางรถไฟที่ชาวจีนเป็นกรรมกร

จากช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบัน ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงแต่สงบ สงบ สงบเมือง^{๔๕} ได้พบว่า ชุมชนหมู่บ้านภาคใต้มิได้ถูกกลืนกลายในโครงสร้างระบบทุนนิยมโลกอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดจึงไม่ตกอยู่ในภาวะวิกฤติรุนแรงตามภาคเมืองหรือรัฐและทุนจากปัญหาเศรษฐกิจและการเมืองปลายทศวรรษ ๒๕๓๐ เนื่องจากมีอัตลักษณ์ ภูมิหลังและปฏิสัมพันธ์กับการพัฒนาของภาครัฐและทุนอย่างมีภูมิคุ้มกันจากวิถีชีวิตแบบชุมชนนิยม โดยใช้ระบบธรรมชาติและภูมิปัญญาที่เหมาะสมเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ทั้งภายในและภายนอกชุมชน สร้างชุมชนหมู่บ้านให้พอเพียง เข้มแข็ง เป็นไท ใช้ทุนทางสังคมวัฒนธรรมดั้งเดิมมาประยุกต์ สร้างองค์กรของชุมชนหมู่บ้านใหม่ในรูปของกลุ่ม ชุมชน สมาคม ประชาคมและเครือข่าย เพื่อต่อรองกับภาครัฐและทุนที่มีการรวมศูนย์เข้มข้นมากขึ้น

ปัญหาคือการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหรือระบบการพัฒนานั้น ระหว่างรัฐและชุมชนหมู่บ้านใครเป็นผู้เลือกแนวทางการพัฒนา ถ้าหากการเลือกของทั้งสองแตกต่างกัน ระบบรัฐจะยอมรับต่อความแตกต่างนี้ได้หรือไม่ อย่างไร

งานของจำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์และคณะ^{๔๖} ซึ่งเกิดขึ้นหลังจากการพัฒนาของระบบรัฐได้เผชิญกับความผิดพลาด ย้ำให้เห็นชัดเจนถึงระบบการพัฒาที่แตกต่างกันของทั้งสองระบบคือ ระบบตามทฤษฎีการพึ่งตนเองและระบบตามทฤษฎีความทันสมัย โดย “บ้าน” ใช้ระบบแรกและรัฐหรือ “เมือง” ใช้ระบบหลัง โดยทิศทางการพัฒนาเป็นไปในระบบการพึ่งตนเอง

^{๔๕} สงบ สงบเมือง, เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบห้าทศวรรษที่ผ่านมา, (กรุงเทพฯ : สถาบันวิถิตรรณ, ๒๕๔๖). เป็นงานวิจัยหนึ่งในโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทยที่มีศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภาเป็นหัวหน้าโครงการ.

^{๔๖} สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, โครงการวิจัย การศึกษาระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์. (กรุงเทพฯ : สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ๒๕๔๘).

ประกอบด้วยการพัฒนาจิตสำนึก คุณธรรมจริยธรรม ส่งเสริมคุณค่าความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิ ประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อทางศาสนาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น ขณะที่นโยบาย การพัฒนาของรัฐในระดับมหภาคมุ่งให้เกิดการอยู่ดี มีสุข และยกระดับมาตรฐานการครองชีพให้ สูงขึ้นตามมาตรฐานสากลและมาตรฐานของระบบทุนนิยม

แม้ปัจจุบันจะเห็นความแตกต่างของระบบการพัฒนาในระดับมหภาค แต่ปัญหา กระบวนทัศน์ในการพัฒนาที่แตกต่างกันนี้จะนำไปสู่ความขัดแย้งของภาคปฏิบัติในพื้นที่อย่างไร

การมองในระดับจุลภาคหรือกรณีศึกษาในพื้นที่จะช่วยให้เข้าใจความขัดแย้งในการ พัฒนาได้ดีขึ้น ดังเช่นงานของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์พัฒนา^{๘๗} ที่พบว่า การวางแผนโครงการจาก เบื้องบนลงสู่เบื้องล่าง (top down) และการดำเนินการผ่านผู้นำที่เป็นทางการ ไม่สามารถเข้าถึง ปัญหาและความต้องการของชาวบ้านที่ยากจนได้ เมื่อปรับเปลี่ยนวิธีคิดและแนวทางมาเป็นการ ทำงานจากเบื้องล่าง (bottom up) การกำหนดกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจน รวมทั้งการค้นหาลำดับ โดย ธรรมชาติ ทำให้ค้นพบการแก้ปัญหาและสามารถเปลี่ยนอาชีพจากการปลูกข้าวมาเป็นการเลี้ยง ปลาและการปลูกพืชอื่นซึ่งเหมาะสมและให้ผลตอบแทนดีกว่า กระบวนการค้นพบการแก้ปัญหา นี้ชาวบ้านอาศัยการปรึกษาหารือกัน เรียนรู้ความคิดและวิธีการใหม่ๆ รวมทั้งมีการขยาย เครือข่ายความสำเร็จออกไป แต่การดำเนินการแก้ไขปัญหาด้วยการพึ่งตนเองนี้ไม่ได้ราบรื่น ชาวบ้านต้องประสบปัญหาจากผู้เสียประโยชน์ซึ่งเป็นผลพวงจากระบบการพัฒนาของรัฐตาม ทฤษฎีความทันสมัย

สำหรับตัวอย่างกรณีศึกษาที่แสดงถึงระบบการพัฒนาของเศรษฐกิจชุมชนที่ก้าวสู่ กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องเนื่อง โดยเฉพาะการเข้าสู่เศรษฐกิจระบบทุน ได้แก่งานของณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ^{๘๘} ซึ่งวิจัยและทดลองจัดตั้งธุรกิจชุมชนหัวไทร นครศรีธรรมราช โดยชุมชนถือ ครองกรรมสิทธิ์ส่วนใหญ่ และมีเป้าหมายเพื่อรายได้และคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน สำหรับ เอกลักษณ์ของหัวไทร Model คือ รูปแบบบริษัทธุรกิจชุมชน แนวทางหนึ่งครัวเรือนสองวิถีการ ผลิต และปฏิสัมพันธ์สี่ฝ่ายของชุมชน นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชน ธุรกิจและราชการ

^{๘๗} อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว., ปัญหาการพัฒนาชนบท บทเรียนจากกรณียกกระบัตรโครงการ พัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง, แปลโดย จารุภรณ์ เกาละทัต, (สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น , ๒๕๓๑). จาก Akin Rabibhadana, M.R., **The Transformation of Tambon Yokkrabat, Changwat Samut Sakorn.** และ **Problems in Rural Development Work: The Case of the Maeklong Integrated Rural Development Project.**

^{๘๘} ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, รายงานวิจัยเบื้องต้นเรื่อง การศึกษาความเป็นไปได้ในการ จัดตั้งธุรกิจชุมชน โครงการทดลองบริษัทธุรกิจชุมชนหัวไทร ตำบลเขาพังไกร อำเภอหัวไทร จังหวัด นครศรีธรรมราช, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๐) และณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, ธุรกิจชุมชน เส้นทางที่เป็นไปได้, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๒).

ทั้งสองกรณีนี้ แสดงถึงตัวอย่างความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงอาชีพและวิถีชีวิตของคนในชุมชนยกกระบัตรและหัวไทร แต่ความเข้มแข็งของชุมชนมีส่วนสัมพันธ์กับความเป็นอยู่ที่ดีของสมาชิกในชุมชนหรือไม่

งานวิจัยของมัทนา พนานิรามัยและคณะ^{๘๙} พบในมุมมองที่แตกต่างออกไปของความสัมพันธ์ระหว่างความเข้มแข็งของชุมชนและความเป็นอยู่ที่ดีของสมาชิกในชุมชน กล่าวคือ เป้าหมายหลักของการรวมกลุ่มเป็นเรื่องการหาอาชีพเสริมและเพิ่มรายได้เป็นหลัก โดยไม่ได้ไปเพิ่มระดับความเป็นอยู่ที่ดีในมิติอื่น ๆ คือระดับการศึกษา สุขภาพและความปลอดภัยของสมาชิกในชุมชนอย่างชัดเจน

ถ้าเช่นนั้นปัญหาความเป็นอยู่ดังกล่าวน่าจะมีแนวทางการแก้ไขอย่างไร งานของณรงค์ เพ็ชรประเสริฐและคณะ^{๙๐} ได้เข้ามาปิดช่องว่างนี้ โดยสังเคราะห์ภาพรวมงานวิจัยหลายชิ้นพบว่า คนจนบางกลุ่มอยู่ในภาวะเสี่ยงที่จะดำรงชีพอยู่ไม่ได้ต้องได้รับการช่วยเหลือด้านสวัสดิการสังคม โดยการจัดสวัสดิการต้องทำควบคู่กับการแก้ไขปัญหาความยากจนเชิงบูรณาการทั้ง ๖ ด้านคือ ๑) ความยุติธรรมทางสังคม ๒) ความมั่นคงทางสังคม ๓) ศักดิ์ศรีทางสังคม ๔) สิทธิพื้นฐานทางสังคม ๕) การสร้างทุนทางสังคม และ ๖) การมีหุ้นส่วนทางสังคม ทั้งนี้การจัดสวัสดิการซึ่งเป็นเพียงด้านความมั่นคงทางสังคมต้องทำทั้งจากรัฐและหุ้นส่วนอื่น ๆ ในสังคม

ในการจัดสวัสดิการโดยรัฐจะต้องทำในด้านไหน อย่างไร คณะทำงานการกระจายรายได้ สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้จัดให้มีการวิจัย^{๙๑} มีผลสรุปว่า รัฐไทยมี

^{๘๙} มัทนา พนานิรามัย, สมชาย สุขสิริเสรีกุล และสุปราณี ศรีฉัตรากิมุข, ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยด้านประชากร สังคม วัฒนธรรม ต่อความเป็นอยู่ที่ดีและความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นไทย, (กรุงเทพฯ : สถาบันทรัพยากรมนุษย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๕๖.

^{๙๐} ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ บทสังเคราะห์ภาพรวมการพัฒนา ระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย, ชุดโครงการการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), (กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖). โครงการนี้เป็นงานวิจัยที่หัวหน้าโครงการ รศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และคณะได้วิจัยกรณีศึกษา ๑๑๐ กรณี จากรายงานการวิจัยทั้ง ๑๑๐ กรณี นำมาสู่รายงานวิจัยการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสใน ๕ กลุ่ม คือ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแรงงานในภาคอุตสาหกรรม กลุ่มผู้ประกอบการอาชีพอิสระรายย่อย กลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม และกลุ่มนอกล่ามลังแรงงาน จากรายงานวิจัยหลักทั้ง ๕ ชิ้นนำมาสู่บทสังเคราะห์ภาพรวมดังกล่าว.

^{๙๑} คณะทำงานการกระจายรายได้ สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, **สวัสดิการพื้นฐาน (Social Safety Net): รากฐานความเป็นธรรมทางรายได้**, (สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๕๐). เป็นผลงานการวิจัยของคณะวิจัยประกอบด้วย ประภาส ปิ่นตบแต่ง, นภาพร อติวานิชย์พงศ์, จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร, กิติพัฒน์ นนทปัทมเดช และศิริพร ยอดกมลศาสตร์.

ข้อจำกัดในการทำเป็นรัฐสวัสดิการ (welfare state) แต่ต้องมีหน้าที่จัดสวัสดิการสาธารณะในลักษณะสวัสดิการโดยรัฐ (state welfare) ทั้งในรูปแบบสวัสดิการฐานทรัพยากรธรรมชาติ ฐานชีวิตวัฒนธรรม ฐานประกันและฐานสิทธิ การขับเคลื่อนนโยบายสวัสดิการสังคมจะนำไปสู่การกระจายรายได้ที่เป็นธรรม ทำได้โดย ๑) ด้านกฎหมายยึดหลักความเสมอภาค และให้องค์กรท้องถิ่นมีหน้าที่หลัก ๒) กำหนดยุทธศาสตร์ทั้งระดับประเทศและท้องถิ่น ๓) พัฒนาระบบสวัสดิการที่หลากหลาย กระชับ เข้าถึงกลุ่มเป้าหมาย ๔) สร้างคนสร้างความรู้ ส่งเสริมกระบวนการสร้าง “จิตสำนึกสาธารณะ”

สำหรับพระพุทธศาสนานั้น มีการนำเสนอคำอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแตกต่างจากสาขาสังคมศาสตร์อย่างไรบ้างหรือไม่

งานของเดวิด อาร์.ลอย (David R. Loy)^{๙๒} พยายามค้นหาหลักพุทธธรรมเพื่อเข้าใจสาเหตุของปัญหาในปัจจุบัน อาทิ โลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ สงครามและการก่อการร้าย การเปลี่ยนแปลงของชั้นบรรยากาศโลก เป็นต้น โดยเสนอว่าปัญหาต่าง ๆ มีรากเหง้ามาจากการแบ่งแยกกันเป็นกลุ่ม เช่น เพศ เชื้อชาติ ประเทศและศาสนา ซึ่งเป็นลักษณะของ “อัตตารวม” (collective selves) ที่ฝ่ายหนึ่งแยกพวกของตนออกจากพวกอื่น ๆ ในลักษณะ “ทวินิยม” (dualism) การแบ่งแยกใน “อัตตารวม” นำไปสู่ปัญหาของสังคมหรือทุกข์รวม (collective dukkha) ซึ่งมีรากจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะและโมหะ (greed, ill will and delusion) อกุศลมูลในปัจจุบันได้รวมกลุ่มและกลายเป็น “สถาบัน” (institutionalized) คือ โลภะกับระบบเศรษฐกิจ โทสะกับระบบทหาร และโมหะกับสื่อสารมวลชน ในการแก้ไขนั้นพระพุทธศาสนาไม่พยายามแบ่งแยกกระหว่างเรากับเขา ความคิดเรื่อง “อนัตตา” (selflessness) จึงเป็นพื้นฐานที่ดีสำหรับพระพุทธศาสนาในการดำเนินงานทางสังคม (social action)

งานวิจัยอีกชิ้นที่ใช้หลักพุทธธรรมในระดับบุคคลเพื่อมาอธิบายสาเหตุปัญหาระดับโครงสร้างสังคมร่วมกับแนวคิดร่วมสมัย ได้แก่งานของพระเดชโพล เหมนาโลย^{๙๓} โดยเสนอว่าอุปาทานหรือความยึดมั่นซึ่งแยกเป็น ๔ ประเภทได้แก่งามอุปาทานคือความยึดมั่นในกาม ทิฏฐูปาทานคือความยึดมั่นในทิฏฐิ สิล্পพทุปปาทานคือความยึดมั่นในศีลและพรต และอิตถวาทุปปาทานคือความยึดมั่นในความเชื่อเรื่องอิตถา เป็นสาเหตุรากเหง้าของความรุนแรงทางตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้าง ส่วนความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมมาจากอุปาทานฝ่ายทิฏฐิ ทั้ง ๓ ได้แก่ ทิฏฐูปาทาน สิล্পพทุปปาทาน และอิตถวาทุปปาทาน การละอุปาทานในระดับ

^{๙๒} David R. Loy, “The Three Institutional Poisons: Challenging Collective Greed, Ill Will, & Delusion”, *Insight Journal*, (Winter 2006): 4-8.

^{๙๓} พระเดชโพล เหมนาโลย, “อุปาทานในพุทธศาสนาเถรวาทกับปัญหาในโลกปัจจุบัน”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา*, (คณะศิลปศาสตรมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙).

โครงสร้างใช้แนวทางเดียวกับการละในระดับปัจเจกบุคคลคือใช้หลักอริยมรรคมีองค์ ๘ โดยมีเป้าหมายคือ “สังคมโสตาบัน” ซึ่งหมายถึงสังคมที่ปราศจากความรุนแรง

นอกเหนือจากหลักพุทธธรรมเพื่ออธิบายต้นเหตุของปัญหาสังคมดังกล่าวแล้ว พระพุทธศาสนามีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้อย่างไร อาร์. पुलิกันดลา (R. Puligandla) และเค.พูฮักกา (K. Puhakka)^{๓๔} เสนอว่าพระพุทธศาสนาไม่มีการจัดตั้งองค์กรที่เข้มแข็งในการต่อสู้กับอำนาจทางการเมืองเช่นศาสนาอื่น แต่มีความสำคัญต่อการปฏิวัติจากการสร้างสำนึกในเรื่องหลักอนัตตาและหลักกรรม คนจะมีเสรีภาพโดยละการยึดติดพันนาการต่าง ๆ รวมถึงการยึดติดรูปแบบสังคมใดๆ ด้วย พระพุทธศาสนาเป็นอสังคม (asocial) แต่ไม่ต่อต้านสังคม (antisocial) คือไม่มีข้อสมมติล่วงหน้า (presupposition) ว่า สังคมจะปฏิบัติหรือเปลี่ยนแปลงไปสู่รูปแบบเช่นใด จึงไม่ตกอยู่ใน “ปฏิทรรศน์ของการปฏิวัติ” (paradox of the revolutionary) คือทำลายระบบเดิมแต่กลับรักษาสถานภาพเดิมของระบบที่ตนสร้างขึ้นใหม่

กล่าวโดยสรุป งานที่ทบทวนในส่วนนี้เป็นงานที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยเฉพาะปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจริง เป็นการศึกษาในเชิงปฏิฐาน (positivism) เชิงประจักษ์ (empirical study) หรือศาสตร์เชิงพรรณนา (descriptive science) โดยพิจารณาปัญหา เหตุปัจจัย กระบวนการในการเปลี่ยนแปลงและแนวทางแก้ไข เป็นงานที่แสดงความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงจากสภาพสังคมหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่ง

งานวิจัยเหล่านี้ ได้ถูกทอเป็นภาพต่อของปรากฏการณ์ในสังคมไทย ในภาพรวมของเมืองแสดงถึงความสัมพันธ์ทางสังคมของระบบอุปถัมภ์ที่ฝังรากลึกมาต่อเนื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจกับบทบาททางการเมือง ส่วนภาพรวมของบ้าน มีความเป็นเครือข่ายและพึ่งตนเอง แต่ต้องเผชิญกับความท้าทายของระบบการพัฒนาจากรัฐหรือเมือง ซึ่งภาคใต้เป็นพื้นที่ที่สามารถปรับตัวและต่อสู้ได้ดีกับระบบเศรษฐกิจทุนที่รุกอย่างหนักโดยอาศัยวัฒนธรรมชุมชน แต่การรวมกลุ่มที่เข้มแข็งยังไม่ใช่อุปสรรคสำหรับความเป็นอยู่ที่ดีในด้านต่าง ๆ การจัดสวัสดิการโดยรัฐและผู้เกี่ยวข้องจำเป็นต้องเข้ามาเสริมเพื่อให้เกิดความเป็นธรรม

สำหรับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาที่นำเสนอ นั้น สะท้อนถึงปัญหาสังคมจากอัตรารวมจากการแยกเป็นกลุ่ม ทวินิยม การยึดมั่นหรืออุปาทานในด้านต่าง ๆ นำไปสู่การเกิดเป็นสถาบันของอกุศลมูล และพัฒนาไปสู่ความรุนแรงทั้งทางตรง เช่นโครงสร้างและเชิงวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาศัยการสร้างจิตสำนึกในเรื่องอนัตตาและกรรม คือการไม่สะสมและการยอมรับผลจากการกระทำ รวมทั้งการไม่ยึดในรูปแบบใดๆ แม้รูปแบบสังคม

งานวิจัยที่นำเสนอข้างต้นนี้ นำไปสู่การต่อยอดที่น่าสนใจสำหรับงานวิจัยนอากิ การอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจริงหรือในเชิงประจักษ์ด้วยหลักพุทธธรรมนั้นจะ

^{๓๔} R. Puligandla and K. Puhakka, “Buddhism and Revolution”, *Philosophy East &*

สามารถทำได้หรือไม่ หลักพุทธธรรมจะอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างระบบการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมร่วมกันได้อย่างไร รวมทั้งการเชื่อมโยงหลักพุทธธรรมจากระดับบุคคลไปสู่ระดับโครงสร้างจะทำได้ในลักษณะไหน และสุดท้ายการนำเสนอสังคมที่พึงประสงค์จะทำได้ อย่างไรโดยไม่ติดกับดักปริทรรศน์ของการปฏิบัติหรือการเปลี่ยนแปลง

๑.๖.๓ งานวิจัยในพื้นที่ชุมชนไม้เรียง

เอกสารและงานวิจัยที่ทบทวนในส่วนนี้เป็นงานที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่กรณีศึกษาชุมชน ไม้เรียง สะท้อนถึงความสนใจที่ต่อเนื่องและหลากหลายของนักวิจัยในสาขาต่าง ๆ ผ่านการใช้ กรอบแนวคิดทฤษฎีที่แตกต่างกัน เช่นเดียวกับความน่าสนใจของเนื้อหาเรื่องราวในชุมชนแห่งนี้

จากเอกสารและงานวิจัยที่ทบทวนนี้ส่วนใหญ่เป็นการวิจัยที่ใช้กรอบแนวคิดเป็นตัวตั้ง และศึกษาชุมชนไม้เรียงตามกรอบดังกล่าว (ดูรายละเอียดในตารางที่ ๑.๑) งานที่ศึกษาด้าน ธุรกิจชุมชนและเศรษฐกิจ อาทิ งานของสุรียันต์ สุวรรณราช และคณะ^{๙๕} พบว่าการรวมกลุ่มทำ ธุรกิจยางพาราของชุมชนเกิดจากพ่อค้าเอาเปรียบ ต่อมาขยายเป็นการร่วมมือกันจัดตั้ง โรงงานผลิตยางพาราแผ่นอบแห้งและรับซื้อน้ำยางสด การบริหารจัดการอาศัยสะสม ประสบการณ์การเรียนรู้ของกลุ่มผู้นำจากนั้นถ่ายทอดให้สมาชิกจนกลายเป็นระบบการบริหาร จัดการธุรกิจโดยอาศัยวัฒนธรรมชุมชนในด้านความเป็นญาติพี่น้อง เพื่อน การพึ่งพาอาศัยซึ่ง กันและกัน ธุรกิจยางพาราของชุมชนมีความเจริญสามารถขยายจำนวนสมาชิก และขยายผลสู่ การพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเองได้ครบวงจรทั้งตำบลไม้เรียง

เมื่อเปรียบเทียบธุรกิจชุมชนของชุมชนไม้เรียงกับชุมชนอื่น ๆ จะมีความแตกต่างและ คล้ายคลึงอย่างไร งานของกนกกาญจน์ อนุแก่นทระย^{๙๖} พบว่าธุรกิจชุมชนไม้เรียงมีเงื่อนไขและ การก่อตัวที่แตกต่างกับอีกสองชุมชนที่ศึกษาคือ ชุมชนหัวสำโรง ลพบุรี และชุมชนหนองหว้า ฉะเชิงเทรา แต่มีความเหมือนกันคือ ๑) มีเงื่อนไขที่จำเป็นในการดำเนินงานธุรกิจชุมชน คือ นโยบายรัฐบาล วิสัยทัศน์ สมรรถภาพ ความมุ่งมั่นและความซื่อสัตย์ของผู้นำ ทักษะในการ จัดการธุรกิจและการจัดการการเปลี่ยนแปลง ๒) เงื่อนไขที่ส่งเสริมคือ ทูทางสังคมในท้องถิ่น การเรียนรู้ การสร้างองค์ความรู้ เครือข่ายและการเชื่อมโยง และการมีส่วนร่วมของรากหญ้า

^{๙๕} สุรียันต์ สุวรรณราช, สรณีย์ ฉันทะวิบูลย์, สุภาภรณ์ หาญทอง และอรรณณ สุทธิพิทักษ์, การบริหารและการจัดการธุรกิจยางพาราของชุมชน ตำบลไม้เรียง อำเภอดง จังหวัด นครศรีธรรมราช, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๕๒).

^{๙๖} Kanokkan Anukansai, "An Analysis and Synthesis of Community Business in Thailand", **Dissertation for Doctor of Philosophy (Development Administration)**, (School of Public Administration, National Institute of Development Administration), 2001.

ตารางที่ ๑.๑ แสดงการใช้กรอบแนวคิดต่าง ๆ ในงานวิจัยที่เกี่ยวกับชุมชนไม่เรียง

ด้าน	แนวคิด	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒
ธุรกิจและเศรษฐกิจ	ธุรกิจชุมชน	√	√	√									
	การพึ่งตนเอง	√				√				√	√		
	ทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง					√							
	ความยากจน							√					
	การพัฒนา								√				
การเรียนรู้	กระบวนการเรียนรู้ การเรียนรู้			√	√	√	√		√				
	กระบวนการถ่ายทอดความรู้						√						
	กระบวนการเผยแพร่ และแพร่กระจายนวัตกรรม										√		
	การจัดการความรู้				√								
	เครือข่ายการเรียนรู้					√	√						
วัฒนธรรมและองค์กรชุมชน	วัฒนธรรมชุมชน ชุมชนนิยม	√						√			√		
	การรวมกลุ่ม การมีส่วนร่วม	√		√					√				
	องค์กรชุมชน				√								
	องค์กรเบญจภาคี					√							
อื่น ๆ	การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ					√							
	กระบวนการติดต่อสื่อสาร								√				
	หน้าที่นิยม								√				
	ประวัติศาสตร์ และประสบการณ์											√	√

หมายเหตุ ๑. งานของสุริยันต์ สุวรรณราช และคณะ

๒. งานของกนกกาญจน์ อนุแก่นทราย

๓. งานของศิริวรรณ เจนการและคณะ

๔. งานของสุจิรา วิจิตร

๕. งานของชุตีมา แสงเงิน

๖. งานของกัลยาณี ปฎิมาพรเทพ

๗. งานของเฉลิมศักดิ์ บุญนำ เรื่องคนจนในธุรกิจยางพารา

๘. งานของเฉลิมศักดิ์ บุญนำ เรื่องการมีส่วนร่วมของกลุ่มเกษตรกรฯ

๙. งานของอภิรักษ์ ยอดมณี

๑๐. งานของสุพรรณิ ไกรนรา

๑๑. งานของจันทรา มาศสุพงศ์

๑๒. งานของประยงค์ รณรงค์

สำหรับปัญหาที่พบคือขาดประสิทธิภาพในการจัดการองค์กรและธุรกิจ ฟังฟังผู้นำและภายนอกมากเกินไป ทำให้ขัดขวางการพึ่งตนเองในการจัดการและมีแนวโน้มการประพฤติไม่ถูกต้อง

นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างความเข้มแข็งของธุรกิจชุมชนและความเข้มแข็งของชุมชน อาทิงานของศิริวรรณ เจนการและคณะ^{๙๗} ซึ่งวิจัยชุมชนไม้เรียงร่วมกับอีกสามแห่งคือ กลุ่มแม่บ้านท่าทราย ชัยนาท กลุ่มบ้านสมุนไพรรีตวิวง นครศรีธรรมราช และกลุ่มออมทรัพย์คลองเปี้ยะ สงขลา พบว่าธุรกิจชุมชนเป็นวิธีการหนึ่งที่จะสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน เนื่องจากเน้นการมีส่วนร่วม กรณีชุมชนไม้เรียงปัจจัยที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งได้แก่ แกนนำและผู้นำทางความคิด การร่วมมือกันด้วยกลุ่มแรงงาน (ขอมือหรือลงแขก) ร่วมทุนร่วมแรงตั้งโรงงานและการบริหารทุน ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนของการพัฒนาประกอบด้วย ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เครือข่ายแห่งการพัฒนาและการให้สวัสดิการ การรวมกลุ่มธุรกิจชุมชนในช่วงแรกประสบปัญหาต่างๆ เช่น การตลาด การได้รับการสนับสนุน การเรียนรู้ขององค์กรธุรกิจทำให้เกิดการพัฒนาสู่ความเข้มแข็งได้ ส่วนปัจจัยที่ทำให้เกิดความยั่งยืนในชุมชนไม้เรียงได้แก่ การสร้างเครือข่ายทางพารานครศรีธรรมราช การทำกิจกรรมย่อยต่างๆ เพื่อเป็นฐานเชื่อมโยงเครือข่าย ส่วนแผนชุมชนที่สร้างขึ้นสามารถทำให้มองเห็นแนวทางของตนเองได้อย่างชัดเจน และสอดคล้องรองรับการส่งเสริมและสนับสนุนจากองค์กรภายนอก

แม้จะมีความเข้มแข็งทั้งในธุรกิจและชุมชนแต่ปัญหาในชุมชนไม้เรียงยังคงมีอยู่ งานวิจัยเรื่องความยากจนในช่วงเวลาใกล้เคียงกันของเฉลิมศักดิ์ บุญนำ^{๙๘} พบว่าสาเหตุที่ทำให้เกษตรกรยางพาราในชุมชนไม้เรียงอยู่ในภาวะยากจนเกิดจาก ๑) การถือครองที่ดิน เนื่องจากศักยภาพในการผลิตและรายได้ขึ้นอยู่กับที่ดิน หากมีที่ดินเป็นของตนเองจะสามารถสร้างรายได้จากอาชีพนี้ได้ ส่วนกลุ่มที่เป็นแรงงานรับจ้าง ไม่มีที่ดินและเครื่องมือในการประกอบอาชีพเป็นของตนเองจะเป็นคนจน ๒) ภาวะของตลาดโลก แม้ว่าจะมีที่ดินของตนเองแต่ความผันผวนของตลาดโลกหากมีมากจะส่งผลต่อเกษตรกรสวนยางพารามากเพราะมีภาระค่าใช้จ่ายสูง หากราคายางตกย่อมทำให้ขาดทุนและนำไปสู่ปัญหาหนี้สิน ๓) ด้านสวัสดิการสังคม เกษตรกรชาวสวนยางพาราที่มีที่อยู่และมีสวนของตนเองจะมีโอกาสได้กู้เงินจากโครงการต่าง ๆ ร้อยละ ๕๐ เพราะมีหลักทรัพย์ค้ำประกันและมีความสามารถส่งเงินชำระคืนได้ ขณะที่กลุ่มผู้ใช้แรงงานซึ่งไม่มีหลักทรัพย์ค้ำประกันและไม่สามารถส่งเงินชำระคืนเงินต้นจึงไม่มีโอกาสได้รับประโยชน์จากการบริการเงินกู้ในโครงการต่าง ๆ ของรัฐบาล

^{๙๗} ศิริวรรณ เจนการ, ศรีสกุล บุญยศักดิ์, ประจักษ์ ยกย่อง, อัญชัญ แกมเชย และภัทรพล บุญญา, โครงการสร้างสรรค์พลังแผ่นดิน : กรณีศึกษาด้านธุรกิจชุมชน, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพัฒนาไท, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖-๖๑.

^{๙๘} เฉลิมศักดิ์ บุญนำ, คนจนในธุรกิจยางพารา, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๖).

ขณะที่เฉลิมศักดิ์มองเห็นปัญหาดังกล่าว แต่ชุมชนไม่เรี่ยยังคงเดินหน้าแก้ไขปัญหา และอยู่บนเส้นทางของการพึ่งตนเองอย่างต่อเนื่อง งานของอภินันท์ ยอดมณี^{๙๙} พบว่าลักษณะ การพึ่งตนเองของชุมชนไม่เรี่ยอยู่บนแนวคิดพื้นฐาน ๓ ประการ คือ ๑) แนวคิดการแก้ไข ปัญหาเฉพาะหน้า ๒) แนวคิดเชิงรับ ๓) แนวคิดเชิงรุก ลักษณะการมีส่วนร่วมดำเนินการผ่าน กระบวนการ ๕ ขั้นตอน คือ ๑) การปรับเปลี่ยนแนวคิด ๒) การสรุปปัญหา ๓) การวางแผน ๔) การดำเนินงาน ๕) การประเมินผลงาน ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนไม่เรี่ยพึ่งตนเองได้ คือ ๑) ปัจจัย ภายใน ได้แก่ การมีส่วนร่วมของชุมชน อัตลักษณ์ สังคมที่เอื้อต่อการพัฒนา รักการเรียนรู้ โครงสร้างการดำเนินงานที่เหมาะสม เครือข่ายภายในชุมชนที่เข้มแข็งและปัญหาที่เกิดขึ้นใน ชุมชน ๒) ปัจจัยภายนอก คือองค์กรภาครัฐและเอกชน การยอมรับจากภายนอก เครือข่าย ภายนอกและกลไกตลาด ส่วนเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนไม่เรี่ยพึ่งตนเองได้คือระดับความสามัคคี ระดับความรุนแรงของเหตุการณ์ต่าง ๆ ระดับความรู้ความสามารถของบุคลากรในชุมชน และ ระดับความพร้อมของกลุ่มแกนนำ อุปสรรคสำคัญในการพึ่งตนเอง คือ ๑) อุปสรรคภายใน ได้แก่ ความไม่พร้อมของบุคลากรในชุมชน การทำสวนยางเป็นอาชีพหลัก หน่วยงานรัฐในท้องถิ่น และสมาชิกบางกลุ่มให้ความสำคัญต่อการเข้ามามีส่วนร่วมไม่มากนัก ๒) อุปสรรคภายนอก ได้แก่ พ่อค้าคนกลางกำหนดราคาขาย กลไกตลาดโลกเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และนโยบายของ รัฐบาลที่ไม่มีความชัดเจนในการพัฒนาอาชีพสวนยางพารา

ในระยะต่อมามีการวิจัยด้านการเรียนรู้ของชุมชนหลายงาน อาทิ งานของสุจิตรา วิจิตร^{๑๐๐} พบว่าศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรี่ยเกิดจากการนำความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนและ ความรู้จากภายนอกมาใช้เพื่อการสร้างอาชีพเสริมซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการความรู้ (Knowledge Management) ทั้งนี้การดำเนินการจัดการความรู้ของศูนย์ฯ ได้ก่อให้เกิดทั้งความรู้ ผังลึกที่อยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge) ความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) และความรู้แฝง (Embedded Knowledge) ในการดำเนินการจัดการความรู้ของศูนย์ฯ ได้ก่อให้เกิดกระบวนการ เรียนรู้ขึ้น การเรียนรู้ของคนในชุมชนที่เกิดขึ้นมี ๒ รูปแบบทั้งในกลุ่มที่เมื่อสนใจศึกษาข้อมูล แล้วนำไปทดลองปฏิบัติ และในบางกลุ่มที่สนใจและศึกษาข้อมูลแต่ไม่ได้ทดลองปฏิบัติ

^{๙๙} อภินันท์ ยอดมณี, “การพึ่งตนเองของชุมชนไม่เรี่ย อำเภอดงวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาศาสตร์ศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖).

^{๑๐๐} สุจิตรา วิจิตร, “องค์กรชุมชนที่มีการจัดการความรู้ : กรณีศึกษา ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชน ไม่เรี่ย จังหวัดนครศรีธรรมราช”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และ สังคม (สหสาขาวิชา), (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

งานวิจัยอีกชิ้นทางการเรียนรู้คืองานของชุตติมา แสงเงิน^{๑๐๑} พบว่าศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียงรวมกลุ่มจากชาวบ้านที่ต้องการพึ่งพาตนเองจากการเอาตัวเอาเปรียบของพ่อค้า โดยอาศัยความเป็นเครือญาติและความเป็นคนในชุมชนเดียวกัน เน้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในลักษณะของสภาผู้นำชุมชนไม่เรียง มีกิจกรรมบนพื้นฐานของทรัพยากรและสภาพแวดล้อมของชุมชนไม่เรียง ปัจจัยที่มีผลต่อการเกิดขึ้นของศูนย์ศึกษาฯ นั้น ปัจจัยภายในได้แก่ ความสัมพันธ์ทางสังคม บทเรียนการเผชิญปัญหาาร่วมกัน ประวัติวัฒนธรรมท้องถิ่น และความสามารถของผู้นำ ส่วนปัจจัยภายนอกได้แก่ ระบบเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวที่เน้นการส่งออกภาวะการผูกขาดของพ่อค้าคนกลาง และการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก นอกจากนี้เมื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเพื่อการพึ่งตนเองพบว่า มี ๔ ขั้นตอน คือ ความตระหนักในปัญหา การคิดวิเคราะห์ปัญหา การกำหนดทางเลือกที่เหมาะสม และการดำเนินงาน ในส่วนขององค์กรเบญจภาคีที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพึ่งตนเองพบว่า องค์กรเหล่านี้มีส่วนร่วมทั้งด้านความร่วมมือ ความช่วยเหลือ การติดต่อประสานงาน การให้งบประมาณสนับสนุนและอื่นๆ

ส่วนงานวิจัยด้านกระบวนการเรียนรู้และกระบวนการถ่ายทอดความรู้เพื่อแก้ปัญหาของกัลยาณี ปฏิวาพรเทพ^{๑๐๒} พบว่าวิถีชุมชนในไม่เรียงอยู่ได้ด้วยความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม แก้ปัญหาโดยใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมและภูมิปัญญาใหม่ มีความเพียงพอในนัยเศรษฐกิจพอเพียง ไม่สะสมส่วนเกิน แบ่งปันความสุขให้แก่กันตามอัตภาพที่ได้สืบทอดมาหลายชั่วอายุคนเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม แต่ก็ไม่ใช่ว่าจะแก้ปัญหาได้ทั้งหมดและบางครั้งถูกมองเป็นเรื่องทวนกระแสหลักเพราะภูมิปัญญาไทยเป็นองค์ความรู้ในมิติของการรวมเอาความดี ความจริง ความงาม มาบูรณาการกันเป็นองค์รวม

งานวิจัยด้านวัฒนธรรมและองค์กรชุมชนเป็นงานอีกด้านที่มีผู้สนใจ ตัวอย่างงานในด้านนี้ ได้แก่ งานวิจัยความเข้มแข็งของชุมชน การพึ่งตนเองและการแพร่กระจายนวัตกรรมของ

^{๑๐๑} Shutima Saengngern, "Learning Networks of Resource and Environmental Management for Self-reliance", **Thesis for Doctor of Education (Environmental Education)**, (Faculty of Graduate Studies, Mahidol University), 2002.

^{๑๐๒} กัลยาณี ปฏิวาพรเทพ, "การวิจัยและพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาชุมชน โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นกรณีศึกษาชุมชนไม่เรียง อำเภอดงหลวง จังหวัดนครสวรรค์", เอกสารการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยาครั้งที่ ๓ ทบทวนภูมิปัญญา ทำทนายความรู้, (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๔๗). และปรับปรุงใน ภูมิปัญญากับการสร้างพลังชุมชน, เอกสารวิชาการลำดับที่ ๔๔, (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๔๘), หน้า ๒๑๐-๒๔๐.

สุพรรณิ ไกรนรา^{๑๐๓} โดยพบว่าชุมชนไม้เรียงมีสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญได้แก่ การเคลื่อนย้ายและการขยายตัวของกลุ่มคน การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ นโยบายการพัฒนาของรัฐ และระบบตลาด ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนไม้เรียงกับโลกภายนอกซับซ้อนขึ้น ชาวบ้านปรับเปลี่ยนจากวิถีการผลิตแบบยังชีพมาเป็นการทำสวนยางพาราเป็นพืชเชิงเดี่ยว วัตถุประสงค์ความสำคัญและเคลื่อนย้ายบทบาทมาเป็นตลาดและสถานีรถไฟแทน ทำให้การพึ่งพาอาศัยกันในชุมชนได้เปลี่ยนมาเน้นการพึ่งตนเองภายในครัวเรือนที่ขึ้นอยู่กับรัฐและตลาดมากขึ้น แต่โครงสร้างทางสังคมยังช่วยยึดเหนี่ยวให้ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและระบบคุณค่าของชุมชนในบางประการยังคงดำรงอยู่ มีการจัดตั้งองค์กรเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนโดยมีผู้นำธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการพึ่งตนเอง แต่มีความแตกต่างในแนวคิดการพึ่งตนเองในกลุ่มชาวบ้าน สะท้อนภาพชุมชนในภาวะเปลี่ยนผ่าน การพึ่งตนเองได้ของชุมชนจึงไม่ได้มีลักษณะเป็นภาพนิ่งที่ตายตัวหากแต่เป็นการปรับตัวในเชิงพลวัตที่สัมพันธ์อยู่กับบริบทของชุมชน กระบวนการ และเงื่อนไขที่เข้ามาเกี่ยวข้อง

สำหรับการรวมกลุ่มและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนไม้เรียงซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็งนั้น เฉลิมศักดิ์ บุญนำ^{๑๐๔} นักวิจัยที่เป็นคนในพื้นที่ได้วิจัยพบว่าสมาชิกเพศชายมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนมากกว่าเพศหญิง รวมทั้งสมาชิกอายุมาก สมาชิกที่เข้าร่วมกลุ่มสังคมมาก สมาชิกที่ได้รับการฝึกอบรมมาก สมาชิกที่ได้รับข้อมูลข่าวสารมาก จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนมากกว่า สมาชิกอายุน้อย สมาชิกที่เข้าร่วมกลุ่มสังคมน้อย สมาชิกที่ได้รับการฝึกอบรมน้อยและสมาชิกที่ได้รับข้อมูลข่าวสารน้อยตามลำดับ

สำหรับการวิจัยด้านอื่น ๆ อาทิ งานของจันทรา มาศสุพงศ์^{๑๐๕} ได้วิจัยประวัติการชุดแร่บนเขาศูนย์ ตำบลไม้เรียง โดยให้ข้อมูลทั้งลักษณะทางกายภาพ อาทิ ประชากร การขยายตัว โครงสร้างพื้นฐาน ฯลฯ รวมทั้งลักษณะเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม โดยเสนอข้อมูลบริบทเขา

^{๑๐๓} สุพรรณิ ไกรนรา, “กระบวนการเรียนรู้สู่การจัดการแบบชุมชนพึ่งตนเอง: ศึกษากรณีตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช, ๒๕๔๖).

^{๑๐๔} เฉลิมศักดิ์ บุญนำ, “การมีส่วนร่วมของกลุ่มเกษตรกรสวนยางไม้เรียงในการพัฒนาชุมชน”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

^{๑๐๕} จันทรา มาศสุพงศ์, คู่มือศึกษา ประวัติการชุดแร่บนเขาศูนย์ ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช, (วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, ๒๕๕๐). เป็นหนังสือที่สรุปจากงานวิจัยของ จันทรา มาศสุพงศ์และคณะ, โครงการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อหาแนวทางการพัฒนาเขาศูนย์ ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์, (ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ม.ป.ป.). (เป็นโครงการที่รับการสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาปีงบประมาณ ๒๕๔๖ คาดว่าเป็นผลงานวิจัยของมหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราชปี ๒๕๔๘).

ศูนย์ระหว่างปี ๒๕๑๒-๒๕๒๔ ผ่านการบอกเล่าของคนในชุมชนและเอกสารข้อมูล นอกจากนี้ยังได้เสนอกระบวนการการขุดแร่ลู่แฟรมบนเขาศูนย์ และสภาพปัญหาสังคมในช่วงเวลานั้น.

เอกสารที่สำคัญเกี่ยวกับชุมชนไม้เรียงอีกชิ้นคือ งานเขียนของประยงค์ รัตนรงค์^{๑๐๖} โดยนำเสนอความรู้ ประสบการณ์และแนวคิดของชุมชนไม้เรียงในเรื่องบางพาราจากการปลูกเป็นพืชเดี่ยวจนสามารถเสนอแผนแม่บทการพัฒนาบางพาราไทยในระดับประเทศ เรื่องศูนย์การเรียนรู้ชุมชนจากปรัชญา“เรียนในสิ่งที่ต้องทำ และทำในสิ่งที่รู้แล้ว” มาสู่ “เรียนในสิ่งที่ต้องรู้ เรียนในสิ่งที่ควรรู้” เรื่องแผนแม่บทชุมชนจากผลการเรียนรู้สู่การปฏิบัติร่วมกัน เรื่องการจัดองค์กรเพื่อความยั่งยืนโดยคำนึงถึงการจัดการคน องค์กร กิจกรรม ผลประโยชน์และสวัสดิการ และเรื่องวิสาหกิจชุมชนซึ่งมีเป้าหมายคือการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชน

กล่าวโดยสรุป เอกสารและงานวิจัยในหัวข้อนี้มีความคล้ายคลึงกันอย่างน้อยสามประการ ประการแรกเป็นงานวิจัยที่ใช้กรอบแนวคิดทฤษฎีเป็นตัวตั้งและศึกษาชุมชนไม้เรียงตามกรอบดังกล่าว ประการที่สองเป็นการเลือกศึกษาชุมชนไม้เรียงในบางด้านที่สนใจ อาทิ ธุรกิจชุมชน การเรียนรู้ของชุมชน การมีส่วนร่วมหรือการพึ่งตนเอง เป็นต้น ยกเว้นงานที่ศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างรอบด้าน เช่นงานของสุพรรณิ ไกรนรา และจันทร์มาศสุพงศ์ ประการที่สามเป็นงานที่ศึกษาในระดับโครงสร้างสังคมโดยให้ความสำคัญอย่างจำกัดกับบทบาทในระดับบุคคล หรือความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองระดับ

ในการวิจัยนี้จึงประสงค์ที่จะค้นหามุมมองที่แตกต่างจากงานวิจัยที่ได้ดำเนินการมาแล้ว ดังนี้ ประการแรกจะศึกษาชุมชนไม้เรียงตามสภาพที่เป็นจริงโดยหลีกเลี่ยงการมีกรอบแนวคิดใด ๆ เป็นมูลบทในการเข้าเก็บข้อมูล ประการที่สองจะพิจารณาปรากฏการณ์ในลักษณะที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันเป็นระบบหรือองค์รวมมากกว่าการศึกษาเพียงเรื่องใดเรื่องหนึ่ง รวมทั้งพิจารณาปรากฏการณ์เหล่านี้ในลักษณะที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองต่อบริบทมากกว่าจะเป็นการศึกษาอย่างหยุดนิ่งและเป็นระบบปิด ประการที่สาม จะให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทของบุคคลและโครงสร้างทางสังคม และประการที่สี่ จะวิเคราะห์ปรากฏการณ์ด้วยหลักพุทธธรรมแทนการใช้แนวคิดทฤษฎีของวิทยาการสมัยใหม่

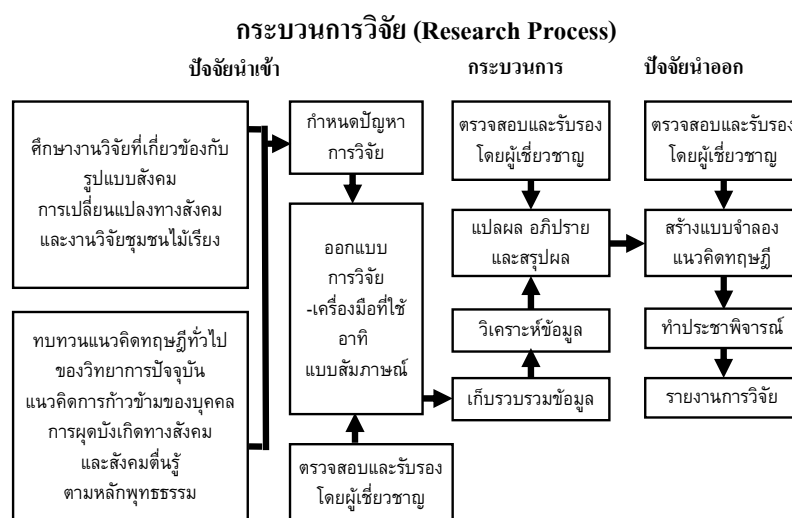
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัยเป็นกิจกรรมหนึ่งซึ่งมีความสัมพันธ์กับกระบวนทัศน์ของนักวิจัย และกระบวนทัศน์การวิจัย (research paradigm) กล่าวคือการวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการบูรณาการซึ่งเกี่ยวข้องกับความเชื่อและประสบการณ์ของนักวิจัย ความร่วมมือของผู้ที่เกี่ยวข้อง การเลือกและใช้วิธีดำเนินการวิจัยรวมถึงการตระหนักว่าข้อค้นพบที่ได้นั้นเป็น

^{๑๐๖} ประยงค์ รัตนรงค์, รวมความรู้ ประสบการณ์ และแนวคิด ของชุมชนไม้เรียง, (นครศรีธรรมราช : ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง, ๒๕๔๖).

เพียงมุมมองหนึ่งและสะท้อนถึงกระบวนการดังกล่าว^{๑๐๗} ทั้งนี้วิธีดำเนินการวิจัยเป็นเรื่องเฉพาะตัว แต่ละคนคิดต่างกันและมีวิธีของตนเองในการเข้าถึงความจริง^{๑๐๘} ส่วนในแวดวงการวิจัยนั้นสะท้อนถึงกระบวนการทัศน์การวิจัยเช่นกัน (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ก)

สำหรับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จัดอยู่ในกระบวนการทัศน์พระพุทธศาสนาในการแปลความตามแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ (interpretive qualitative research) มุ่งหมายเป็นการวิจัยเชิงพรรณนา (descriptive research) เพื่อใช้ประโยชน์เป็นการวิจัยแบบประยุกต์ (applied research) สำหรับขั้นตอนการวิจัย (research process) สามารถแบ่งได้ดังนี้

ภาพที่ ๑.๔ กระบวนการวิจัย

๑.๗.๑ ทบทวนเอกสารและงานวิจัย ขั้นตอนนี้จะศึกษาเนื้อหา แนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ตลอดจนงานวิจัยชุมชนไม่เรียง ทั้งนี้เพื่อตรวจสอบว่า มีการทำวิจัยในลักษณะนี้หรือไม่ และมีเอกสารที่กล่าวถึงแนวคิดทฤษฎีทางด้านสังคม การเปลี่ยนแปลงทางสังคม รวมทั้งแนวคิดทางสังคมของพระพุทธศาสนาอย่างไรบ้าง โดยแบ่งเอกสารและงานวิจัยเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

ประเภทที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑. ด้านรูปแบบสังคม
๒. ด้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
๓. พื้นที่ชุมชนไม่เรียง

^{๑๐๗} Christina Goulding, **Grounded Theory: A Practical Guide for Management, Business and Market Researchers**, (London: SAGE Publications Ltd., 2002) p. 36.

^{๑๐๘} B. Stern, 'Classical and vignette television advertising dramas: structural models, formal analysis and consumer effects', **Journal of Consumer Research**, 19 (1994): 601–15 quoted in Christina Goulding, *Ibid.*, p. 35.

ประเภทที่มีแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑. ด้านการก้าวข้ามของบุคคล
๒. ด้านการผูกมัดเกิดทางสังคม
๓. ด้านสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรม

ผลที่ได้จากขั้นตอนนี้คือ สามารถกำหนดช่องว่างและต่อยอดงานวิจัยอื่น ๆ รวมทั้งเข้าใจบริบทที่แนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ใช้เป็นบาทฐานของการอธิบายปรากฏการณ์สังคม

๑.๗.๒ กำหนดปัญหาและออกแบบการวิจัย เมื่อได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยแล้วในขั้นนี้จะกำหนดปัญหาการวิจัยและเลือกแบบแผนการวิจัย โดยเริ่มจากปัญหาการวิจัยที่เกิดจากช่องว่างในการให้คำอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างการก้าวข้ามของบุคคลกับการมีระบบสังคมที่พึงประสงค์ จากนั้นจึงพิจารณาว่าการวิจัยเช่นนี้อยู่บนกระบวนทัศน์การวิจัยใดซึ่งพบว่าสามารถเป็นงานในกระบวนทัศน์พระพุทธศาสนาที่ใช้การแปลความหรือตีความตามแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การวิจัยภาคสนามในชุมชนไม่เรียงซึ่งจะวิจัยถึงวัฒนธรรมในแง่ภูมิวิธีคิด^{๑๐๙} และวิถีชีวิตของผู้นำและคนในชุมชนต่อสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๕๕ จึงจัดเป็นการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (historical research) ได้อีกทางหนึ่ง

ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ออกแบบให้ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และใช้การวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) เป็นส่วนประกอบ

สำหรับคำถามในการสัมภาษณ์ (ดูภาคผนวก ข) ดร. พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร (อบอุ้น), รศ.ปาริชาติ วลัยเสถียรและดร.อำนาจ บัวศิริ เป็นผู้ทรงคุณวุฒิรับรองแนวคำถาม

ในการวิเคราะห์ข้อมูล แปลความและสรุปผลการวิจัยนั้น มีการตีความหรือให้ความหมายอย่างน้อย ๓ ระดับ กล่าวคือ ระดับที่ ๑ เป็นการตีความของคนในชุมชนต่อ

^{๑๐๙} ดูรายละเอียดใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, “วิธีคิดของคนไทย : กรอบความคิดและแนวทางการวิจัย”, ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, รายงานฉบับสมบูรณ์เรื่องวิธีคิดของคนไทย, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๙), หน้า ๒-๑๐. ศาสตราจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ได้เสนอความหมาย กรอบความคิดและแนวทางการวิจัยวิธีคิดว่า วิธีคิดหมายถึง “องค์รวมของหลักการหรือระบบเหตุผลที่ใช้อธิบายคุณค่าและให้ความหมายต่ออุดมการณ์ของการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมหนึ่ง ๆ ซึ่งผู้คนในสังคมนั้นได้สร้างสรรค์และสะสมขึ้นมาในความพยายามที่จะแสดงออกถึงจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์และการปรับตัวกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน” โดยวิธีคิดนั้นประกอบด้วย ๓ ระบบซ้อนและเชื่อมโยงกันคือระบบคุณค่า ระบบภูมิปัญญาและระบบอุดมการณ์อำนาจ วิธีคิดเป็นทั้งการคิด ระบบคิด และกระบวนกรคิด ในส่วนของกรอบความคิดในการวิจัยวิธีคิดนั้นคือ มนุษย์มีความรู้สึกนึกคิดที่จะปรับเปลี่ยนระบบคุณค่าในทางวัฒนธรรมได้เมื่อต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงแนวทางการวิจัยที่น่าเสนอ ๓ แนวทางคือ แนวทางการศึกษาการคิดกับการให้ความหมาย แนวทางการศึกษา ระบบคิดกับกระบวนทัศน์ และแนวทางกระบวนกรคิดกับการผลิตใหม่ทางวัฒนธรรม เป็นต้น.

สถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเป็นมุมมองในทัศนะ “คนใน” (emic)^{๑๑๐} ระดับที่ ๒ เป็นการสะท้อนความหมายจากการตีความในระดับที่ ๑ ออกมาเป็นแนวคิดและการจัดหมวดหมู่ในพุทธธรรมเป็นมุมมองในทัศนะ “คนนอก” (etic) ใช้การให้เหตุผลแบบอุปนัย (induction) และระดับที่ ๓ เป็นการเชื่อมโยงแนวคิดต่าง ๆ ในระดับที่ ๒ เข้าเป็นแบบจำลองหรือความสัมพันธ์กันตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา สำหรับการตีความในระดับที่ ๒ และ ๓ ได้นำเสนอผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมมนาและการรับฟังสาธารณะเพื่อตรวจสอบความน่าเชื่อถือ (trustworthiness)

ผลที่ได้จากขั้นตอนนี้คือ กำหนดระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้กับงานวิจัยนี้ได้อย่างชัดเจน

๑.๗.๓ การเก็บรวบรวมข้อมูล ขั้นตอนนี้ใช้การสัมภาษณ์แบบลึก การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ การประชุม ฯลฯ โดยการสัมภาษณ์เริ่มจากบุคคลสำคัญ (key informant) คือนายประยงค์ รัตนรงค์ และใช้การเลือกตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลคนอื่นแบบโรว์บอลเทคนิค (snowball sampling technique)^{๑๑๑} ด้วยการแนะนำต่อเพื่อขยายไปสัมภาษณ์ทั้งผู้สนับสนุนและผู้ไม่สนับสนุนในกิจกรรมต่าง ๆ นอกจากนี้เสริมด้วยการสุ่มตัวอย่างตามทฤษฎี (theoretical sampling)^{๑๑๒} จากบุคคลที่เกี่ยวข้องรวมถึงบุคคลภายนอกที่มีบทบาทร่วมกับชุมชนไม่เรียง อาทิ นักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ เจ้าหน้าที่รัฐ เป็นต้น สำหรับการค้นคว้าเอกสาร อาทิ ข้อมูลทางราชการ แผนแม่บทชุมชน ฯลฯ ใช้เพื่อให้ได้ภาพชัดเจนยิ่งขึ้น

ผลที่ได้จากขั้นตอนนี้คือ รวบรวมข้อมูลจากภาคสนามเพื่อวิเคราะห์ต่อไป

๑.๗.๔ การวิเคราะห์ การตีความและสังเคราะห์ข้อมูล ขั้นตอนนี้ไม่ได้เริ่มหลังการเก็บข้อมูล แต่เริ่มตั้งแต่การเก็บข้อมูลจนถึงกระบวนการเขียนงานวิจัย^{๑๑๓} เนื่องจากการ

^{๑๑๐} “คนใน” (emic) และ “คนนอก” (etic) ดูรายละเอียดใน อมรา พงศาพิชญ์, “ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ”, ใน *คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา*, บรรณาธิการ โดย อุทัย ดุลยเกษม, หน้า ๕ และ ๗.

^{๑๑๑} วิธีการใช้ ข้อดีและข้อจำกัด ดูรายละเอียดใน “sampling”, Michael Bloor and Fiona Wood, *Keywords in Qualitative Methods*, (London : Sage Publications Ltd., 2006), pp. 154-156. และ H. Russell Bernard, *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*, 4th Ed., (USA: AltaMira Press, 2006), pp. 192-194.

^{๑๑๒} Anselm L. Strauss and Juliet M. Corbin, *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, 2nd Ed., (Thousand Oaks CA: Sage Publication Inc., 1998), p. 73. การสุ่มตัวอย่างตามทฤษฎี (theoretical sampling) หมายถึงการสุ่มตัวอย่างที่อยู่บนพื้นฐานของแนวคิดที่ผุดบังเกิดขึ้นมาเพื่อสำรวจว่าแนวคิดนั้น ๆ มีมิติ ขนาดและสภาพของคุณสมบัติขนาดใด วิธีนี้เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ การตีความและการสังเคราะห์ข้อมูลในหัวข้อ ๑.๗.๔

^{๑๑๓} Stanley R. Barrett, *Anthropology: A Student's Guide to Theory and Method*, (Toronto Buffalo London: University of Toronto Press Inc., 2002), p. 235.

เก็บข้อมูลจำเป็นต้องจดบันทึกความคิดเห็น รวมทั้งกำหนดดัชนี จัดหมวดหมู่ เป็นต้น การดำเนินการเช่นนี้ถือว่าเริ่มต้นวิเคราะห์และให้ความหมายกับข้อมูลซึ่งมีปัญหาว่าจำเป็นต้องดำเนินการจัดหมวดหมู่ตามแนวคิดทฤษฎีใด ๆ หรือไม่ แนวทางการวิเคราะห์ (Approach to Analysis) มีหลายแนวทางซึ่งมีรายละเอียดและขั้นตอนที่แตกต่างกัน (ดูภาคผนวก ก)

งานวิจัยนี้ประยุกต์ใช้แนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยแนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐาน (grounded theory-GT) ของนักสังคมวิทยาสองคน คือ บาร์นีย์ กลาเซอร์และแอนเซลม์ สโตรสส์ (Barney Glaser and Anselm Strauss)^{๑๑๔}

^{๑๑๔} Barney Glaser and Anselm Strauss, **The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research**, (NY: Aldine de Gruyter, 1967), p.1. ทั้งสองคนมุ่งเสนอว่า “ทำอย่างไรจึงจะสามารถค้นพบทฤษฎีจากข้อมูลที่ได้และนำมาวิเคราะห์อย่างเป็นระบบในสาขาสังคมศาสตร์” ส่วนใน “grounded theory”, Michael Bloor and Fiona Wood, **Keywords in Qualitative Methods**, pp. 95-98. อธิบายว่าแนวทางนี้สามารถใช้วิธีการ (technique) ได้อย่างยืดหยุ่นหลากหลายวิธี โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความรู้เชิงทฤษฎีจากข้อมูลเชิงคุณภาพ การที่ทฤษฎีได้มาจากข้อมูลเช่นนี้จึงเป็นการให้เหตุผลแบบอุปนัย (inductive) มากกว่าเป็นแบบนิรนัย (deductive) คือเป็นการเปลี่ยนจากกรณีเฉพาะมาเป็นข้อสรุปทั่วไป ทฤษฎีที่ได้จากแนวทางนี้จะเป็นทฤษฎีระดับกลาง (middle range theory) ไม่ใช่เป็นทฤษฎีในระดับคำบรรยายหลัก (grand narrative) ข้อดีของแนวทางนี้คือปิดช่องว่างในการรายงานกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลซึ่งก่อนหน้านี้จะมีแนวทางนี้ถือกันว่าเป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะตัวและไม่สามารถเขียนออกเป็นตัวอักษรได้ ส่วนข้อถกเถียงถึงข้อจำกัดนั้น กลุ่มหลังนวยุคนิยมมองว่า แนวทางนี้เป็นแนวทางที่ล้าสมัยเหมือนนักสังคมศาสตร์สมัยใหม่ (modernist social science) ที่ใช้วิธีการวิจัยตามแนวทางวิทยาศาสตร์ แต่ผู้สนับสนุนแนวทางนี้ให้ความเห็นว่าไม่จำเป็นต้องผูกกับแนวคิดสมัยใหม่ การให้เหตุผลแบบอุปนัยเป็นการเปิดกว้างต่อความคิดใหม่และการวิพากษ์ตนเองซึ่งสอดคล้องกับวิธีการของหลังนวยุคด้วย นอกจากนี้ใน Udo Kelle, “‘Emergence’ vs. ‘Forcing’ of Empirical Data? A Crucial Problem of ‘Grounded Theory’ Reconsidered”, **Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research**, 6(2) 2005, Art. 27. [online]. Source: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0502275>. [February 2010]. ได้กล่าวถึงพัฒนาการที่เกี่ยวข้องกับแนวทางนี้โดยเฉพาะในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical data) และข้อความเชิงทฤษฎี (theoretical statement) เนื่องจากแนวทางนี้เกิดขึ้นเพื่อโต้แย้งแนวทางการตั้งสมมุติฐานแบบนิรนัย (hypothetico-deductive approach-HD) ซึ่งจะมีทฤษฎีและสมมุติฐานการวิจัยที่ชัดเจนก่อนการเก็บข้อมูล ขณะที่แนวทางนี้เสนอให้ลดความสำคัญเรื่องแนวคิดทฤษฎีหรือสมมุติฐานใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะวิจัยแล้วให้เกิดการ “ผุดบังเกิด” (emergence) เป็นหมวดหมู่ (category) ของข้อมูลออกมาเองเพื่อไม่ให้หมวดหมู่ที่ผุดขึ้นเกิดการ “ปนเปื้อน” บทความนี้ได้ถกเถียงถึงความแตกต่างระหว่างแนวคิดของผู้คิดค้นแนวทางนี้ร่วมกัน คือ บาร์นีย์ กลาเซอร์และแอนเซลม์ สโตรสส์ (Barney Glaser and Anselm Strauss) และได้นำเสนอแนวคิดหลายประการ เช่น การอ้างอิงแบบ abduction ฯลฯ เพื่อให้เกิดความเข้าใจแนวทางนี้ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น.

รวมทั้งแนวทางนี้ที่มีการปรับปรุงโดย แคธี ชาร์มาซ (Kathy Charmaz) เพื่อให้ใช้ได้
อย่างดีกับการวิจัยในกระบวนการวิเคระห์การวิจัยกลุ่มแปลความ^{๑๑๔} และเป็นแนวทางที่ไม่ต้องมีกรอบ
แนวคิดทฤษฎีใด ๆ เข้าไปก่อนการเก็บข้อมูล

ผลที่ได้จากขั้นตอนนี้ คือ สามารถประมวลแนวคิด จัดหมวดหมู่ รวมทั้งสร้าง
ความสัมพันธ์ของหมวดหมู่ต่าง ๆ จากข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาโดยตรง และพัฒนาเป็น
แบบจำลองหรือทฤษฎีในระดับกลางต่อไป

๑.๗.๕ การตรวจสอบ การสรุปผลและรายงานการวิจัย เมื่อวิเคราะห์ ดีความ
และสังเคราะห์ข้อมูลจนได้ผลการวิจัยเป็นแบบจำลองแล้ว ขั้นตอนต่อไปจะดำเนินการตรวจสอบ
ในสองระดับคือ การตรวจสอบกระบวนการวิจัย และการตรวจสอบความถูกต้องตามหลักกรรม

ในการตรวจสอบกระบวนการวิจัยนั้นจะเป็นการสอบทานกระบวนการการวิจัยใน
ขั้นตอนสำคัญคือการวิเคราะห์ ดีความ และสังเคราะห์ข้อมูลซึ่งเป็นการดีความในระดับที่ ๒ และ
ระดับที่ ๓ (การดีความในระดับที่ ๑ ของผู้ให้สัมภาษณ์นั้นได้ใช้การตรวจสอบแนวคำถาม
สัมภาษณ์เพื่อป้องกันการชี้นำจากผู้สัมภาษณ์แล้ว) กับผู้ทรงคุณวุฒิด้านระเบียบวิธีวิจัยเพื่อ
รับรองความน่าเชื่อถือของการดำเนินตามกระบวนการวิจัย (ดูรายชื่อในภาคผนวก จ)

ในการตรวจสอบความถูกต้องตามหลักกรรมของแบบจำลองแนวคิดจะดำเนินการใน
สองด้าน ในด้านที่หนึ่งจะเป็นการตรวจสอบจากภายในการวิจัยด้วยการสอบทานกับหลักพุทธ
ธรรมในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเพื่อชี้ว่า แบบจำลองนั้นสอดคล้องกับหลักกรรมทาง
พระพุทธศาสนาหรือไม่ เพียงใด ในด้านที่สองจะเป็นการตรวจสอบจากภายนอกโดยจัดการ
ประชุมสัมมนาหรือประชาพิจารณ์แบบจำลองแนวคิดที่ได้ เพื่อนำเสนอนักวิชาการทางด้าน
พระพุทธศาสนาให้การรับรองผลพร้อมทั้งรับฟังความคิดเห็นโดยการจัดสัมมนาเฉพาะกลุ่ม

^{๑๑๔} Kathy Charmaz, "Constructionism and the Grounded Theory Method", in **Handbook of Constructionist Research**, ed. by James A. Holstein and Jaber F. Gubrium, (NY: The Guilford Press, 2008), pp. 397-412. ชาร์มาซได้ปรับปรุงให้แตกต่างโดยตั้งข้อสมมุติพื้นฐานคือ ๑) ความเป็นจริงเป็นกระบวนการและการประกอบสร้างที่เกิดขึ้นได้หลายแบบ ๒) กระบวนการวิจัยผุดบังเกิดจากการปฏิสัมพันธ์ ๓) ต้องคำนึงถึงตำแหน่งแห่งหนของผู้วิจัยเช่นเดียวกับผู้เข้าร่วมการวิจัย และ ๔) ผู้วิจัยและผู้ถูกวิจัยร่วมกันประกอบสร้างข้อมูลขึ้นและเป็นผลผลิตของกระบวนการวิจัย ข้อมูลไม่ใช่วัตถุที่ถูกสังเกต และใน K. Charmaz, **Constructing Grounded Theory**, (London: Sage, 2006) cited In John W. Creswell, **Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing amongst Five Approach**, 2nd Ed., (Thousand Oaks CA: Sage Publication Inc., 2007), pp.65-66. แนวทางที่ปรับปรุงให้ความสำคัญกับความเห็น คุณค่า ความเชื่อ ความรู้สึก ข้อสมมุติพื้นฐานและอุดมการณ์ของบุคคลมากกว่าวิธีการวิจัย อย่างไรก็ตามวิธีการวิจัยของชาร์มาซยังคงรวมถึงการเก็บรวบรวมข้อมูล การลงรหัส (coding the data) การบันทึกการวิเคราะห์ (memoing) และใช้การสุ่มตัวอย่างตามทฤษฎี (theoretical sampling) ส่วนที่ซับซ้อนกว่านี้ให้ตัดทิ้งเพราะลดทอนคุณค่าของแนวทางนี้และเป็นตัวแทนของการอ้างความมีอำนาจเหนือกว่า.

เมื่อได้รับการตรวจสอบและสรุปผลการวิจัยแล้วจะได้จัดทำผลการวิจัยเป็นรายงานวิทยานิพนธ์เผยแพร่ต่อไป

ผลที่ได้จากขั้นตอนนี้ คือ สามารถมีแบบจำลองที่ผ่านการตรวจสอบและรับรองความน่าเชื่อถือ (trustworthiness) ปรากฏเป็นรายงานการวิจัยในรูปของวิทยานิพนธ์ซึ่งมีเนื้อหาประกอบด้วยบทต่าง ๆ ดังนี้

บทที่ ๑ บทนำ เป็นบทที่แสดงถึงความสำคัญของทฤษฎีและกระบวนการทัศน์ที่ปรากฏในการมองสิ่งต่าง ๆ ทั้งในการอธิบายพฤติกรรมของบุคคลและปรากฏการณ์ของสังคม ทั้งในการวิจัย ในวิธีดำเนินการวิจัยจนถึงในผลงานวิจัยที่ทบทวน รวมถึงในผู้วิจัยและผู้เกี่ยวข้องกับการวิจัยด้วย บทนี้มุ่งให้เกิดทฤษฎีสัมมัญญาคือให้มีความเห็นชอบตรงกันและลดทฤษฎีปาตานคือความยึดมั่นในทฤษฎี โดยเฉพาะจากการยึดมั่นในการมองความจริงจากเพียงบางด้าน

บทที่ ๒ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง เป็นบทที่แสดงถึงความสำคัญของสังกัปปะหรือคำบรรยายที่อยู่ในกระบวนการทัศน์และบริบททางสังคมใด ๆ โดยเฉพาะ บทนี้มุ่งให้เกิดธัมมัญญา คือรู้จักเหตุหรือรู้หลักความจริง และอรรถัญญา คือรู้จักผลหรือรู้ความหมาย

บทที่ ๓ ลักษณะสังคม และกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมในชุมชนไม่เรียง เป็นบทที่แสดงเรื่องทฤษฎี สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ และอาชีวะหรือกระบวนการทัศน์ ความคิดหลัก วาทกรรมและกิจกรรมทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ในชุมชนไม่เรียง

บทที่ ๔ แบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคล เป็นบทที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดและปรากฏการณ์ในสังคม เชื่อมโยงทั้งตัวบุคคล กลุ่มและสังคมในเรื่องทฤษฎี สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ จนถึงเรื่องวายามะหรือความพยายาม สติหรือการระลึกตัวและสมาธิหรือความตั้งใจมั่น การเชื่อมโยงนี้อยู่บนเงื่อนไขปัจจัยบริบททางสังคมและผลการสังเคราะห์กระบวนการของชุมชนไม่เรียง จนได้ข้อสรุปเป็นแบบจำลองในการอธิบาย

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ เป็นบทที่แสดงถึงผลการวิจัยและข้อเสนอแนะทั้งต่อวงวิชาการกำหนดนโยบายในภาพรวมและต่อวงการวิจัย.

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ

- ๑.๘.๑ เข้าใจแนวคิดกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลตามหลักพุทธธรรมและวิทยาการปัจจุบัน
- ๑.๘.๒ เข้าใจกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลตามหลักของประยงค์ รัตนรงค์และชุมชนไม่เรียง
- ๑.๘.๓ ได้แบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลเพื่อใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน.